

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

25. évfolyam, 2016. évi 3. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző
Szerkesztő: Cholnoky Olga

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Doncsev Toso, Halász Iván,
Kocsis Károly, Miskolczy Ambrus,
Péntek János, Szarka László,
Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Tóth Pál Péter*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.
1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1192 Budapest, Gomb u. 7.
Tel./fax: (36-1) 282-2250
Internet: www.lucidus.hu,
www.hhrf.org/kisebbssegkutatas

A lap megjelenik negyedévenként.
Éves előfizetési ár: 5600 Ft (áfá-val)
Lapszámonkénti ár: 1400 Ft.
Előfizethető a kiadónál
a Pátria Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.
Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.
Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MAGYAR POLITIKAI KÉPVISELET A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

BODÓ Barna: A székelyföldi autonómia mozgásterei 7

HALÁSZ Iván: A 2016. évi szlovákiai parlamenti választások
és a magyar kisebbségi pártok 41

SZÉCHENYI ISTVÁN A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

POMOGÁTS Béla: Széchenyi István tanítása 60

GYETVAI Mária: A nemzetiségi kérdés 1848-ban. Széchenyi és Kossuth vitája..... 91

MŰHELY

SZEBENI Zsuzsa: Az erdélyi „kék madár” stílus kialakulásának körülményei
és háttere a színpadi látványban a kolozsvári magyar színházban 116

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Schmunk, Michael: A migrációs válság Pozsonyból szemlélve
(Pethő-Szirmai Judit) 140

Axt, Heinz-Jürgen: A kelet-európai (balkáni) tagjelölt országok
és a válságban lévő unió (Pethő-Szirmai Judit) 141

Snyder, Timothy: Integráció és dezintegráció: Európa, Ukrajna és a világ
(Pethő-Szirmai Judit) 142

Lazic, Mladen: Az új gazdasági elit kialakulása Szerbiában
(Pethő-Szirmai Judit) 146

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A kolozsvári magyar színház történetéből
(Cholnoky Olga) 152

KISEBBSÉGI POLITIKA

Politikai nézetek Apor István leveleskönyvében
(Cholnoky Olga) 158

Pavlovsky, Gleb: Az orosz politikai élet Putyin alatt
(Pethő-Szirmai Judit) 162

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Mulej, Oskar: Nemzeti liberálisok és örökösök: a közép-európai liberális párthagyomány sajátos fejlődése 1867-től 1918-ig (Pethő-Szirmai Judit)	167
Székelyek az I. világháborúban (Cholnoky Győző)	171
Blaszczyk, Arkadiusz Christoph: Adalékok a lengyel – orosz ellenségeskedéshez és a török nacionalizmushoz (Pethő-Szirmai Judit)	173
RESUME	175

CONTENTS

STUDIES

HUNGARIAN POLITICAL ADVOCACY IN THE CARPATHIAN BASIN

- BODÓ, Barna: Possibilities for Szeklerland's Autonomy 7
- HALÁSZ, Iván: The Slovakian Parliamentary Elections of 2016
and Ethnic Hungarian Parties 41

ISTVÁN SZÉCHENYI ABOUT THE NATIONALITY ISSUE

- POMOGÁTS, Béla: István Széchenyi's Instructions 60
- GYETVAI, Mária: The Nationality Problem in 1848.
The Széchenyi–Kossuth Debate 91

WORKSHOP

- Zsuzsa SZEBENI: The Circumstances and Background of the Evolution
of the Transylvanian „Blue Bird” Style in Scenic Design in the Hungarian
Theatre of Kolozsvár 116

REVIEWS

NATIONAL CONSCIENCE, NATIONAL AND ETHNIC TRENDS

- Schmunk, Michael: Slovakia 2016: Europe Looks to Bratislava
Refugee Crisis, Parliamentary Elections, EU Council Chairmanship
(Judit Pethő-Szirmai) 140
- Axt, Heinz-Jürgen: East-European (Balkan) Candidate Countries
and the EU in Crisis (Judit Pethő-Szirmai) 141
- Snyder, Timothy: Integration and Disintegration: Europe, Ukraine and the World
(Judit Pethő-Szirmai) 142
- Lazić, Mladen: The Making of a New Economic Elite in Serbia
(Judit Pethő-Szirmai) 146

MINORITY CULTURES

- Bartha, Katalin Ágnes: Theatrical Profession and Prestige in Kolozsvár
in the Last Third of the 19th Century (Olga Cholnoky)..... 152

MINORITY POLITICS

- Papp, Kinga: The Forms of Self-Representation in István Apór's Letter Book
(Olga Cholnoky) 158

Pavlovsky, Gleb: Russian Politics under Putin – The System Will Outlast the Master (Judit Pethő-Szirmai)	162
---	-----

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Mulej, Oskar: National Liberals and Their Progeny – Approaching the Peculiar Developments in Central European Liberal Party Traditions (Judit Pethő-Szirmai)	167
Nagy, József: The Imperial and Royal 82th Infantry Regiment During the 1916 Brusilov Offensive (Győző Cholnoky)	171
Błaszczyk, Arkadiusz: Additional Material about the Polish-Russian Hostility and Turkish Nationalism (Judit Pethő-Szirmai)	173
RESUME	175

MAGYAR POLITIKAI KÉPVISELET A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Bodó Barna

A székelyföldi autonómia mozgásterei

„Az elmúlt évtizedben kialakult politikai érdekképviseletben és civil társadalmi közösségben mintegy közös nevezőként jelent meg az autonómia, mint nemzetpolitikai cél programszerű vállalása. Ugyanakkor az autonómia folyamatosan, részben a politikai megegyezések, kibékülések témája, újabban azonban sokkal inkább a viták, a megvalósításról, a megvalósíthatóságról szóló nézetkülönbségek forrása, és mára leginkább egy hamisan kreált politikai verseny tétje. Olyan tét, melyet egyes politikusok a politikai retorika, propaganda és haszon érdekében bármikor kockára tesznek, még a vesztes helyzetének biztos és kinyilvánított tudatában is.” (Varga 2004) Varga Attila akkori képviselő, ma egyetemi tanár és alkotmánybíró 12 éve leírt véleményét az autonómia kapcsán megfontolandónak, jórészt érvényesnek gondolom napjainkban is – és ez komoly dilemmát jelent számomra. Amikor elfogadtam Cholnoky Győző szerkesztői kérését, hogy készítsek tanulmányt a székelyföldi autonómiáról a *Kisebbségkutatás* számára, az ügy iránti elkötelezettség motivált. Rengeteg mondandónk van az autonómia kapcsán és egyetérték a szerkesztővel abban, hogy fontos a székely autonómia eredetét, történelmi gyökereit vizsgálni, fontosak a 20. századi vakvágányos magyar autonómia-történetek, meg a jelenkori elképzelések és a nemzetközi környezet is. De a legfontosabb: a közbeszéden túl halad-e az autonómia ügye előre, valamilyen irányba, hogy milyen politikai mozgástérben kell az ügyet képviselni? És annak ellenére, hogy Varga Attila idézett 2004-es tanulmánya óta komoly változások történtek a romániai

magyar politikai életben, az autonómiát illetően a helyzet csak bizonyos vonatkozásban változott – van már olyan közszereplő, aki komolyan és következetesen képviseli az autonómia ügyét.

Világos és egyértelmű helyzet- és felelősségértelmezésekre van szükség az autonómia kérdésében a romániai magyar közszereplők, politikai és civil vezetők – a magyar elit vonatkozásában. Felelősök a közzféra szereplői politikusoktól civilekig, felelős a sajtó, de általánosságban beszélhetünk és beszélnünk kell a felelősen gondolkodó erdélyi magyar polgárról, hiszen az autonómia mindannyiunk ügye, mindenki felelőssége. Ez egyrészt jó, mert az autonómia nem egy szakpolitikai kérdés – mint pl. oktatás – amikor a megoldást a szakterület felelős politikusaitól lehet és kell elvárni. De ez egyben csapdahelyzet is. Mert ha mindannyiunk ügye, fennáll a veszély, hogy nem történik meg a felelősségek lebontása és személyekhez, intézményekhez történő rendelése. És ez nem történt meg. Ennek eszköze a stratégia – és az autonómia képviselőségét illetően a közszereplők közös stratégiája hiányzik. Vannak az autonómiát szakmailag képviselő (tudományos) műhelyek, vannak autonómia-párti lapok (kevés), és pár éve mozgalom kialakulására utaló jelek (a Székely Nemzeti Tanács kezdeményezései). Múlt időben, elvégzett feladatként csak az előkészítő szakmai munkáról beszélhetünk. Autonómia-tervezet készült több, indokoltan, mert a képviselhetőség, a megvalósíthatóság jelentős mértékben a tervezett autonómia intézményi struktúrájától, vizionált megoldásaitól függ. Az autonómia közösségi jövőkép nem csupán a romániai/erdélyi magyarság számára, de a többségi román nemzet számára is. Hiszen itt valami újat kell elfogadtatni, érvényre juttatni. Ennek kikerülhetetlen buktatója a románság viszonyulása, helyzetértelmezése. Az autonómia javasolt intézményrendszerét a román elit és társadalom fogadókészségének növelése érdekében indokolt hozzákapcsolni a társadalom fő kurrens témáihoz.

Bakk Miklós fejti ki egy, a kettős állampolgárság és a területi autonómia egymásmellettségét elemző, nem kimondottan szakmai közösségnek szánt esszéjében, hogy egy olyan magyar közösségnek kell elfogadtatni álláspontját, érvrendszerét autonómia ügyben a többségi román társadalom vezető (politikai-társadalmi) elitjeivel, amelyre eleve potenciális vagy „rejtőzködő” magyar állampolgárokként tekint a leg-

több román. A magyarság autonóm politikai közösségként való elismerése Románia politikai közösségét nem erősíti, éppenséggel gyengíti. Gyengíti a román államot, és pedig a román állampolgárság multinacionálissá alakításával. (Bakk 2014) Ez a gondolatmenet historikus érvek mentén folytatódik, mivel a román nemzetépítés történelmileg a magyar nemzetépítés ellenében bontakozott ki, a magyar a román nemzetépítés számára a konstitutív kontrasztot, egyben a szükséges ellenséggépet szolgáltatva. Egy történelmileg kondicionált képet kell tehát lebontani, újraértelmezni a mai román politika és a román-magyar viszonyrendszer jelenlegi kontextusában. Vagyis az autonómia-viták (egyik) alapvető kérdése, sikerül-e újradefiniálni a helyzetet, domesztikálni a román nemzetépítésben fontos funkcióval bíró magyar ellenséggépet. A lassan két és fél évtizedes autonómia-történetnek ez olyan területe, ahol a legkevesebb történet, nincs valós párbeszéd autonómia-ügyben a román és magyar elitek között. Találni román oldalon az érvek nyelvét használó szakembert – de politikust nem. Ezt a dilemmát nem lehet zárójelbe tenni, végiggondolása és a szükséges válaszok megfogalmazása nélkül nincs továbblépés.

A helyzetet bonyolítja, miként Bognár Zoltán tételezi az autonómia kérdésének szentelt összeállításában, hogy Romániában a kisebbségi autonómia magyar ügyként jelenik meg a különböző diskurzusokban. Más kisebbségek nem foglalkoznak az autonómia kérdésével, számukra ez nem cél, nem téma. Ezzel az általános kisebbségjogi megoldás magyar ügyként fogalmazódik meg, ami veszélyes: egyszerre akadályozza az autonómia közpolitikai problémaként való felvetését, és a témakör objektív, tudományos vizsgálatát. (Bognár 2008) A partikulárisnak minősíthető politikai és társadalmi törekvések konfliktusképző potenciálja sokkal magasabb, mint akkor lenne, ha a közbeszédben arról szólna: az autonómia általában a többség és a kisebbségek közötti jogviszony rendezéséről szól.

Utaltam már rá, valami csak változott az utóbbi években, idevágóan Pozsony János Csaba álláspontját idézem, aki szerint a székelyföldi autonómia-törekvésekre politikai mozgalomként érdemes tekintenünk, ez szemben áll a román nemzetállami keret bizonyos részelemeivel. A mozgalom kilép a közszereplőkre lebontott felelőségek világából,

alulról építkezve elvárást jelenít meg, általa világosan érzékelhető, hogy az autonómia-igény milyen jelentős közösségi ügy, mennyire általános és általánosítható. Ideológiai köntösben megfogalmazott célja túlmutat a jelenlegi hatalmi-közjogi konstelláción, mivel a társadalmi élet minden szeletét koherens módon problematizálja. (Pozsony 2013) Ismert, a mozgalom legitimál, növekszik a kérdés/cél társadalmi elfogadottsága, személyessé válik a viszonyulás.

És mozgalom van, évek óta tapasztalhatjuk megnyilvánulásait.

Az újratematizálás kontextusa

Az autonómia értelmezését illetően jelentős eltérések mutatkoznak mind a nemzetközi szakirodalomban, mind pedig az erdélyi/romániai közéletben. Az autonómia-kérdés közéleti jelenlétét sokan vizsgálták, az autonómia-viták 1990 utáni korszakolását többen elvégezték (Bakk Miklós, Bognár Zoltán, Kántor Zoltán), erre nem kívánok kitérni. Talán nem fölösleges megjegyezni, hogy 1990 óta 16 autonómiatervezet/kisebbségi törvénytervezet készült.¹ Ezek közül Székely-

¹ Bognár Zoltán összesítésében ezek a következők: 1) Nemzetiségi törvénytervezet-csomag (1991, Szócs Géza); 2) Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség belső önrendelkezéséről (1993, Csapó József); 3) Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről (1993, RMDSZ-SZKT); 4) Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről (1994, Szilágyi N. Sándor); 5) Sajátos státusú helyi önkormányzat statútuma (1994, Csapó József); 6) Romániai magyar nemzeti közösség személyi autonómiájának statútuma (1994, Csapó József); 7) A romániai magyar nemzeti közösség személyi elvű autonómiájának statútuma (1995, RMDSZ ÜE Politikai Főosztálya, Bodó Barna–Szász Alpár Zoltán–Bakk Miklós); 8) Törvénytervezet a személyi elvű önkormányzatokról (1995, Bakk Miklós); 9) Székelyföld autonómiastatútuma (1995, Csapó József); 10) Székelyföld autonómiastatútuma (2003, Székely Nemzeti Tanács); 11) Kerettörvény a régiókról (Autonómia-csomagterv, 2003, szakértői csoport, koordinátora Bakk Miklós); 12) Törvénytervezet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról (Autonómia-csomagterv, 2003, szakértői csoport, koordinátora Bakk Miklós); 13) Székelyföld különleges jogállású régió autonómiájának statútuma (Autonómia-csomagterv, 2003, szakértői csoport, koordinátora Bakk Miklós); 14) Kerettörvény a nemzeti közösségek személyi elvű önkormányzatáról (2004, Bakk Miklós); 15) Törvény a romániai nemzeti kisebbs-

földre 4 vonatkozik, időrendben: Székelyföld autonómia statútuma – 1995, Csapó József; Székelyföld autonómiastatútuma – 2003, Székely Nemzeti Tanács; Kerettörvény a régiókról, Autonómia-csomagterv, 3 dokumentumból áll / Kerettörvény a régiókról / Székelyföld különleges jogállású régió autonómiájának statútuma / Törvénytervezet Székelyföld különleges jogállású régió létrehozásáról – 2003, szakértői csoport, koordinátora Bakk Miklós); A romániai Székelyföld autonómia statútuma (2014, RMDSZ).

Ahhoz, hogy az újratematizálás kereteit láthassuk, szükséges néhány meghatározó autonómia-értelmezést felidézni. Kántor Zoltán és Majtényi Balázs fogalmazták meg, hogy a kisebbségi autonómiákért két-féle módon lehet érvelni: a kisebbségi jogokra történő hivatkozással és/ illetve a demokráciára való utalással. (Kántor – Majtényi 2004) Utóbbi érthető, hiszen gyakran tapasztalhatók a domináns többség „zsarnokságára” utaló jelenségek,² – ez pedig közvetlenül kapcsolódik a demokrácia kérdésköréhez. A kisebbségi jogok kérdése az identitásjegyek megőrzését biztosító jogokra vonatkozik, olyan külön jogokra, amelyek hiánya veszélyezteti a magyarság egyéni és közösségi megmaradását, a sajátos kultúra megőrzését. Itt bizony gyakori a többség és a kisebbség eltérő helyzetértelmezése, a többség elutasítóan pozitív diszkriminációt emleget, és az úgynevezett többletjogok jogosságát vitatja.

Az autonómia a kisebbség belső önrendelkezését jelenti, „a legmagasabb jogi státust, amelyet egy kisebbség egy államban elérhet”. Így a nemzeti kisebbségek politikájának lényegi eleme, és autonómián olyan – közigazgatási vagy egyéb területi – egységek létrehozását/ megteremtését értjük, amelynek keretében a kisebbséghez tartozóknak valódi esélyük van dönteni az őket érintő kérdésekről. (Kántor – Majtényi 2004)

Ezt Bakk Miklós szabadegyetemi előadásban³ ekként fogalmazta meg: *A magunk dolgában mi magunk döntünk*. Ki a mi? A közösség

ségek jogállásáról (2005, RMDSZ), 16) A romániai Székelyföld autonómia statútuma (2014, RMDSZ).

² Egyetlen példa: a helyi közösségek szimbólum-használata. Egy oltyán kisváros nyugodtan használhatja saját szimbólumait (zászló, címer), egy székely településen ez ellen fellép a bukaresti hatalom helyi képviselője.

³ Politikatudományi diáktábor, Torockó, 2015.

(ön)meghatározása lehet területi vagy identitás alapú, az elsőbe területi illetőség alapján történik a besorolás, második esetben szükség van a szabad döntés révén történő belépésre, regisztrációra. A mi magunk kérdése kiterjed az autonómiaformára is. Magunk dolga: milyen kérdésekre, döntéshozatali területekre terjed ki a „magunk” értelmező jelző? A kérdés politikai, mindig a többségi állam és a kisebbségi közösség közötti politikai alku és megegyezés kérdése. Példák sora idézhető a lehetőségek és létező modellek vonatkozásában – a lényeg a kisebbségi léthelyzetből fakadó hátrányok kiegyenlítése. Miközben a többség nyelvét védi az állam (alkotmánya és intézményei), a kisebbségi nyelv nem védett, csak elfogadott, olykor megtűrt. Ezért az utalás a magunk dolgára. Végül a döntés kérdése: az államtól átvett jogosítványok demokratikusan választott, az állam intézményi rendszerét nem tagadó döntési testületek révén gyakorolhatóak, ezek felett az állam törvényességi felügyeletet gyakorol. A testületek döntései norma erejűek – vagyis az autonómia közjogi jellegű. Az autonómia ebben az értelmezésben eszköz: lehetővé teszi egy etnikai vagy más, külön identitásra igényt tartó csoportnak, hogy közvetlenül irányítsa sajátos ügyeit, ugyanakkor lehetővé teszi az átfogóbb entitásnak, hogy a közös érdekek fölötti hatalmat gyakorolja. (Ghai 2000)

Az autonómia-diskurzusok gyakori, olykor zavaró eleme az autonómia célként történő tételezése. Alig esik szó arról, hogy milyen kisebbségi jövőképek elengedhetetlen tartozéka, mit kívánnak általa elérni. És arról, hogy az autonóm státus konkrétan milyen előnyökkel és negatívumokkal jár. A különböző narratívákat döntően filozófiai és jogi értelmezésben fogalmazzák meg, nagyon ritkán vannak jelen közgazdaságtani és szociológiai elemek. (Bognár 2007) Ugyanakkor azzal is tisztában kell lenni, hogy az autonómia eszközként nem helyettesíthető egy másik, hasonló eszközzel. Az autonómia, mint társadalmi-politikai viszonyokat befolyásoló jövőkép – nem váltható ki. Bakk Miklós szerint a közjogi (területi vagy kulturális, továbbá alkotmányos, törvényes és szokásjogi szabályokat egymásba fonó) autonómia emberek-közötti, kilép az ember belsejéből és az emberek közötti viszonyt alakítja. Az autonómia, mint politikai cél, közösséget, annak pedig tagságot, a tagoknak és a kollektívumnak pedig cselekvési szabályokat hoz létre.

(Bakk 2011) Az autonómia egyszerre egy bizonyos politika kritikája, ugyanakkor egy másik politika tematizációs kiinduló pontja.

Az autonómia intézménye olyan államon belüli berendezkedés, melynek keretében a hatalom szinte minden eleme átadható. Az autonómia értelmezhető procedúraként (miként irányíthatja saját ügyeit egy közösség), lehet mérce (a központi és a helyi közösségek közötti hatalommegosztás vonatkozásában), de politikai teszt is, amennyiben megmutatja, egy nemzeti közösség mennyire nyitott más közösségek irányában, mennyire képes felülemelkedni saját érdekein. Ebben a kontextusban érthető meg teljességgel Hurst Hannum autonómia-értelmezése, miszerint az autonómia olyan relatív fogalom, amely a függetlenség azon fokát írja le, amelyet egy sajátos entitás élvez egy szuverén államon belül. (Hannum 1992) Ezt bontja le Rudolf Bernhardt értelmezése. Kétféle definíciót ad meg: egy tágabbat és egy szűkebbet. Első esetben az autonómia nem más, mint egy egyén vagy egy entitás autonóm önmeghatározása, illetve a képessége, hogy saját ügyeit külső behatás nélkül kezelje. A politikai akarat-kinyilvánítás az önmeghatározással kezdődik. Erre sok példa van, utal az egyházi, a városi vagy az egyetemi autonómiára. Bernhardt szűkebb definíciója a kisebbségvédelemre, a kisebbség önrendelkezésére utal, ilyen értelemben köthető az emberi jogok kérdésköréhez is (Bernhardt 1981). Lapidoth az autonómia kérdésével foglalkozó munkák összehasonlító elemzése során felhívja a figyelmet arra, hogy külön kell választani a fogalmat (concept) és a hozzá kapcsolódó nézeteket, elméleteket (conceptions).⁴ Ugyanis miközben az autonómia fogalmáról van egyféle általános megegyezés (érték voltában és a hozzá kapcsolódó fogalmakban), addig az értelmező elméletek és felfogások igen sokfélék és különbözőek. (Lapidoth 1997)

Az autonómia kérdéskörének jelenléte/hiánya a kor fontos politikai kérdéseinek a listájáról olyan esetekben, amikor jelentős kisebbség él egy országban és ez kifejezte autonómia iránti igényét, jelzés értékű: a demokrácia mibenlétét mutatja meg. A demokrácia építése eszerint kisebbségi feladat is, és ezen a területen talán könnyebb többségi partnert találni. Az autonómia kontextusa folyamatosan változik, a saját

⁴ Idézi Miklósné Zakar Andrea: Autonómia – elmélet és gyakorlat, *TÉT* 2010/3 75-91.

közösség prioritásai mellett meghatározó a többségi viszonyulás és a nemzetközi kontextus. Az autonómia kérdéseit elsősorban ezért kell újragondolni, hogy a kérdés beilleszthető legyen a/egy kor domináns diskurzusaiba, hogy róla a közvita megkerülhetetlenné váljon. Egy ilyen kérdés volt a pár éve napirendre vett majd elnapolt romániai közigazgatási reform kérdése.

A történelem: minta és erőforrás

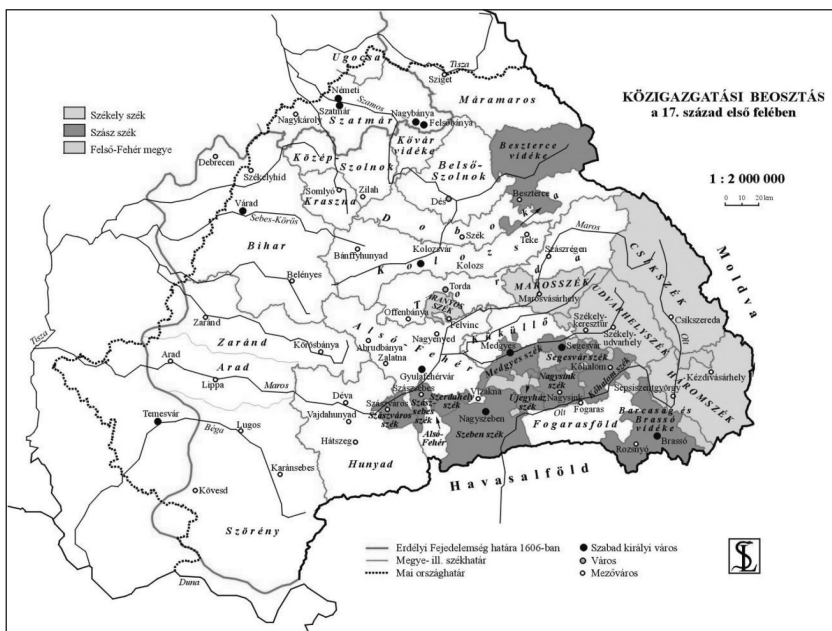
Az erdélyi autonómia-diskurzus központi eleme Székelyföld, a székelység történelmére való utalás. Vissza kell követelni az évszázados autonómiát, ami létezett, az ma is jár. A történelmi perspektíva fontossága tagadhatatlan, ugyanakkor a történelmi folyamatok olvasata eltérő (lehet) magyar és román oldalon, ezért a történelem mintaként való felidézése legyen elvekre utaló. A visszaütés egy sajátos jogállású népesség régióját, annak évszázadokat átívelő közösségi, intézményesülési viszonyait idézi meg.

A Székelyföld a kora Árpád-kortól kezdve a Magyar Királyság része.⁵ A mohácsi csatavesztés (1526) után fokozatosan önállósuló Erdélyi Fejedelemségben a székelység az államalkotó rendi nemzetek közé tartozott. Az önálló fejedelemség megszűnése után Erdélyt és benne Székelyföldet birtokló magyar királyok jogán csatolták a Habsburg Monarchia egészéhez. Az Osztrák–Magyar Monarchia bukását követően Románia részévé vált, majd néhány falu kivételével egy rövid ideig, 1940–1944 között újból Magyarországhoz tartozott.

Maga a Székelyföld fogalma, kiterjedése is változott az Árpád-kori dél-erdélyi szállásterületektől az 1330-as évek egyházi közigazgatásán át a 16. századi Erdélyi Fejedelemségen belüli összeírásokig, amikor a székely székek más kiterjedéssel bírtak, mint a 18. század végén, illetve a 19. században. Az 1876. évi közigazgatási egységesítés, de még inkább az 1918. évi és az 1940. évi impériumváltás után Aranyosszék már csak a

⁵ A székelyföldi autonómia lényegi elemeinek és történetének bemutatására a *Székelyföld története* c. monumentális munka (Egyed és mtsai 2016) alapján kerül sor.

„történeti Székelyföld” kategóriaként kerül említésre. Az ötvenes évektől a „Székelyföld” alatt a Magyar Autonóm Tartományt, az utóbbi évtizedekben pedig döntően csupán Hargita és Kovászna megyét értik.

Erdély közigazgatási beosztása a 17. században. Forrás: Sebők László térképgyűjteménye⁶

A székelység történelme nem korszakolható a megszokott módon. A székelység a magyarokhoz való csatlakozása idején katonailag szervezett társadalomban élt, és a mai lakóhelyre való áttelepedése után is a föld közös birtoklása által megőrizte kollektív szabadságjogait. A földművelő életmód terjedésével, úgy a 14-15. században eltűnt a székelyek nemzetségi szerveződése és ennek helyébe lépett a székek szervezete. A székek bizonyos különleges jogállású népcsoportok (pl.: székelyek, szászok, kunok) vármegyei joghatóság alá nem tartozó, közigazgatási és igazságszolgáltatási egységei voltak. Hivatásuk és szerepük ugyanaz volt, mint a vármegyének. Az egyetlen főbb különbség az volt, hogy a

⁶ Lásd: <http://sebok1.adatbank.transindex.ro/legbelső.php?nev=ERDE17SZ> (2016.09.15.)

székelység (a vármegye-rendszerben élő lakosságtól eltérően) megtartotta ősi szokásjogának egy részét is. A szék-rendszerben megkülönböztettek úgynevezett fő- vagy anyaszékeket és az ezek keretében működő, előbbieknél alárendelt fiúszékeket.⁷ A székely székek magyar közjogi értelemben egy „vármegyét” jelentettek, így az egész Székelyföld élén sokáig a „székelyek ispánja” állt.

Erdély közigazgatási beosztása az 1876-os egységesítés után.

Forrás: Sebők László térképgyűjteménye

⁷ Fél évezred során a következő székek léteztek a Székelyföldön. Az anyaszék Udvarhelyszék, korábbi nevén Telegdszék. A keleti határ hegyvonulatai közt volt Csíkszék, hozzá később társult másik két szék: Gyergyószék és Kászonszék. Utóbbi kettő hol különvált Csíktól, hol pedig Csíkszéken belül küzdöttek fiúszéki önállóságukért, végül mindkettő Csíkszék fiúszékeként működhetett. Az ország délkeleti csücskében volt Sepsiszek, Kézdiszék és Orbaiszék, melyek a 16. században Háromszék néven egyesültek. További székely szék Marosszék, illetve a Székelyföld „tömbjétől” távolabb eső, az Aranyos és a Maros közt elterülő Aranyosszék. Maga Csík idővel két részre bomlott, Felcsík és Alcsík néven. Sepsiszek fiúszéke volt Miklósvárszék, ez tehát Háromszék fiúszékeit gyarapította (a korábbi három önálló szék mellett). Udvarhelyszék fiúszékai: Keresztúrszék és Bardócszék. Egy rövid ideig Marosszéknek is volt fiúszéke, Szeredaszék néven. A fiúszékekre a főszékek szerves részeként tekintettek, ezért „kifelé” székely székeként csak a főszékeket említették.

Miközben a magyarság többsége jobbágyi, zselléri státusba süllyedt, addig a székely nép majdnem teljes egészében szabad státusú volt. Ez 1562-ig állt fenn, amikor a szabadságjogaiért fegyvert fogott közszékelységet levették, és alárendelték a fejedelmi hatalomnak – miáltal lezárult a székely történelem első nagy korszaka. A második korszak 1848-ig, a polgári forradalomig tartott. A székelység jelentős része – vérrrel, karddal és kitartással – ez időben is sikerrel őrizte meg szabad jogállását. Az 1848-cal kezdődő polgári átalakulással itt is új fejezet kezdődik. A régió történetének kulcsfogalma a katonai szolgálat, mivel ebből származtak az itteni sajátos szabadságjogok az Árpád-kortól a Habsburg-korig. A szabad székelység jelentős része a 16. században jobbágygá lett, a következő évszázadban részben visszanyerte szabadságjogait, majd a 18. században egy részük a határőri intézményrendszer részévé vált. Ehhez társult egy másik történeti sajátosság, a széki közigazgatási szervezet, amelyben a székely autonómia kialakult jogrendszere működött a 14. századtól 1876-ig. A falvak, mezővárosok, székek rendszere alkotta a székelyföldi öngazgatást, amelynek működését kialakult jogszokások szabályozták.

A középkori székelység kiváltságos státusa, társadalmának egész felépítése katonai demokrácia gyanánt élt/él a köztudatban. Az idealizáló történeti emlékezet hajlamos a székely kiváltságokra egyedi jelenségekként tekinteni, pedig közismertek ezek egykorú analógiái: a magyarországi jászok, kunok, szepesi „lándzsás nemesek”, hajdúk, illetve a fogarasföldi, dél-bánsági, Kővár-vidéki román parasztközösségek autonóm jogai. A felsoroltak közül mindegyik kiváltságos csoport rendelkezett specifikus regionális és csoporttudattal, amelynek fő tartóoszlopait kiváltságai képezték. A székelység közigazgatásilag, jogilag és katonailag nemzetségek szerint szervezte meg az életét. Ez Szent István államreformja előtti viszonyok öröksége. A krónikák és a jogi kódexek utalnak arra, hogy önrendelkezésük alapja az ősi szokásjog. A székek egészen 1876-ig nem tagolódtak be a vármegyrendszerbe. Az egyes nemzetségek irányították a székeket. A magyar király koronabirtokból adományozott területet a kunok és a tatárok elleni harcban jelentős szerepet vállaló székelyeknek. A keleti tömb székeinek alapítsa viszont nem királyi jogra vezethető vissza, hanem az ősfoglalásra: 895-re vagy korábbra.

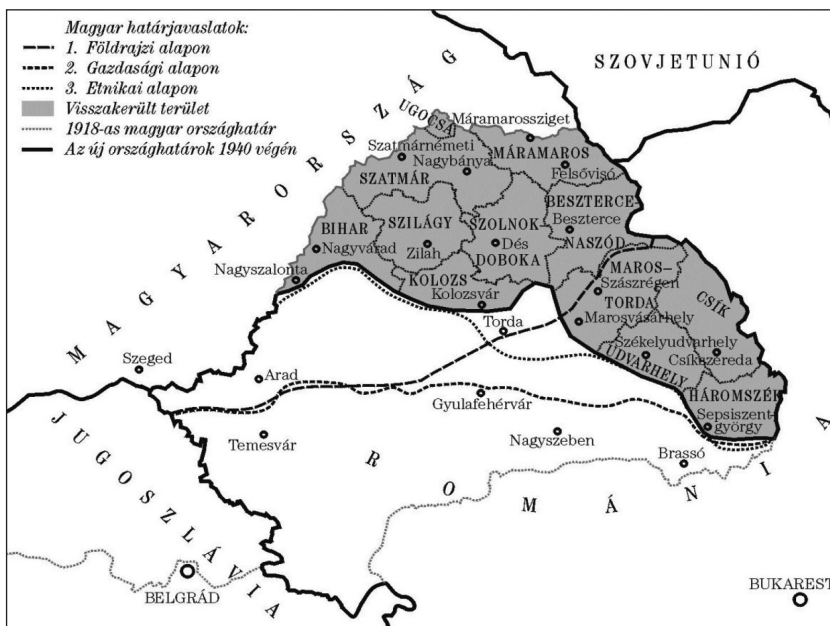
Székelyföld történeti és mai határai.

Forrás: Elekes Tibor (<http://tortenelemportal.hu/2010/01/negyvenket-ve-szunt-meg-a-szekely-autonomia/> 2016.09.15.)

Az 1790 utáni időszakban fennmaradt sajátos kettősség jegyében a székelyek modern, polgári értelemben a magyar nemzethez tartozónak vallották magukat, de továbbra is beszéltek a székely nemzetről, mint kiváltságos rendi nációról. A „székely nemzetről” 1848. évi forradalom után nem beszélünk, mert a székelység 1848-ban, az agyagfalvi gyűlésen lemondott kiváltságos rendi státuszáról. A dualizmus korában a „székelykérdés” összefonódott a régió modernizációs útkeresésével. Az archaikus közösségek felbomlása, az urbanizáció és az iparosodás meg-

készsége, a népesség relatív túlnépesedése és az elszegényedés az országos politikában is fontos témává vált, amelyre a válasz a fokozott állami beavatkozás volt.

A székelyek közigazgatási, jogi és katonai vezetője az ispán volt, akit a király nevezett ki, rendszerint nem székely, de magyar nemesek közül. Korlátlan hatalommal azonban nem bírt, mert a székely nemzetgyűlés által meghozott szóbeli, később írásban is rögzített törvényeknek kellett engedelmessé válnia. A székelyeket megillette az ellenállási jog, ahogyan a nemességet is az Aranybulla értelmében a királlyal szemben. A székek maguk is összehívhattak nemzetgyűlést, amelyen az ispán kötelességeit számon kérhették. Ha az ispán a székek érdekében ellentétesen cselekedett, akár meg is ölheték, házáat, vagyonát elégethették.

Észak-Erdély Magyarországhoz csatolt területei. Forrás: Bárdi Nándor előadása⁸

Annak ellenére, hogy a székely székek a nemzetségek irányítása alatt álltak, társadalmi életüket nagyfokú demokratizmus jellemezte. Az

⁸ <http://slideplayer.hu/slide/1942192/> (2016.09.15.)

ispán kivételével a közigazgatási, jogi és katonai vezetőiket esetenként mindössze egy évre választották. 12 éven belül senki nem volt újrávalasztható, de még a közeli rokona sem. A közigazgatási és jogi hatalmi ágot összevontan értelmezték, tehát a kettőben együtt 24 évig nem volt valaki (vagy annak rokona) újrávalasztható. Se kisbírónak, se bírónak, se esküdtnak. Abban az időben nem léteztek megélhetési politikusok. A törvényesség betartását szigorúan ellenőrizték. Ha egy bíró vagy esküdt hamisan ítélt vagy tanúskodott, vagy akár elhallgatott az igazság szempontjából fontos körülményt, az életével fizetett. Bőrét lenyúzták, és szalmával kitömve közszemlére tették.

A székelyek szabad embernek minősültek, sőt nemesnek. Nem fizettek adót a királynak sem. Sokáig egyetlen adónem terhelte őket, azt is formálisan önkéntes alapon, a székely nemzetgyűlés határozata alapján fizették: a király megkoronázásakor, ha megnősült, vagy fia született, akkor családonként egy-egy ökröt ajánlottak fel az uralkodónak. A székelyek szabadság- és önrendelkezési alapja a személyes és közösségi szabadságjog volt. Nem fizettek adót, de a többi magyar nemeshez hasonlóan, amikor támadás érte az országot, saját költségükre kötelesek voltak hadba vonulni, és az országot megvédeni.

A székely haderő mindig is az egyik legütőképesebb része volt a magyar hadviselésnek. 40-50000 főt is képesek voltak mozgósítani. Az egyes seregek névsorát a mai napig megőrizték az úgynevezett katonai lustrák. A székely önrendelkezést több király és fejedelem meg akarta szüntetni – szükség lett volna a székelyek adóira. Az évszázadok során az uralkodók rájöttek, hogy a leghatékonyabb az, ha a székely haderőre támaszkodnak. Akkor erősítették meg királyi oklevelekben a székely szabadságjogokat, amikor a hadi esélyek kényszere azt diktálta. A székelyek gyalogosan vagy lóval vonultak hadba. A tehetősebbek mentek lóval. Innen a nevük: lófő.

A székely társadalom nem volt erősen rétegzett. Mindenki annyi földet birtokolt, amennyit maga és a családja meg tudott művelni. A magán- a közösségi és a nemzeti tulajdon egyenrangú volt. A törvényeik nem engedték meg a nagybirtokok és a főnemesség kialakulását, a hatalom koncentrációját. Ennek a társadalmi-jogi berendezkedésnek köszönhető, hogy a Székelyföldre nem kellett olcsó(bb) munkaerőt a hegyeken túlról hozni. A székely ember nem szolgált, és nem tartott szolgát.

Valójában a képlet nem ilyen egyszerű. Székelyföld ország volt az országban, állam az államban, de nem létezhetett teljes elszigeteltségben a Magyar Királyságon belül. Mindig is voltak személyi, jogi, gazdasági kapcsolatok, átfedések. Székelyek is szerezhettek főnemesi rangot érdemeikért a királytól, hozzá pedig jutalomként királyi birtokot, többnyire a Székelyföldön kívül, de kisebb mértékben egy idő után ott is. Különösen a Fejedelemség korában, a háborúk és polgárháborúk idején váltak a viszonyok bonyolulttá. Székelyföld önrendelkezése ellenére voltak átfedések a székely archaikus társadalom és a magyar feudalizmus között. A Székelyföld területére is kerültek nem székely nemes jogállásúak: magyarok, románok, szabad parasztok és jobbágyok, munkások – például a sóbányákba. A sókitermelés és -kereskedés kezdetben a helyi székelyek joga volt például a Sóvidéken, de később királyi monopólium lett. Később, a szokásjog megkerülésével, kialakultak nagyobb birtokok a székek területén is, ahol az urak szívesen fogadták a hegyen túlról, a bojárrendszer szorításából érkező román munkaerőt is. Ez a székely szokásjog szellemisége és a gyakorlata ellenében történt, de nem kérdőjelezi meg annak a társadalmi-jogi berendezkedésnek a következetességét és igazságosságát, amelyben a székely autonómia gyökerezik.

A 19. század végétől mind a magyar, mind a román nemzetépítésben kiemelt szerepet kapott a Székelyföld. Az 1918. évi impériumváltással a társadalmi-gazdasági modernizációs problémák változatlanok maradtak, de az új keretek között a román nacionalizmus fő célja az ország etnikai átrendezése, nemzeti homogenizációja lett, és ebben az erdélyi városok mellett a Székelyföld vált a legfontosabb célterületté. Az 1940. évi visszacsatolás után a régió infrastrukturális és művelődési, szervezett fejlesztése a magyar nemzetépítés számára vált kiemelten fontos társadalomszervezési modellé.

Autonómia és kisebbségi léthelyzet

A székelyek a megmaradásért fegyverrel, tudással és munkával küzdöttek. Megvédték szülőföldjüket, megtartották anyanyelvüket, megőrizték hagyományaikat. Nem adták fel az impériumváltás után sem, Romá-

nia kemény kisebbségellenessége alatt sem, s nem adják fel ma sem. Románia ma is nacionalista, központosított, a közösségi jogokat korlátozó állam: a hivatalos okmányokban nem tűri el a Székelyföld⁹ nevet, a régióhatáron leveteti a Székelyföldet hirdető pannókat, szimbólumként üldözi a székely nép zászlóját. A román alkotmány szerint Románia nemzetállam.¹⁰ Érthető, hogy a román politika ellenérdekel az erőteljes székely nemzettudat kialakításában.

Vincze Gábor szerint a székely autonómia kérdésének az első világháború végén történő megjelenése nem választható el az erőszakos impériumváltástól. A román uralom alá került székelység ugyanis identitása védelmében tartotta szükségesnek az autonómia gondolatának felelevenítését. Az első autonómiatervezetet 1919 januárjában készítette Paál Árpád *Emlékirat a semleges, független székely államról* címmel. (Székelyudvarhely, 1919. január 13.)¹¹ (Vincze 2000)

A világháborúk közötti tervezetek közös hivatkozási alapja: a törénelmi hagyományok, valamint két nemzetközi dokumentum. Az első az 1918. december 1-i gyulafehérvári nemzetgyűlés határozata, miszerint teljes nemzeti szabadságot ígértek az együttlakó nemzetek számára: „Mindenkinek népnek joga van a maga neveléséhez és kormányzásához saját anyanyelvén, saját közigazgatással, saját kebeléből választott egyének által” – áll a rezolúció III/1. pontjában. A másik dokumentum a Bukarest által 1919. december 9-én – igaz: vonakodva – aláírt párizsi kisebbségi szerződés

⁹ Ugyanakkor románul elfogadott és használt nevek – Țara moșilor/Mócvidék, Țara Oașului / Avasföld – ugyanúgy történelmi tájegységet jelölnek, mint a Székelyföld.

¹⁰ Európában Románia az egyedüli ország, amelynek alkotmánya ilyet tételez.

¹¹ A fontosabb tervezetek: Paál Árpád: *Emlékirat a semleges, független székely államról*, 1918. (PÁH, Ms. 7651/153); Kozmosz: *A székelység tanügyi önkormányzatához. Magyar Kisebbség*, 1927. 7. sz. 259-261., 8. sz. 293-295.; Tusa Gábor: *A székely vallási, és tanügyi autonómia*. Minerva Rt., Kolozsvár, 1930.; Paál Árpád: *Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról*, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. Kolozsvár, 1931. november 8. (korrektúra példány). Papp József: *Az erdélyi székelyek vallási és tanügyi önkormányzata. Magyar Kisebbség*, 1931. 8. sz. 283-289., 9. sz. 324-332., 10. sz. 364-369.; Balogh Arthur: *A székely vallási és tanügyi önkormányzat. Erdélyi Múzeum*, 1931. 10-12. sz. 341-354.; Mikó Imre: *A székely közületi kulturális önkormányzat*. Kolozsvár, 1934. (Az erdélyi kérdés megoldására a két világháború közt született tervezeteket, javaslatokat Bárdi Nándor gyűjtötte össze.)

volt, amelynek 11. cikkelyében a székelyeknek (és a szászoknak) „vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot” helyeztek kilátásba. Figyelem: a gyulafehérvári határozatok – általánosan – az egész erdélyi magyarságnak ígértek kulturális autonómiát, a kisebbségi szerződés kimondottan csak a székelyekre korlátozta azt. Komoly problémát jelentett, hogy a két világháború közötti román kormányok egyik dokumentumot sem emeltek törvényerőre, nem kívánták végrehajtani.

A székely autonómia kérdésével magyar kisebbségpolitikusok, jogászok, főleg a húszas évek végén, a harmincas évek elején foglalkoztak, amikor úgy tűnt, hogy Romániában is megtörténik egyfajta közigazgatási decentralizáció, és van némi esélye legalább a kulturális autonómiának. Balázs Sándor jegyezte meg ezekkel a tervezetekkel kapcsolatosan: az ábrándozások akkor sem hiányoztak.¹²

Az autonómia kérdése másodszor Tusa Gábor *A székely vallási, és tanügyi autonómia* c. munkájában (Minerva Rt., Kolozsvár, 1930) jelenik meg. Az első törvénytervezetet Paál Árpád készítette 1931-ben, az 1919. december 19-én kötött párizsi nemzetközi szerződés 11. cikke alapján dolgozta ki a *Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról* c. tervezetet. Paál központi fogalma a székely közület: „azon állampolgárok szervezett összessége, akik a Székelyföldön és az azzal közvetlenül összefüggő szomszéd területeken állandó lakosok, magukat magyar anyanyelvűnek vallják és szervezetük alapjaként magukat közös összeírásba foglaltatják”. Az intézmény rendeltetése, hogy tagjainak egyházi és iskolai ügyeit az állam felügyelete alatt helyi önkormányzattal maga intézze. Területe: a történelmi Székelyföldnek azon községei és városai, ahol 50%-nál nagyobb a magyar őslakosság aránya. A székely közületi autonómia az Országos Magyar Párt politikai céljai között 1933-ban került a középpontba. Paál koncepcióját fejlesztette tovább Pál Gábor csíkszeredai ügyvéd javaslatában (*Törvényjavaslat a „Szövetséges és Társult Főhatalmak”, valamint Románia között 1919. évi december 9-én Párizsban kötött kisebbségi szerződés 11. cikkében biztosított kulturális önkormányzat életbeléptetéséről*), aki a régi székek magukat magyarnak valló lakóiból tervezte megszervezni a Magyar Kultúrszövetséget, mint

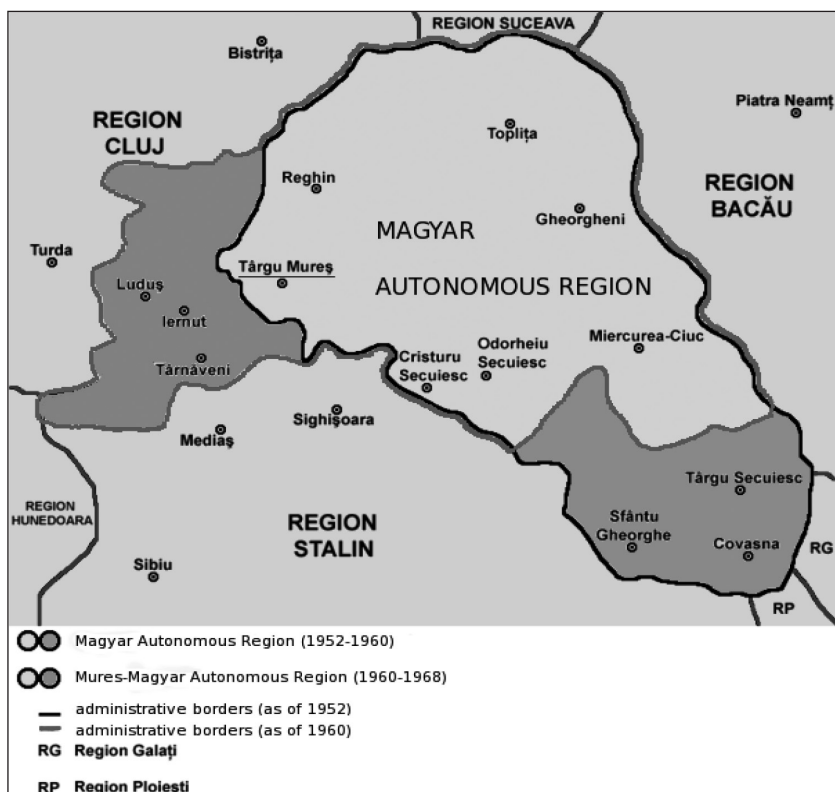
¹² Kézirat alapján idézi Vincze Gábor (2000).

önkormányzati testületet, erre ruházta volna át az adott terület magyar lakossága oktatási és közművelődési igényei kielégítésének feladatát. Végül a sort Kós Károlynak a 30-as években megfogalmazott stratégiai jövőkép koncepciója zárja, aki szerint általános cél a helyi közigazgatási autonómiák kiépítése a községtől a tartományig, ugyanakkor az erdélyi nemzetek kulturális szükségleteinek kielégítése a nemzeti kultúraautonómiák feladata, melyek költségvetésének fedezetét az állami költségvetés biztosítja. Célként a független Erdély megteremtését vizionálta, hiszen a nemzetközi erőviszonyok megváltozásával a kisebbségi politikusok és szakértők számára világossá vált, hogy az erdélyi kérdés rendezése alárendelődött a nemzeti szupremáciát szolgáló román államépítésnek. (Bárdi 2004) A harmincas évek vége felé azonban, amikor a nemzetközi helyzet alakulása folytán ismét előtérbe került a határrevízió lehetősége, a székely autonómiával kapcsolatos tervezgetés korszaka véget ért.

A világháborúk közötti időben Erdély és ezen belül Székelyföld vonatkozásában a magyar–román nemzetépítési verseny-helyzet megmaradt, az erdélyi közösségek meg sem próbálkoztak az etnikai törésvonalon túllépő, regionális identitásra építő modellek kidolgozásával. Miközben Erdély több közösségi érdekre épülő mozaik szerkezete felbomlik, a térséget két nemzeti centrum (Bukarest, Budapest) kívánja felülről összeszervezni. A helyi közösségi érdekek között, a különböző kultúrák között nem alakult ki kapcsolat, még kevésbé szerepleosztás. Az állami integráció kényszerével szemben (Unió, meggyésítés, majd Nagyrománia egységesítése) az erdélyi autonómia gondolatát lehetett volna képviselni, egyáltalán nem mellékes a jövőkép alakulása, hogy milyen hangsúlyokat kap a rendi különállás hagyományának a megőrzése, a modern kulturális autonómia igénye. (Bárdi 2004)

A II. világháború után a román hatalom legfontosabb célja Erdély visszaszerzése. Petru Groza miniszterelnök, aki magyarbarát politikus hírében állt, többször kijelentette, hogy a magyar–román kérdés nem határkérdés, hanem a „határok légiesítésének” kérdése. Az általa vizionált jövőkép lényege, hogy az erdélyi magyarságnak érdemes román uralom alatt élni, mert vége a megalázó, kisebbségi helyzetnek, hamarosan megvalósul a „teljes nemzeti jogegyenlőség”. Ez a kijelentés, köztudott, megtevesztő politikai ígéret maradt, Bukarest végig magyarel-

lenes politikát folytatott. Vincze Gábor figyelmeztet arra, hogy az 1944 utáni erdélyi magyar politikai elit egy része ugyanúgy elutasította a székely autonómia tervét, mint a két világháború között. Az ok is hasonló volt: a „székely gettó”. Attól tartottak, hogy azokat a kisebbségi jogokat, amelyek az egész erdélyi magyarságot megilletnék, csak a székelysége fogják korlátozni. 1945-ben a magyar kormány megbízásából elkészült egy autonómia-tervezet, amelyet a hivatalos magyar küldöttség elvitt Párizsba, hogy a békekonferencián bemutassa – de erre nem került sor.

Magyar Autonóm Tartomány / Maros-Magyar Autonóm Tartomány. Forrás: Wikipédia

1947 után, a kommunista időszakban megváltozott Magyarország és a határain túli magyar közösségek közötti kapcsolat, az anyaország semmilyen védő szerepet nem vállalt, elfordult a kisebbségekről. Ebben

a helyzetben jött létre Székelyföld területén, 1952 nyarán a Magyar Autonóm Tartomány (MAT), ezt 1960 decemberében jelentős mértékben átalakították, lényegében felszámolták, név szerinti megszűnése 1968-ban következett be. Neve ellenére reális autonómiát nem biztosított, ezt kizárta a kommunista közigazgatás rendje. Az ún. autonómiát a célközösség részéről senki sem kérte, ezért sokak számára ma is kérdés, hogy a nemzetellenes kommunista rendszer – igaz: moszkvai utasításra – miért hozta létre. Az orosz belpolitika ismerte az autonómia intézményét – ennek lényegi elemeivel most nem foglalkozom –, de Romániában maga a gondolat is idegen volt, veszélyesnek számított.

Stefano Bottoni szerint az 1952-ben létrehozott MAT nem a nemzetiségi jogok bővítését, vagy a már többször megoldottnak nevezett nemzetiségi kérdés „tökéletesebb” megoldását szolgálta. A MAT létrehozatalával a magyar kérdést, amelyet addig országos szintű problémaként kezeltek, regionális kérdéssé szűkítették le. (Bottoni 2008) A MAT kialakításával kezdődött el az akkor még Kolozsvártól Szatmárig és Nagyváradtól Zilahig helyi többséget alkotó magyarság nyelvhasználati jogainak kemény visszaszorítása, teljes erővel beindult Erdély többi részein az asszimilációs politika. A politikai kirakatban Székelyföld autonómiája jelent meg, ugyanakkor Kolozsvár első többségi román polgárának a megszületését Bukarestben, a párt legfőbb vezetése – 1958 végén – pezsgőbontással ünnepelte meg. A MAT egy jól kigondolt elterelő hadműveletként értelmezhető, amelyre az asszimilációs politikának a 60-as évek végén már nem volt szüksége.

Autonómia és (köz)politikai témák

A román többségi és a magyar kisebbségi elitek közötti autonómia-vita elősegítése (megkerülhetetlensége?) érdekében a kérdést más, tágabb kontextusba kell(ene) helyezni: ilyen lehet az erdélyi kérdés. Az erdélyi kérdés az államépítés problémája, és ez vonatkozik a román többségre, valamint a kisebbségi közösségek elitjeire is. Ismert, hogy Köztes-Európában (a Németország és Oroszország illetve Finnország és Görögország közötti térségben) az utóbbi évszázadban párhuzamosan zajlott

a birodalmak felbomlása és az etnikai közösségek tudatosulása. Mivel a párhuzamos nemzet- és államépítési folyamatok szinte egyáltalán nem vettek figyelembe regionális érdekeket, az egyetemes nemzetépítés elnyomta a regionális aspirációkat. Az erdélyi kérdés az új helyzetben nem Erdély hovatarozásának a kérdése, hanem arra vonatkozik, hogy az országon belül ezt a térséget miként kezelik, milyen közigazgatási önállósággal bír. Erdély modernizációs előnyei ismertek a többi román történelmi régióval szemben, ez tehát egy olyan kérdés, amelyben az erdélyi román, magyar és más kisebbségi elitek igenis közösen léphetnek fel. Egy, a modernizációban vezető szerepet betöltő Erdélyről régióként különböző ideológiák, jövőképek és elvárások fogalmazhatók meg – és igenis lehetséges az etnikai törésvonalat felülíró elvi vita és akár közös jövőkép is. Fontos kérdés persze, hogy egy ilyen jövőkép miként illeszkedik a konkrét politikai, jogi viszonyok rendszerébe, a napi politikai érdekek mennyire teszik lehetővé a regionális érdekképviseletet.

Lehetséges politikai találkozási pontja a különböző elitek programjainak az önkormányzatiság kérdése. A közigazgatás hatékonysága elsőrendű kérdés napjainkban, amikor a megtermelt nemzeti összterméknek közel a felét a közszférában költik el a központi és helyi költségvetések által. A közigazgatás a legtöbb európai országban válságban van, illetve keresik a rugalmas megújulás módját. Ehhez szükséges a mai helyzet pontos ismerete – és ez sem egyszerű feladat, hiszen a nemzetközi közigazgatás-tudomány adós a mindenki által elfogadott mérőszámmal, amely megmutatná, egy állam, egy kormányzat mennyire hatékonyan kormányoz. Abban egyetértés mutatkozik, hogy az alacsony hatékonyságú működés az esetek túlnyomó többségében a rossz, hiányos helyzet- és feladatértelmezésre vezethető vissza. Szükséges a közigazgatási látótér átértelmezése mind földrajzilag, mind hatáskörileg, külön kell választani hatásköröket. Állampolgár-barát közigazgatásra van szükség, amelynek jellemzői: eredményes, gazdaságos, hatásos, biztonságos/rugalmas, felügyelhető, alkalmazkodó, elszámoltatható. Újra meg kell határozni a helyi közügyek körébe tartozó (szakmai) hatásköröket, az önkormányzati hatásköröket. El kell készíteni az állami és helyi feladatok kataszterét, illetve újra kell gondolni és pontosan meghatározni a közigazgatási szintek közötti viszonyt, a különböző szervezetek belső

működését, ezt kölcsönösen el kell fogadni. És természetesen biztosítani kell a helyi döntéshozatal önállóságát. Ennek összetevői a feladatellátás autonómiája (szubszidiaritás elve), vagyis hogy helyi közügyekben önállóan szabályoz és igazgat, továbbá a szervezetalakítás autonómiája és a gazdasági autonómia – saját pénzügyi források, amelyek arányban állnak az előírt és ellátott feladatokkal. A felsoroltak olyan kérdések, amelyek megkönnyítik, elősegítik a két, eltérő közigazgatási hagyományt magáénak valló közösség kommunikációját. Ugyanis a magyar közgondolkodás a képviselőre, a közigazgatáshoz alulról felfelé épülő rendszert asszociál, amikor a legitimitás alulról, a közösség irányából épül fel. A román politikatörténet a dekoncentrációt ismeri és preferálja, amikor a központi hatalom jogköröket ad le helyi szintű testületeknek. Ebben az értelemben a magyar vidék nem azonos a román provinciával.

Harmadsorban a régiók és a regionális politika kérdéskörét lehet említeni. Az Európai Unió integrációs folyamat keretében kialakult Romániában egy regionális felosztás, amely fejlesztési és nem közjogi régiók megalakítását jelenti, illetve bizonyos szellemi csoportok hatására kialakult és többé-kevésbé állandósult egy diskurzus a regionalizmusról. Ugyanakkor a politika szereplőinek jelentős része által elfogadott a Stanomir-bizottság 2009-es jelentése, mely szerint „Románia mai közigazgatási felosztása a jelenlegi körülmények között *értelmetlen*, mivel nem egy szabad ország számára hozták létre, hanem azért, hogy általa ellenőrizzék, felügyeljék a polgárt. Románia már nem rendőrállam, ahol egy karcú közigazgatási rendszerre van szükség, legyen 9-12 *megye* a jelenlegi Alkotmány előírásainak megfelelően, vagy *régió* egy jövőbeni alkotmány keretei között. [...] Az indok: a térségek kiegyensúlyozott, fenntartható fejlődése. Ez csak akkor válik lehetővé, ha az átszervezés nyomán igazi helyi autonómia jön létre.” (Stanomir 2009) A közigazgatás átszervezésével kapcsolatosan megfogalmazható dilemmák: a régió és az átszervezés kérdései igazi, valós politikai szándékot jelző jövőkép-elemek, avagy a politikai kontextusra épülő politikai játék elemei; mennyire valós szándék a közigazgatási átszervezés és az alkotmány-módosítás; a közigazgatási átszervezésben milyen súlyt kap a kisebbségi helyzet.

A közigazgatási reform szükségessége 1995 óta többször felmerült, a politika mellett a szakma és a civil szféra is megnyilvánult ebben a

kérdésben. 2011-ben került a kormánypolitika vezető témái közé, és az akkori elképzelésekre jelentős mértékben hatott a Stanomir-jelentés. Erre a témára valóban rá lehet építeni az autonómia elemeit, ugyanakkor a regionalizmus olyan nyelvezettel vértézi fel az autonómia-törekvések képviselőit, amellyel e törekvések az európai uniós fórumokon is képviselhetők lesznek. Ezt jó ideje felismerték szakértők és politikusok, léteztek és folynak tanácskozások és viták. Arra azonban magyar oldalon figyelmeztetnek, hogy Erdély egyfajta íratlan alkotmánya szerint itt fejlett, jól intézményesített közvetett kormányzás működött, az Ókirályságot elsősorban uralkodói rendeletekkel irányították. A Román Ókirályságban a közvetett kormányzás gyengébben intézményesített változata működött, melyet Alexandru Ioan Cuza reformjai alakítottak át közvetlen kormányzássá, és ez vált nemzetépítővé. Ez volt annak a központosított államnak az elődje, amely ha regionalizál is, azt a nemzetépítésért teszi. Erdélyben a közvetett kormányzásnak volt hagyománya, itt a régió az állam és politikai közösségei közötti közvetítés egyik formája, vagyis a regionalizálás a közösségi elemet hozza előtérbe. (Bakk 2013)

Diskurzusok, szereplők – partnerek és ellenfelek

A székelyföldi autonómia kérdésében érdekelt/illetékes szereplőket mindkét – magyar és román – oldalon több kategóriába lehet sorolni. Magyar oldalon elsőként említendő a pártok, másodikként a civil szféra, harmadikként a sajtó¹³. Kisebb dilemmát jelent, hogy a székelyföldi települések helyhatóságaiban szerepet vállalók (polgármesterek, helyi képviselők, román szakszóval tanácsosok) külön kategóriát képeznek-e, vagy mivel pártok jelöltjeiként szereztek mandátumot, a pártokhoz kell őket sorolni. Ennek a dilemmának a bemutatása túllépi a dolgozat kereteit. A magyar oldalon több autonómia-akció és –rendezvény keretében a polgárok is megnyilvánulnak – rájuk a mozgalom címszó alatt utalok. Román oldalon külön kell beszélni pártokról és állami-hatalmi intézményekről. Itt kérdés, hogy a román hatalmi intézmény részeként

¹³ A sajtóval ebben a dolgozatban nem foglalkozom.

a magyar anyanyelvű prefektus hova sorolandó. Román oldalon is léteznek civil szervezeti véleménynyilvánítások, létezik a sajtó. És mindkét oldalon léteznek a kérdéskörrel foglalkozó kutatók, szakértők – akiknek az intézményi hovatartozása igen változatos lehet. Magyar oldalon a szakértői kör kiegészül az anyaországiakkal – róluk sem kívánok szólni.

A politikai és civil határvonal nem egyértelmű, hiszen a Székely Nemzeti Tanács, amely az utóbbi években a legjelentősebb rendezvényeket szervezte, köztestületi struktúrát épített ki, de nincs közjogi státusa. A jogi háttérrel számára a mögötte/vele együtt működő civil szervezetek (Siculitas Egyesület Romániában, Székelyföldért Társaság Magyarországon) jelentik. Az SZNT alapvető célját támogató további szervezet a Sepsireform Egyesület, amely az SZNT állandó partnereként határozza meg magát.¹⁴

A politika területén a legjelentősebb erdélyi magyar szereplő a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ). A pártként működő szövetség 2015-ös kongresszusán több tevékenységi területre vonatkozóan fogadott el intézkedési tervet, programot,¹⁵ ezek között az autonómia külön nem szerepel. A Nemzetpolitika törekvések c. program-dokumentumban szerepel a kulturális autonómia fogalom, amelyet a szöveg szerint „csak széles társadalmi összefogással, szakmai és civil szervezetekkel, valamint a történelmi egyházakkal közösen valósíthatjuk meg. A politikai szerepvállalás önmagában ehhez kevés – az együttgondolkodásnak, a közös cselekvésnek nincs alternatívája.” A mindössze 1 oldalas dokumentum további kulcsszavai: társadalomszervezés, önkormányzati keret, szolidaritás, közösség. Ennyi.

A korábbi, 2013-as kongresszuson elfogadott Programban imperatívusként szerepel: a magyar közösségnek „autonómiával kell rendelkeznie.” A dokumentum tartalmazza az autonómia értelmezését (3. old.), majd ekként fogalmaz: „Az RMDSZ az autonómiaformák – beleértve a területi autonómiát is – jogi megfogalmazását és törvényhozás útján való

¹⁴ Fontosak a jogvédelmi kiállásai, pl. nyelvi jogokért, a sepsiszentgyörgyi kőbánya körüli helyzet rendezése.

¹⁵ A kolozsvári RMDSZ-kongresszuson elfogadott program-dokumentumok területenként: oktatás, családpolitika, gazdaságpolitika, nemzetpolitika, külpolitika, ifjúságpolitika, nők közéleti szerepvállalás.

érvényesítését kívánja elérni. Ezáltal szorgalmazza az általános decentralizálást és a szubszidiaritás elvének alkalmazását, melynek érdekében az erdélyi etnikumok együttélésének pozitív hagyományaiból, valamint az Európában megvalósult, példaértékűnek tekinthető önkormányzati modellekből indul ki. Mindaddig, míg az ezt biztosító törvények meg nem születnek, az RMDSZ a belső választások útján olyan autonómiatanácsokat hoz létre, amelyek, korlátozott hatáskörben, a jogállam és az érvényben lévő törvények keretei között a közösség identitását érintő kérdésekben korlátozott önkormányzati feladatokat látnak el.” Szerepel a dokumentumban a személyi elvű autonómia kérdése („A személyi elvű autonómia révén létrejön a romániai magyarság saját intézményrendszere az oktatás, a művelődés, a tájékoztatás, valamint a kulturális örökségvédelem területén. Ezt az autonómiát a romániai magyar közösséghez tartozó személyek által választott köztisztviselők gyakorolják. A magyar nemzeti közösség önkormányzata a szabad identitás elvét érvényesítő regisztráció alapuló választási névjegyzékek és az ennek alapján megtartott általános, titkos és közvetlen választás útján jön létre, amelynek szabályosságát külön törvényben az állam szavatolja. Különös fontosságot tulajdonítunk a személyi elvű autonómia alapján működő Kulturális Autonómiatanácsnak, a regionális önkormányzat megvalósítását célul tűző Székelyföldi Önkormányzatok Szövetségének.”) és a korábbi tervezeteknek megfelelően a sajátos státusú önkormányzatokra is van utalás, de a program maga nem tartalmaz ezek elérésének módjával kapcsolatosan semmilyen információt, és a megvalósítás tervezett módját illetően nem létezik más, a programhoz csatolt dokumentum.

A székelyföldi autonómiára külön történik utalás: „A székelyföldi autonómia olyan közjogi szervezési keretet, intézményes struktúrát jelent, a helyi hatóságok számára döntéshozatali jogosítványokkal. Fontosnak tartjuk ezt a már kivívott jogok megtartása, szélesítése, a székelyföldi közösség jogainak és érdekeinek a hatékonyabb érvényesítése érdekében. Az autonómia ugyanakkor többlet hatáskörökkel is jár, a régió sajátos kulturális és nyelvi hagyományait és örökségét tekintve. Támogatjuk a székely szimbólumok és színek minél szélesebb körű használatát, továbbá a .sicdomain név bejegyzését.” (4. old.) Ennek a megvalósítását illetően sem kapunk semmilyen további tervet, elképzelést.

2014-ben az RMDSZ részéről kidolgoztak egy autonómia-tervezetet (A romániai Székelyföld autonómia statútuma), miután az RMDSZ 2013-as kongresszusának záró sajtótájékoztatóján Kelemen Hunor elnök egy, a korábbiaknál részletesebb tervezet kidolgozását és parlamentbe való benyújtását helyezte kilátásba. A tervezet kidolgozóinak nevét hivatalosan nem ismerjük, csak azt, hogy az MPP az általa is vállalt dokumentumot kidolgozó bizottságba kit delegált. A törvénytervezet benyújtását a parlament 2014-es tavaszi ülészakára tervezték, míg a nyilvános vitát a februári hónapra. Mindez késett, részben elmaradt.¹⁶ A tervezetről elemzést közöl Bakk Miklós¹⁷, aki szerint az RMDSZ székelyföldi autonómia statútum-tervezete Hargita, Kovászna és Maros megye társulások (fejlesztési) régiójának a kialakítását, valamint „sajátos státussal” való felruházását fogalmazza meg. A tervezet jóval kevesebb hatáskört biztosítana a székelyföldi régió számára, mint az SZNT vagy az EMNP tervezete, talán abból a stratégiai megfontolásból, hogy a hatásköri jogosultságokat sikeresebb „menet közben”, a régió autonómiájának a „fejlesztésével” elérni. A tervezett régió beillesztése a román alkotmányjogi keretekbe közjogi szempontból kivitelezhetetlennek tűnik. Közpénzügyi fejezete sokkal kidolgozottabb, mint az összes korábbi tervezeté.

A helyzet részletes bemutatása azért fontos, mivel nehéz eldönteni, az autonómia-tervezettel az RMDSZ milyen célt kívánt elérni. Ha az elnöki ígéret teljesítéséről van szó – akkor ez megtörtént. Ha az autonómia ügyét kívánja előmozdítani, a tervezet sokszereplős, nyilvános vitájának az elmaradása, a későbbi konkrét lépések hiánya azt mutatják, hogy született egy új dokumentum, más nem történt.

Az autonómia kérdését napirenden tarthatná a Kulturális Autonómia Tanácsa, amely RMDSZ struktúra. Csakhogy ennek döntései¹⁸ és az

¹⁶ Az RMDSZ honlapján megtalálható a statútum szövege, és külön fül alatt kereshetők a vele kapcsolatos vélemények. Itt viszont csak egy (szerző nélküli) válasz található egy Salat Levente-bírálatra.

¹⁷ Lásd: http://mensura.ro/iras/az_rmksz_szekelyfold-torvenye_a_kozvita_elott (2016.09.20.)

¹⁸ „A Kulturális Autonómia Tanács (KAT) döntése értelmében az RMDSZ Ügyvezető Elnökség teljességre törekvő felmérést végez a kisebbségi nyelvi jogok gyakorlatba ültetéséről. A felmérés első részében a helységnévtáblákat, az önkormányzatok és ezek

utóbbi 2 évben folytatott tevékenysége¹⁹ nem kapcsolható az autonómia konkrét megvalósításának céljához.

További két magyar párt tevékenykedik Erdélyben, a Magyar Polgári Párt (MPP) és az Erdélyi Magyar Néppárt (EMNP). Az MPP nem jegyez külön autonómia-tervezetet, láttuk, hogy az RMDSZ 2014-es tervezetét támogatta, a kidolgozásában részt vett. Ugyanakkor, van az MPP-nek olyan politikusa, aki szerint nem is szükséges a pártnak a kérdéssel külön foglalkoznia, Kulcsár Terza József ugyanis korábban azt nyilatkozta, hogy a Székely Nemzeti Tanács tervezete politikai szempontból megfelelő.²⁰

Az EMNP az autonómia kérdésében kidolgozott programmal rendelkezik, a párt keretprogramja nemcsak az autonómia fontosságát tételezi, hanem ennek megvalósítását is vizionálják. Az autonómiát a közigazgatás reformja, és pedig az aszimmetrikus regionalizmus megvalósítása révén tervezik elérni. Az EMNP a régiók kialakítását az önkormányzati társulásokban és mozgalmakban is megjelenő törekvések figyelembe vételével, az aszimmetrikus regionalizmus elvei alapján képzei el. A régiók az adott alkotmányos keretek között, saját adottságaik, hagyományaik és identitásuk alapján, szabályozott törvényalkotási folyamatban szerzik meg azokat a hatásköröket, amelyekkel a politikai-közigazgatási önkormányzást gyakorolják. Az állam kötelező módon és kizárólagosan ellátja a hadügy, a külügy, a pénzügy, a nemzetbiztonság terén adódó feladatokat, minden egyéb területen pedig annyi hatáskört ad át a régióknak, amennyit az illető területi-politikai közösség jóléte szempontjából szükségesnek tekint. Mindazonáltal szükséges egy kerettörvényben szabályozni a hatás- és feladatköröknek azt a minimu-

intézményeinek névtábláit, valamint a minisztériumok alá tartozó megyei intézmények feliratozását vizsgálta a Szövetség. A monitorizálás során munkatársaink a 2002-es népszámlálás adataiból, a 2007-ben módosított törvényt figyelembe véve dolgoznak.” – 2016 februári döntés.

¹⁹ A Kulturális Autonómia Tanács (KAT) Nemzetpolitikai kerekasztal című rendezvénysorozata érdekes témákat érintett 2014-től kezdődően, de egyik sem kapcsolódott az autonómia kérdéséhez.

²⁰ Lásd: <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/mpp-idohuzas-az-uj-autonomia-tervezet/print> (2016.09.21.)

mát, amelyet minden régió önkormányzatának meg kell kapnia, illetve el kell látnia. A régiókat politikai egyeztetéssel, népszavazások útján történő konzultációval, a létező történeti, nyelvi, kulturális és nemzeti kisebbségi identitások tiszteletben tartásával, valamint az Európai Unió regionális politikáinak figyelembe vételével kell kialakítani. Biztosítani kell ugyanakkor azokat az alkotmányos mechanizmusokat is, amelyek bizonyos feltételek mellett lehetővé teszik a már létrejött régiók határainak a kiigazítását az érintett lakosság - helyi közösségek - megkérdezése mellett. A tervezett autonómia törvényes kereteit szakértői csapat dolgozta ki (Bakk Miklós vezetésével). Az EMNP nem parlamenti párt, ezért az autonómia érdekében más eszközökkel tud fellépni, mint egy parlamenti képvisellel rendelkező párt. Autonómia-karavánt szerveznek Erdély-szerte, amelynek célja az autonómia eszméjének a terjesztése, a felmerülő kérdések tisztázása. Ugyanakkor a párt állásfoglalásaiban rendre utal az autonómiára, mint a közösségi jövő meghatározó elemére.

Vannak szerzők, akik az autonómiát a magyar képviseletek közötti verseny téjének tekintik. Ezzel nem értek egyet. Az autonómia kérdése a magyarság hosszú távú megmaradásának a kérdése – ha volna is verseny a magyar pártok között autonómia-ügyben, az nem a pártok egymás közötti versengéséről szól, hanem ezek politikai szerep-értelmezéséről.

A civil szereplők közül elsőként a Székely Nemzeti Tanácsot kell említeni.²¹ Az SZNT elnöke szerint a Székely Nemzeti Tanács a székely népnek azt az akaratát közvetíti, hogy az újrალétesítendő autonóm Székelyföldön minden szakpolitikai kérdést, amely e régió őshonos közösségének életét, létezését, fennmaradását érinti, saját törvényhozó és végrehajtó intézményei oldjanak meg, hogy a Székelyföldnek pénzügyi autonómiája, saját adópolitikája legyen és saját beruházási és fejlesztési rendszere. Az SZNT számára az autonómia nem egy javaslat, hanem alapvető közösségi jog, a székely nép országon belüli önrendelkezése, amelyet a helyi és regionális jogkörök és önkormányzati eszközök révén gyakorol. Magát a Székely Nemzeti Tanácsot a települések helyi közös-

²¹ Más, fontosságban az SZNT-hez mérhető civil szereplő nem lévén, más civil szervezetekkel nem foglalkozom.

ségeinek akarata hozta létre, ezeknek a közösségi törekvéseknek a köz-képviselőre. Izsák Balázs szerint az autonómia nem arra való, hogy egy szakpolitikai kérdést megoldjon, hanem arra, hogy a szerves törvénnyel létrehozott Székelyföldnek minden szakpolitikai kérdését megoldás céljából átutalja a törvény által közhatalommal felruházott regionális jogalkotó és végrehajtó szervei elé. Ennek a közhatalomnak rendelkeznie kell azokkal a jogkörökkel is, amelyek révén biztosítja az őshonos közösség fennmaradását szülőföldjén és magyar nemzeti önazonosságának megőrzését.²² Végezetül a helyi magyar-román viszonyt illetően kijelenti, hogy az SZNT autonómia-tervezete tételezi Székelyföld lakóinak jogegyenlőségét, sőt előírja azoknak a feltételeknek a megteremtését, amelyek biztosítják az egyének és az általuk alkotott közösségek teljes és tényleges egyenlőségét és szabadságát, elhárítanak minden olyan akadályt, amely megghiúsíthatja, vagy gátolhatja ezek teljes körű kibontakozását, s megkönnyítik minden állampolgár számára a politikai, gazdasági, művelődési és társadalmi életben való részvételt.

A fenti idézetből is látható, hogy az SZNT az autonómia vonatkozásában világos, szakmailag megalapozott álláspontot képvisel, és a megfogalmazott célt mozgalmi úton is képviseli és szolgálja. Az utóbbi évek visszhangos SZNT-s rendezvényei – Székelyek Nagy Menetelése (2013),²³ őrütek Székelyföld határán (2015),²⁴ székely szabadság napja minden esztendő március 10-én,²⁵ – országos és nemzetközi szinten nyomatékkal jelenítik meg a székely autonómia-igényt. A közös identitás alapján felépülő mozgalmak társadalmi szerepe jelentős, hiszen

²² Lásd: http://www.sznt.sic.hu/hu-sic/index.php?option=com_content&view=article&id=132%3Aaz-autonomia-a-szabadsag-intezmenye-es-nem-koezpolitikai-alternativa&catid=19%3Atanulmányok&Itemid=25&lang=fa (2016.09.20.)

²³ Tízezrek vettek részt a Székelyek Nagy Menetelése rendezvényen Romániában, ahol Berecktól Kökösig 53 kilométer hosszú felvonulással tüntettek a székely autonómiáért.

²⁴ Székelyföld peremtelepülésein őrütek és felfele irányított fénykévek hirdették október 24-én: hol húzódik Székelyföld természetes, történelmileg kialakult regionális határa.

²⁵ 1854. március 10.-én végezték ki a marosvásárhelyi Postaréten a Székely Vértanúkat, akik a Makk-féle összeesküvés tagjaiként kívánták az elbukott magyar forradalom és szabadságharc lángját újra fellobbantani.

bizonyos közösségek (értékeit és érdekeit) védik, az ellenállást erősítik. A mozgalom kollektív cselekvést jelent, ez esetben tiltakozást. Az SZNT ehhez keres és talál megfelelő alkalmakat. Ezek a társadalmi mozgalmi megnyilvánulások megjelenítik a politikai válsághelyzetet, kanalizálják a társadalmi véleménynyilvánítást, és a cselekvő részvétel lehetőségét biztosítják.

Román oldalon a kép egyszerűbb. Romániában nincs olyan közintézmény, amely az autonómiát a kisebbségek teljes jogegyenlőségét biztosító intézményként elfogadná. A román parlamenti pártok vezető politikusainak az autonómiát elutasító nyilatkozatainak jobbára csak a hangvétele különbözik, vérmérsékletük szerint. 2013-ban, a közigazgatási reform miatt kialakult szakmai és politikai vitákban megszólaló politikusok érvelésének az elemzése azt mutatta, hogy egyöntetű a magyar igények elutasítása a politika országos szinterein.²⁶ A politika helyi és regionális szintjein, főleg székelyföldi helyszíneken az elutasításnak más a stratégiája, többnyire konkrét ügyek kapcsán indítanak jogi vagy politikai támadásokat. És itt érdemes utalni arra, hogy a székely megyékben élő helyi románság visszatérő panasza, hogy nincs igazi képviselőjük. A helyhatóságokban magyar többség van, itt nem uralják a helyzetet, sőt. A prefektus általában román, de ő nem képvisel, hanem a központi hatalmat képviselve számon kér, utasít vagy pert indít. A román pártok itt gyengék – ezért hozták létre 2005-ben Kovászna, Hargita és Maros Megye Románjainak Civil Fórumát.²⁷ Ennek a legitimitását viszont magyar oldalon kérdőjelezzik meg, több okból. Egyrészt mert civil szervezet, nincs általános felhatalmazása a helyi románság képviselőjére. Továbbá a szervezet maga, bár alapvető célként fogalmazza meg az interetnikus párbeszéd kialakítását és fenntartását, ennek érdekében semmit nem tesz. Propaganda célból létrehozott szervezetnek mondhatnánk, fő feladata a „román kisebbségi modell”, a romániai interetnikus

²⁶ Lásd Bodó Barna előadását (Román politikusok az autonómiáról) az EMNT által szervezett 2014-es konferencián (Autonómia-tervezetek és regionalizmus a politikai képviselőasztalán).

²⁷ Román neve: Forumul Civic al Românilor din Covasna, Harghita și Mureș.

kapcsolatok hirdetése és terjesztése. Illetve helyismeretre való hivatkozással követelnek igazságtételt vélt sérelmeik miatt.

A román állami szervek és pártvezetők állásfoglalásai alapján joggal merül fel a kérdés: értik-e az autonómia mibenlétét? Erre egyetlen példát idéznék. Visszatérő fogalom az etnikai alapú területi autonómia,²⁸ ami sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban és politikai szóhasználatban nem létezik. Magyarul és angolul területi autonómiáról (territorial autonomy) beszélünk. Ebben az esetben egy terület lakossága kap autonómiát, hogy saját ügyeit maga intézze. A terület lakosságába beletartozik minden itt élő, tartozzon a többséghez avagy egy kisebbséghez. A román csúsztatás – etnikai alapon területi – igazából veszélyes félreértelmezés. Hiszen ha etnikai alapon kialakított területi autonómiáról volna szó, akkor onnan távoznia kellene mindenkinek, aki nem tartozik a helyi etnikai többséghez. Ez fasizmus volna. A javasolt székelyföldi autonómia nem jelenti azt, hogy bárkitől bármit elvennének, bárkinek távoznia kellene, hanem azt, hogy a helyi magyarok többletjogokat kapnak, miközben a románság megőrzi létező jogait.²⁹ A többletjogok a saját létüket és kultúrájukat illető döntési jogosítványról szól. Aggasztó, hogy a román média következetesen etnikai alapú területi autonómiáról beszél – és ez ellen jogosan lázadhatna fel bárki. De ez félreértelmezés vagy tudatlanság. Bármi is a magyarázat, a lényeg, hogy a politikai felek elbeszélnek egymás mellett.

Szakmai téren más a helyzet, igenis vannak román kutatók, akikkel lehetséges a párbeszéd (Gabriel Andreescu, Ioan Stanomir, Valentin Stan, Renate Weber) és léteznek közös munkák is. De ez nem változtat az alaphelyzeten, nincs közös megoldás-keresés.

²⁸ Románul: Autonomie teritoriala pe criterii etnice.

²⁹ 2010 márciusában a Román Civil Fórum nagygyűlést szervezett Maroshévízen, tiltakozásképpen az „úgynevezett Székelyföld” etnikai alapú területi autonómiáját célzó törekvések ellen. A nagygyűlésen a nacionalista pártok képviselői mellett az akkor ellenzékben lévő szociáldemokrata párt frissen megválasztott elnöke, Victor Ponta is felszólalt, kijelentve, hogy: „Egyetlen románnak sem kell távoznia arról a helyről, ahol született, ahhoz, hogy úgy érezze, a saját országában van.” Majd folytatta: „Úgy gondolom, hogy a Székelyföld nem Románia, mivel nem létezik a Székelyföld.”

Zahorán Csaba készített nemrég egy elemzést a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos román-magyar párbeszédéről.³⁰ A nem éppen barátságos diskurzust alakító tényezőket ekként foglalta össze: „a román politikai elit – mind a központi, mind a székelyföldi – nagyobb része egyrészt továbbra is ragaszkodik a klasszikus nemzetállami eszméhez (a román politikai nemzet ideája, a romániai társadalom egységes szervezése, homogenizálása) és az erőforrások minél nagyobb fokú ellenőrzéséhez (centralizáció, igaz, ezen változtathat a regionalizációs folyamat), a román elitscsoportok féltik azokat a pozíciókat, amelyekre még 1989 előtt tettek szert a Székelyföldön, másrészt szintén közösséget építenek.” Vagyis eltérő történelemszemléletről, eltérő kiindulópontokról (viszonyítási pontokról) és eltérő társadalmi logikákról (jövőképekről, emancipációs törekvésekről) kell beszélni. Ehhez jönnek a különbözőképpen értelmezett nemzetközi hatások, a változó belpolitikai tényezők hatása. Összefoglalva: a kisebbségi jogokkal kapcsolatos részletkérdéseket illetően egyes román politikusok hajlandók tárgyalni, de az autonómiára határozottan nem a válasz. Gyanakvással fogadnak minden magyar kezdeményezést, a „szűken értelmezett nemzetállami keretek tágítását reflexszerűen és határozottan elutasítják”, a hagyományos nacionalista minta szerint.

Mielőtt röviden összefoglalnám a dolgozat fő tételeit, egy további érdekes és fontos tényezőre utalnék, amely szintén befolyásolja az autonómia esélyeit Közép-Kelet-Európában, vagyis ott, ahol párhuzamos és rivalizációs nemzetépítési folyamatoknak vagyunk tanúi mind a mai napig. A nemzetközi környezet, az európai események és folyamatok kihatnak a székely autonómia esélyeire is. Nem szándékozom a bemutatni, miként foglalkozik a nemzetközi jog az autonómia kérdésével, a legfontosabb dokumentumok jól ismertek, és az utóbbi időben kevés új állásfoglalás született.³¹ Ugyanakkor az utóbbi évtizedben több

³⁰ Zahorán Csaba: A székelyföldi autonómia a román politikai diskurzusban, https://www.academia.edu/7933029/Zahor%C3%A1n_Csaba_A_sz%C3%A9kelyf%C3%B6ldi_auton%C3%B3mia_a_rom%C3%A1n_politikai_diskurzusban (2016.09.15.)

³¹ Megemlítendő a Kalmár Ferenc budapesti politikus által előterjesztett, 2014. áprilisban 9-én Strasbourgban az Európa Tanács által elfogadott, a nemzeti kisebbségek

olyan eseménynek lehettünk tanúi, amelyek közvetett módon hatottak a romániai kisebbségi jogérvényesítésre (Koszovó kiválása Szerbiából, a katalán autonómia-mozgalom, a skót kiválási népszavazás), ezek elemzése megérdemel egy külön dolgozatot.

A székely autonómiával kapcsolatos elemzés fő tételei/következtetései, pontokba szedve. 1) Az elméleti előmunkálatok elkészültek, elméleti szempontból nincs akadálya annak, hogy az autonómia érdekében nyomatékosabban fellépjen a politikai és a mozgalmi/civil elit. 2) A romániai magyar politika nem alakított ki közös, minden szereplőre kiterjedő stratégiát az autonómia képviselőire és érvényre juttatására. Nincs igazi magyarázat arra, hogy a valamikor beharangozott és elnapolt egyeztetés miért nem kezdődik el a politikai elit szintjén. 3) Végül pedig szinte semmi nem történt annak érdekében, hogy sikerüljön újra-definiálni az alaphelyzetet, miszerint a román nemzetépítés a magyar nemzetépítés ellenében bontakozott ki, és utóbbi a román nemzetépítés számára a konstitutív kontrasztot, egyben a szükséges ellenséggépet szolgáltatta. Vagyis domesztikálni kell a román nemzetépítésben fontos funkcióval bíró magyar ellenséggépet.

Irodalom

- Bakk Miklós 2011: *Autonómia – cél vagy eszköz?* http://www.mensura.ro/iras/autonomia_cel_vagy_eszkoz
- Bakk Miklós 2013: A román államépítés hagyománya – és következményei régiósítás terén, előadás, Sepsiszentgyörgy, 2013.nov.16.
- Bakk Miklós 2014: Állampolgárság és autonómia, *Krónika*, 2014.V.24.
- Bárdi Nándor 2004: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés rendezésére, *Magyar Kisebbség*, 1-2.
- Bárdi Nándor 2013: *Ankét-válasz a Koinónia kiadó autonómia kötetében*, http://real.mtak.hu/14744/1/bn_autonomia_2013_05_16.pdf (2015.09.10.)
- Bernhardt, Rudolf 1981: Federalism and Autonomy. In Dinstein, Y. (ed.) *Models of Autonomy*. Tel Aviv University (Faculty of Law), Transaction Books, New Brunswick – London. 23-28.

európai helyzetéről és jogairól szóló Jelentés, amely újabb mérföldkő és hivatkozási alap Európában a kisebbségi kollektív jogok területén.

- Bognár Zoltán 2007: *Kisebbségi autonómiák és a kisebbségek érdekeit szolgáló regionális autonómiák az Európai Unió tagállamaiban*. RMDSZ Ügyvezető elnöksége, Kolozsvár.
- Bognár Zoltán 2008: Romániai magyar autonómiakonceptiók. Az 1989 és 2006 között kidolgozott törvénytervezetek, *Társadalom és Politika* 1-2.
- Bottoni Stefano 2008: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952-1960)* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- Egyed Ákos /elnök/, Bárdi Nándor, Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Zsuzsanna, Oborni Teréz, Pál Judit, Reisz T. Csaba 2016: *Székelyföld története I-III*. MTA BTK, EME, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely
- Miklósne Zakar Andrea 2010: Autonómia – elmélet és gyakorlat, *Tér és Társadalom / TÉT*, 3, 75-91.
- Pozsony János Csaba 2013: A székely autonómia, mint ideológia és politikai mozgalom, *Morfondír // morfondir.ro* 9. szám (2013. március 8. – 2013. március 14.)
- Stanomir, Ioan 2009 (coord.): *Raport al Comisiei Prezidențiale de Analiză a Regimului Politic și Constituțional din România*, http://old.presidency.ro/static/rapoarte/Raport_CPAPCR.pdf (2016.09.15.)
- Varga Attila 2004: Autonómia – mint politikai beszédtema, mint társadalmi igény, mint közjogi állapot, *Magyar Kisebbség*, 1-2.
- Vincze Gábor 2000: A székely autonómia kérdése 1945-46-ban. Előadás Tusnádfürdőn, a 2000. Ápr. 13-15-i Székelyföld konferencián. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf12593.pdf (2016.09.16.)
- Zahorán Csaba 2014: A székelyföldi autonómia a román politikai diskurzusban, https://www.academia.edu/7933029/Zahor%C3%A1n_Csaba_A_sz%C3%A9kelyf%C3%B6ldi_auton%C3%B3mia_a_rom%C3%A1n_politikai_diskurzusban

Halász Iván

A 2016. évi szlovákiai parlamenti választások és a magyar kisebbségi pártok¹

Bevezetés a szlovák választási rendszerbe

A 2016. március 5-én szombaton a szlovákiai választópolgárok ismét választóurnákhoz járultak. A rendszerváltás utáni első szabad választásoktól kezdve most ez volt a kilencedik alkalom, hogy az állampolgárok ily módon kifejezheték akaratukat. Az 1993. január 1-én megalakult Szlovákiában ez volt a 150 fős egykamarás parlament (azaz Nemzeti Tanács) hetedik tisztújítása. A szlovákiai magyar kisebbséget képviselő pártok 2009-es szétválása óta viszont ez volt már a harmadik alkalom, hogy külön-külön megmérték az erejüket (2010, 2012, 2016).

Bár az elmúlt negyedszázadban kisebb módosításokra és korrekciókra természetesen sor került, a szlovákiai választási rendszer 1992 óta meglepően nagy stabilitást mutat. Ez azt jelenti, hogy az alapvető szabályai komolyabban nem változtak. Továbbra is az arányos választási rendszerről van szó, amelyben a választópolgárok az egyes politikai pártok és mozgalmak által indított pártlistákra tudnak szavazni. A bekerülési küszöb 5%-os, de a választási koalíciók esetében növekvő tendenciát mutat. Jelenleg az egész ország egy választókerületet alkot, tehát mindegyik párt országos listát állít.

A pártlisták sorrendjét a pártok határozzák meg, de a választópolgároknak is van lehetősége beleszólni abba. Mindegyik szavazó ugyanis az általa választott pártlistán bekarikázhhatja legfeljebb négy neki szimpatikus jelöltet, amely abban az esetben, ha az adott listára voksolók további 3%-a is így gondolta, a lista élére kerülhet és maga mögé szoríthatja akár a listavezető pártelnököt is. Ezt a modellt preferenciális sza-

¹ A tanulmány a „A választási szabályozás fejlődése és a pártrendszerek működése a Kelet-Közép-Európában” elnevezésű, az MTA TK-ban működő inkubátor jellegű projekt keretében készült.

vazásnak nevezik. Amióta nem 10%, hanem 3% is elegendő a lista élére kerüléshez, azóta ennek a módszernek egyre inkább nő a jelentősége. Szlovákiában jelenleg tehát két párhuzamos választási verseny is folyik – egyrészt a pártlisták között, másrészt a rajtuk szereplő jelöltek között.²

A választásokon csak a nagykorú szlovákiai állampolgárok vehetnek részt, tehát szemben az európai parlamenti, valamint a helyi és a középszintű kerületi (megyei) választásokkal, az országos szinten a letelepedett külföldieknek itt semmilyen szerep nem jut. Az utóbbiak vonatkozásában egyébként Szlovákia meglehetősen liberális, mert a helyi és megyei szintű választási részvételi lehetőséget nemcsak az uniós polgárokra korlátozza, hanem megadja azt minden legálisan bevándorolt nagykorú külföldinek.³

A szlovák szabályozás viszont nem ismeri a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kedvezményes bánásmódot, azaz a nemzetiségek érdekeit képviselni szándékozó pártoknak ugyanazoknak a követelményeknek kell eleget tenni, mint a többieknek. A jelenlegi demográfiai helyzetben az ilyen szabályozás mellett elvileg két szlovákiai nemzeti-etnikai kisebbségnek van elvi lehetősége saját jogán (azaz saját etnikai párttal) bejutni a törvényhozásba: a magyar és a roma kisebbségnek. Amíg a magyaroknak ez 1990 óta mindig sikerült is, a széttöredezett és megosztott roma közösségnek eddig erre soha nem volt lehetősége. Igaz, a romák is egyelőre inkább azzal próbálkoztak, hogy más – országos pártok – segítségével juttassanak be néhány képviselőjüket a parlamentbe, de az is csak nagyon csekély határfokkal járt. A legutóbbi választásokon a magyar-szlovák vegyes pártként működő Most–Híd, az Egyszerű Emberek és Független Személyiségek (OLANO) laza képződmény jelöltlistája és a kormányzó SMER-SD (azaz Irány – Szociáldemokrácia) tette ezt lehetővé. De a roma közösségnek ez igazából nem segített. Emiatt a

² A szlovák választási rendszer fejlődéséről lásd Novotný, Peter: *Vývoj volebných pravidiel na Slovensku (1990-2010)* <http://www.infolby.sk/index.php?base=data/parl/2010/analyzy/1272387025.txt>

³ Erről a témáról lásd Halász Iván: *Migránsok és a választójog. A választások „transzborderizálása” a közép-európai térségben.* In: *A migránsok politikai integrációja a visegrádi államokban.* Szerk.: Halász Iván. NKE, Budapest, 2014.

következőkben főleg a magyar kisebbség képviselőire vállalkozó pártok választási eredményeiről és szerepléséről lesz szó.

Előjáróban nem árt leszögezni, hogy az arányos képviselő elvén működő választási rendszer általában megfelel az olyan nemzeti közösségnek, mint amilyen a szlovákiai magyar kisebbség is. Bár a legutóbbi (2011-es) népszámlálás adatai szerint a szlovákiai magyarok száma a bővös 500 000 (pontos szám 458 467 fő)⁴ alá csökkent és az egész társadalmon belüli arányuk már inkább 9% körül mozog, de még mindig inkább közepes méretű kisebbséget alkotnak, amely a megfelelő politizálás (azaz főleg az egységes fellépés) esetében képes lehetne a számarányának megfelelő képviselőhöz jutni az országos törvényhozásban. Ez a rendszer azonban nemcsak a helyi magyaroknak felel meg, hanem a regionálisan, illetve felekezeti és szociokulturálisan még mindig meglehetősen tagolt és sokszínű szlovákiai társadalomnak egészének is. A közép-európai térségben ugyanis még mindig Szlovákia tekinthető olyan országnak, amely a legtöbbet őrzött meg a térségre korábban oly jellemző multietnikus jellegből: a különböző nemzetiségi hovatartozású személyek aránya itt még mindig a 15 és 20% között mozog.

A 2016-os parlamenti választások általános eredményei és trendjei

A 2016. évi parlamenti választások értékelésének egyik kulcsszava a meglepetés volt. A hosszantartó számlálás után közölt eredmények ugyanis majdnem mindenkit megleptek, főleg az utolsó, azaz két héttel a választások napja előtt közölt előzetes becslésekhez képest.⁵ De a valódi eredmények még a szavazás napján a Markíza TV megbízásából készített exit-poll eredményekhez képest is meglepetést tudtak okozni.

⁴ <https://census2011.statistics.sk/tabulky.html>

⁵ Ez a kéthetes moratórium új elem a szlovák választási szabályozásban. 2014-ben ugyanis elfogadásra került új, komplex jellegű választási kódex.

Ezeket a meglepő eredményeket és az azok közötti eltéréseket jól jelzi az alábbi táblázat:

Párt	2016-ban elért eredmények (%)	Szavazáskori exit-poll eredmények	Előzetes becslések ¹ (FOCUS)(%)	A 2012. évi eredmények ²
Irány-SzD	28,28	27,30	34,10	44,41
Szabadság és Szolidaritás	12,10	13,30	5,10	5,88
Egyszerű Emberek és Független Személyiségek	11,02	11,20	6,40	8,55
Szlovák Nemzeti Párt	8,64	8,00	8,10	4,55
Kotleba: Néppárt – A Mi Szlovákiánk	8,04	6,80	2,00	1,58
Egy Család Vagyunk – Boris Kolár	6,62	5,90	4,10	nem létezett
Híd-Most	6,50	7,30	8,00	6,89
Háló	5,60	6,70	13,70	
Kereszténydemokrata Mozgalom	4,94	5,0	7,50	8,82
Magyar Közösség Pártja	4,04	3,6	3,60	4,28
Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió	0,26		1,70	6,09

* http://www.focus-research.sk/files/n184_Volebne%20preferencie%20politickych%20stran_februar%202016.pdf

** <http://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2012/graf/graf1sr.jsp?lang=sk.htm>

A 2016-os választások eredményei mindenképpen komoly átrendeződést vetítenek elő a szlovák politikai palettán. Egyes elemzők a választások utáni napon egyenesen arról írtak, hogy a dühös választópolgárok tulajdonképpen szablyával szabdalták szét a hagyományos szlovák pártrendszert. Ez ugyan csak részben igaz, de a trendek mégis elég egyértelműnek tűnnek – a választók alapvetően a régi hagyományos pártok ellen fordultak és azokat büntették meg. Hosszú agónia után most esett ki a parlamentből a Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió (SDKÚ),⁶ azaz a szlovák jobbközép erők azon zászlóshajója, amely az 1998 és 2006 között a radikális (és gazdasági értelemben viszonylag sikeres) reformok fő motorja volt. Ez a hajdanvolt meghatározó párt a márciusi voksolá-

⁶ Ezt a pártot a kétszeres sikeres miniszterelnök, Mikuláš Dzurinda hozta létre, aki aztán több mint tíz éven át vezette is ezt a pártot.

son csupán 6938 szavazatot kapott! A március 5-i voksolás legnagyobb vesztese mégsem ez a párt volt,⁷ hanem a parlamentből váratlanul kiesett Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH),⁸ amely 1990-től kezdve megszakitás nélkül jelen volt a szlovák törvényhozásban.

Ez eddig páratlan teljesítménynek számított, hiszen az összes többi jelenlegi parlamenti párt parlamenti képvisellete jóval későbbre datálható. A kivételt csupán a Szlovák Nemzeti Párt képviseli, amely szintén 1990 óta jelen volt a törvényhozásban, e párt jelenléte viszont nem volt megszakitás nélküli, hiszen – ahogyan már szó volt erről – két cikluson keresztül (először 2002 és 2006 között, aztán ismét 2012 és 2016 között) a parlamenten kívül rekedt. Most viszont diadalittasan visszakerült a parlamentbe, és ezzel tulajdonképpen a jelenlegi legrégebbi pártjává vált, hiszen más olyan formáció, amely egészen 1990-ig tudná „visszavezetni a családfáját”, már nincs ott jelen.⁹

⁷ A kiesésére már néhány éve lehetett számítani.

⁸ A Kereszténydemokrata Mozgalmat a rendszerváltás hektikus hónapjaiban a kommunistaellenes katolikus másként gondolkodók hozták létre, akik abban reménykedtek, hogy a szlovák politikatörténetben mindig is erős politikai katolicizmus ismét meghatározó politikai erővé fog válni Szlovákiában. Emiatt megpróbálták összebékíteni a nem teljesen szeplőtlen múltú szlovák politikai katolicizmus, valamint a modern nyugati keresztény-demokrácia értékvilágát és egy modern, a demokratikus értékrend iránt teljes mértékben elkötelezett pártot létrehozni. E párt történetéről és fejlődéséről lásd Halász Iván: A szlovák pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései. In Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovics Rita (szerk.) *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. (Piliscsaba: PPKE BTK 2003.) 474-475.

⁹ Sőt, a nemzeti párti vezetők szívesen hivatkoznak arra, hogy ők a legrégebbi szlovák politikai párt, amely a magyarosítás ellen már 1871-ben szerveződött meg és egészen 1918-ig a magyarországi szlovákság fő pártjának számított. Sőt, a két világháború közötti időszakban is markáns szerepet játszott a szlovákiai politikában. A működésére a második világháború tette le a pontot. Ennek az alapvetően nemzeti konzervatív, főleg az evangélikus középrétegekre támaszkodó pártnak azonban nincs sok köze ahhoz a polgári nacionalista, kisebbségellenes és néha a radikális szílamokat is hangsúlyozó párthoz, amely a rendszerváltás forogatójában (azaz 1990 tavaszán) alakult meg és a szlovák állami függetlenség mielőbbi kivívását tűzte ki a zászlajára. A nemzetiek rendszerint a nemzeti-jobboldali-populista blokk(ok) részeként szoktak Szlovákiában hatalomra kerülni. A Szlovák Nemzeti Párt (SNS) kétszer volt tartósan hatalmon – először az 1992 és 1998 között, aztán a 2006 és 2010 között. Miután ezekben az években rakták le a szlovák újkapitalizmus alapjait, a nagy privatizáción is nyereszkesedő SNS minden radikális nacionalista szílama ellenére nem lett rendszerellenes szélsőséges párt, hanem inkább

Amíg a legnagyobb vesztesnek a régi hagyományos politikai pártok tűnnek, addig az igazi nyertesek pozíciójába a szélsőséges jobboldali nacionalisták és különböző jellegű és irányultságú protestpártok, illetve új – és ezért némileg szokatlan – „családias” politikai formációk kerültek. Mindez annak ellenére történt, hogy a most jelentkező tendenciák némelyike korábban is jelen volt a szlovák politikában, azok azonban jelenleg halmozottan jelentkeznek, és a helyzet emiatt tűnik sokak szemében ennyire drámainak.¹⁰ Hogy valóban az-e, az majd néhány év múlva fog kiderülni.

Hivatalosan ugyan a választások fő győztese Irány-Szociáldemokrácia (azaz SMER-SD) lett, ezt a pártot azonban a 400 000 voks váratlan elvesztése miatt a 2016-os választások egyfajta „győztes vesztesének” is lehet nevezni. Bár a sok politikai újonc között a SMER-SD már-már régi matadornak tűnik, ez csak részben igaz, hiszen ez a politikai formáció az ezredfordulón alakult meg és először a 2002-es parlamenti választásokon szállt ringbe a képviselői mandátumokért.¹¹ Hatalomra először csak 2006-ban került.¹² 2010-ben váratlanul elvesztette a választásokat,

egy olyan, a hagyományos politikai rendszer megszokott, mondhatni polgári részeként működő párt, amely nem volt érdekelt a fennálló társadalmi-gazdasági rendszer gyökeres átalakításában.

¹⁰ A választások utáni hétfőn megjelent Újszó napilap például következő főcímmel jelent meg: „Választási katasztrófa” Újszó, 2016. március 7. 1.

¹¹ A párt kezdeteiről lásd Halász Iván: A szlovák pártrendszer főbb törésvonalai és regionális összefüggései. In Ábrahám Barna – Gereben Ferenc – Stekovic Rita (szerk.) *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. (Piliscsaba: PPKE BTK 2003.) 477.

¹² Robert Fico büntetőjogász, a párt alapítója ugyan a posztkommunista Demokratikus Baloldali Pártjában kezdett politizálni, de az 1990-es évek végén kivált onnan és egy saját pártot hozott létre, amely eleinte nem annyira baloldali, hanem sokkal inkább eklektikus és pragmatikus (se nem bal, se nem jobb) pártként határozta meg önmagát. A baloldali fordulatára csak később került sor, amikor kiderült, hogy Szlovákiában kezd kiüresedni a balközép tér. A SMER-SD akkor integrálni kezdte a különböző kisebb baloldali pártokat és kérte a felvételét az európai szocialisták közé, akik némi hezitálás végül is meghívták őket a soraikba. A kétélyek azonban azóta sem múltak el teljesen, főleg azért nem, mert SMER-SD 2006-ban hajlandó volt koalícióra lépni a nyíltan nacionalista jobboldali Szlovák Nemzeti Párttal, itt-ott volt néhány romaellenes elszólása, illetve a sokak szerint jó kapcsolatokat ápolta a privatizáció során meggazdagodott ún. oligarchákkal. Tény, hogy önmagát hivatalosan most is szociáldemokrata pártként definiáló csoportosulás sok kérdésben markánsan különbözik a hagyományos nyugat-európai szociáldemok-

aminek a következtében a sokszínű jobbközép polgári koalíció tudott kormányt alakítani, amely azonban a belső feszültségei miatt 2011 őszén felbomlott, és ezzel utat nyitott a SMER-SD 2012. évi földcsuszamlás-szerű győzelméhez. Valószínűleg csak a szlovák arányos választási rendszer akadályozta meg azt, hogy ez a párt annak idején nem kapta meg egyedül az alkotmányozáshoz szükséges minősített (azaz háromötödös) többséget. A mostani széttöredezett eredmények láttán nem valószínű, hogy ez sokáig valakinek ismét sikerülni fog.¹³

A választások után rögtön kiderült, hogy nagyon nehéz lesz a kormánykoalíció létrehozása, hiszen bármilyen működőképes koalícióhoz olyan pártoknak kellene szövetségre lépni egymással, amelyek eddig a pártpaletta eltérő, az egymástól távol eső szegleteiben léteztek. Emiatt sokan az előrehozott választásokra is számítottak. Végül a választások éjszakáján látványosan megrettent Róbert Fico miniszterelnök nem kis politikai rugalmasságot és bravúrt felmutatva meglepő gyorsasággal hozta létre az új kormánykoalícióját. Ebben valószínűleg az is szerepet játszott, hogy a potenciális politikai partnerei úgyszintén megrettentek az eredmények láttán. Ez különösen a saját veszteségeikre, illetve a szélsőségesek nyereségeire vonatkozik. Végül tehát összeállt a „régiek” koalíciója (SMER-SD, Szlovák Nemzeti Párt, Most–Híd és a Háló nevű új, egyébként – ahogyan nyáron kiderült – roppant rövid életű politikai képződmény).

Ez a koalíció a Szlovákia rendszerváltás utáni történetében példátlan fordulatot hozott – a magyar kisebbséget képviselő párt ugyanis eddig soha nem lépett, illetve nem léphetett olyan koalícióba, amelynek a nacionalista Szlovák Nemzeti Párt is tagja. Sőt, sokáig úgy tűnt, hogy a magyar pártok és a 2010 előtt kisebbségellenes módon politizáló

rata pártoktól. Az előbb említett oligarchikus kapcsolatokon kívül gyakran igyekszik meglovagolni a szlovák nemzeti érzéseket, korrekt viszonyt ápol a nagy egyházakkal és a belpolitikában az 1990-es években született helyi nagytőkének tett gesztusokat igyekszik kompenzálni populistának is tűnő (bár önmagában hasznos) lépésekkel. Ilyen például a nyugdíjasok és diákok ingyenes utazása az állami vasutakon, kisebb-nagyobb rezsi kompenzációk stb.

¹³ A választások általános eredményeiről és jellemzőiről lásd részletesebben Halász Iván: A 2016-os szlovák választások. Parlamenti Szemle I. évf. 1. szám, 2016/1. 93-112. o.

SMER-SD koalíciója is a politikai fantazmagóriák témakörébe tartozik. Ez a helyzet megváltozott 2016 tavaszán. Ebben a fentiekén kívül valószínűleg az is szerepet játszott, hogy a szlovák nemzetiek az új pártelnök, Andrej Danko vezetésével az elmúlt években tompították politikai stílusukat, valamint a magyarságot (is) képviselő Most–Híd párt is mélyebben beintegrálódott a pozsonyi politikai körökbe. Talán azt is lehetne mondani a párt imázsa némileg „elszlovákosodott.”

Az eredetileg négytagú kormánykoalíció 2016 augusztusában háromtagúvá zsugorodott össze, mert a Háló nevű párt a belső konfliktusai miatt gyakorlatilag felmorzsolódott és öt képviselője átment a Most–Híd padsoraiba. Jelenleg tehát 49 képviselővel rendelkező SMER-SD és 15-15 fős frakciókkal rendelkező Szlovák Nemzeti Párt és Most–Híd koalíciója irányítja Szlovákiát, ahol a kormányzati többséghez minimum 76 képviselő kell (a koalíció most 79 fővel rendelkezik). A teljesítményük értékelése nem képezi a jelen írás célját, illetve az ilyen rövid időtávlatból ez lehetetlen is. Azért most célszerű áttérni a magyar nemzeti közösség választási eredményeinek az értékelésére.

A szlovákiai magyar kisebbség képviseletére vállalkozó pártok szereplése és eredményei

A 2016-os parlamenti választások mindkét magyar érdekeltségű párt esetében egyértelműen negatív eredményeket hoztak. A Nemzeti Tanácsba végül bejutó Most–Híd magyar-szlovák vegyes párt, ugyanúgy mint a parlamenti küszöböt már harmadszorra (2010, 2012, 2016) át nem lépő Magyar Közösség Pártja is¹⁴ arányosan és nominálisan is rosszabbul szerepelt, mint négy évvel ezelőtt. Ezt dokumentálja a következő táblázat is:

¹⁴ A Magyar Közösség Pártja egészen 2012-ig még a Magyar Koalíció Pártja nevet viselte. Akkor azonban úgy döntöttek, hogy megőrizvén legalább a rövidítést, a valóságnak jobban megfelelő nevet választanak. Ez a döntés valószínűleg azzal is összefügg, hogy ez a párt a budapesti kormánnyal egyetlen igazi magyar pártként definiálja önmagát Szlovákiában. Az eddigi választási eredmények azonban nem igazolják ezt az öndefiníciót.

Választások éve	MKP (%)	MKP (fő)	Most-Híd (%)	Most-Híd (fő)
2010	4,33%	109 638	8,12%	205 538
2012	4,28%	109 483	6,89%	176 088
2016	4,04%	105 495	6,5%	169 593

A táblázatból tehát kiderül, hogy mindkét párt egyre rosszabbul teljesít. Az MKP mintha etnikai gettóba zárta volna be önmagát, amelyből nem tud kitörni, még a Magyarországról érkező mediális és egyéb támogatással sem. Pedig ez egyáltalán nem törvényszerű, hiszen az MKP még Magyar Koalíció Pártjaként hosszú éveken aktív tagja volt szlovákiai kormánykoalícióknak, illetve tevékeny résztvevője az ellenzéki politizálásának. Sőt, úgy néz ki, hogy ezen az a részleges nyitás sem tudott segíteni, amelyet a párt – egyébként helyesen – a civil szféra és ifjúsági szervezetek felé kezdeményezett a jelöltlista összeállítása során.

A politikailag egyre inkább elhasználódó Most-Híd sem szerepelt fényesen ezeken a választásokon, annak ellenére, hogy még jobban próbált nyitni a szlovák politikusok felé és megszólítani azok szavazóbázisát. Ez különösen igaz a korábban már említett Szlovák Demokratikus és Keresztény Unió (SDKÚ) képviselőire és választóira. Az SDKÚ viszont a választások előtt gyakorlatilag felmorzsolódott. Néhány markáns arculatú képviselőjük (mindenekelőtt Lucia Žitňanská volt igazságügyi asszony) pedig átült a Most-Híd padsoraiba és egy ideig úgy tűnt, hogy a magyar-szlovák vegyes párt fogja megszerezni ennek a kimúló pártnak a posznyi szavazóit is.

Ahogy viszont a márciusban kiderült, nem teljesen így történt – úgy néz ki, hogy az SDKÚ választói más, a Most-Hídnál radikálisabb ellenzéki alternatívát kerestek maguknak. Azt végül meg is találták, amiről a radikálisan jobboldali liberális Szabadság és Szolidaritás (SaS) fővárosi eredményei is tanúskodnak. Lehet, hogy ebben az is szerepet játszott, hogy Bugár Béla, mint az egyik legrégebbi szlovákiai hivatásos politikus a választások előtti hónapban nem volt hajlandó teljességgel kizárni a Fico féle párttal való koalíciókötés lehetőségét.

A Most–Híd parlamenti mandátumainak száma következő módon alakult az elmúlt hat évben:

Választások éve	Az elért mandátumok száma	Ebből a magyar képviselők száma
2010	14	7
2012	13	9
2014	11	7

Bár a Most–Híd azzal a céllal jött létre, hogy elősegítse a magyar-szlovák megbékélést, és ennek érdekében a listájára több népszerű és a magyarok irányában nyitott szlovák politikai személyiséget is az esélyes helyen vett fel, eddig mégsem tudott elérni az igazi áttörést a szlovák identitású választópolgárok körében. Az biztos, hogy jóval több szlovák szavaz erre a pártra, mint az MKP-ra, a kérdés inkább az, hogy ez arányban van-e azzal a mandátumszámmal, amely a nem magyar származású jelölteknek jut. Ugyanakkor az is tény, hogy miután itt a szlovákiai magyarok körében is viszonylag népszerű és közismert szlovák liberális személyiségekről van szó, azok általában jól szoktak szerepelni a preferenciális szavazások során, ami nyilván elősegíti a jelöltlistán való előretörésüket.

A 2016. évi eredményekhez és mandátumszámokhoz viszont kiegészítésképpen hozzá kell tenni, hogy miután kiderült a SMER-SD-vel való koalíciókötés szándéka, Simon Zsolt képviselő rögtön kilépett a Most–Híd frakciójából és magából a pártból is. Ez komoly veszteség a párt számára, mert Simon elejétől kezdve ott volt a párt élvonalában, illetve gazdag agrárvállalkozó révén komoly befolyással és kapcsolatokkal rendelkezik a szlovákiai agráriumban. Miután viszont 2016 nyarán szétesett a legkisebb koalíciós párt, a Háló (Sieť) frakciója, illetve tagsága, a kormányt továbbra is hajlandó öt képviselő átült a Most–Hídhoz. Köztük volt a magyar származású és fiatal Cséfalvay Katalin is, aki korábban a Háló egyik alelnöke volt. Ezzel az átigazolással tehát jelenleg a Most–Híd 15 főre duzzadt frakciójában nyolc magyar származású képviselő ül.

A magyar származású szlovákiai parlamenti képviselők száma majdnem mindig valamivel magasabb volt, mint a magyar jelszavakkal

operáló magyar pártok mandátumainak a száma. Ez azzal függ össze, hogy a magyarok Szlovákiában viszonylag jó integrált kisebbséget alkotnak, amely tagjai néha más – szlovák jellegű – országos pártokban is politizálnak. A rendszerváltás utáni legelső években ez főleg a kommunista utódpártra, a Demokratikus Baloldal Pártjára volt igaz, amely listáján 1990-ben összesen négy magyar származású képviselő jutott be a Szlovák Nemzeti Tanácsba.¹⁵ Az első parlamenti ciklusban még a szlovák Kereszténydemokrata Mozgalom is egy magyar származású képviselővel igyekezett magának megnyerni a katolikus hitvallású magyar szavazókat.¹⁶ A 2010 és 2012 között pedig a szlovák liberálisokat tömörítő Szabadság és Szolidaritás párt frakciójában ott ült Somogyi Szilárd magyar származású képviselői is. Valószínűleg a sokáig domináns Demokratikus Szlovákiáért Mozgalomban (HZDS), amely az országnak Vladimír Mečiar háromszoros (1990-1992, 1992-1994, 1994-1998) miniszterelnököt adta (a sok-sok gond mellett), is jelen voltak magyar kötődésű politikusok, akik azonban ezt a mivoltukat a nagy privatizáció idején nem nagyon exponálták. A 2016-os választásokon pedig más – azaz nem kifejezetten magyar kötődésű pártok – színeiben ketten jutottak be a parlamentbe: a már említett Cséfalvay Katalin és Grendel Gábor. Grendel a volt főnöke, Daniel Lipšic volt kereszténydemokrata igazságügyi, majd belügyminiszter¹⁷ által alapított NOVA nevű kispártban politizál, amely most az Egyszerű Emberek és Független Személyiségek listáján indult el és mandátumot is szerzett.

Bár a hivatalos budapesti politika 2010 óta nem akarja magyar pártként elfogadni Most–Híd formációt, a helyzet ennél jóval bonyolultabb. A választásokon aktív szlovákiai magyarság jelentős (tulajdonképpen nagyobbik) része erre a pártra szavaz, mégpedig annak ellenére, hogy a magyarországi közszolgálati (azaz a kormányzat befolyása alatt álló) média egyértelműen a Magyar Közösség Pártját preferálja. A Most–Híd

¹⁵ Öllös László: A magyar pártok programjai. In: Magyarok Szlovákiában (1989-2004) I. kötet. Szerk.: Fazekas József – Hunčík Péter. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja –Dunaszerdahely, 2004. 76. o. 3. számú lábjegyzet.

¹⁶ Uo. 54. o.

¹⁷ Grendel annak idején a belügyminiszter szóvivője volt.

és az MKP helyi aktivistáinak és vezetőinek többsége korábban (azaz a 2009 előtt) az egységes Magyar Koalíció Pártjában politizált. Bár egyértelmű, hogy a szlovák identitású választópolgárok egy része is magáévá tett a Most–Híd programját, az innen érkező támogatás meg sem közelíti az eredeti elképzeléseket. A választások utáni hétfőn megjelent Új Szóban például kiszámolták, hogy az északi járásokban, ahol nem nagyon élnek már a magyarok és a vegyes házasságok száma is csekélyebb összesen 37 518 fő szavazott erre a vegyes pártra (szemben a Magyar Közösség Pártjára leadott 522 vokssal).¹⁸

A déli járásokban pedig a két párt nagyjából fej-fej mellett végzett. A következő déli járásokban a Most–Híd érte el az első helyezést a magyar pártok közül: Pozsony és környéke, Szenc, Galánta, Vágselylye, Nyitra, Érsekújvár, Losonc, Rozsnyó, Kassa és Nagymihály. Az MKP jobban szerepelt Dunaszerdahely, Komárom, Léva, Nagykürtös, Rimaszombat és Tőketerebes járásokban.¹⁹ Mindez azt jelenti, hogy a két legmagyarabb (azaz leginkább kompakt magyar jellegű) déli járásban (Dunaszerdahelyen és Komáromban) az MKP megelőzte a Most-Hídat,²⁰ amely inkább északabbra és nagyobb városok (azaz Pozsony és Kassa) környékén lett erős. Nem lehet kizárni, hogy ez a vegyes házasságokban élők nagyobb számarányával is lehet magyarázni, de nyilván ez is csak egy ok lehet a sok közül.

További gond az, hogy Dél-Szlovákiában volt messze a legalacsonyabb választási részvétel a egész országban. A komáromi, a rimaszombati, a tőketerebesi és a nagymihályi járásokban például a választójo-gosultak kevesebb mint 50%-a ment el szavazni. Ezzel a felsorolt déli járások majdnem 10%-kal alulmúltak az országos átlagot. Miután egész Szlovákia egy választási kerületet alkot, ez sem tett jól a magyar képviselőlet ügyének.

¹⁸ Választási számmisztika. Újszó 2016. március 7., 3. o.

¹⁹ Uo. 3. o.

²⁰ A komáromi járásban az MKP 39%-ot kapott, a Most–Híd csak 27%-ot. Igaz, a régióból a magyar képviselő mégiscsak a Most–Híd listájáról került be a pozsonyi törvényho-zásba, Tibor Bastrnák személyében. Dunaszerdahelyen négy évvel ezelőtt a Most–Híd még első helyen állta, most azonban a támogató száma 44%-ról 33%-ra esett vissza. Lásd Ben: Maďarský volič je rozdvojený. Pravda, 2016. március 7. 15. o.

A választásokat megelőző utolsó közvélemény-kutatások egyébként a Most–Hídnak a valóságban elért szavazatszámoknál jobb eredményeket jósoltak. Az MVK cég 7%-ot,²¹ a Focus ügynökség 8%-ot és a Polis 9,2%-ot jósolt a Bugár Béla pártjának. Néhány optimista pártaktivista azért még a kétszámjegyű eredményben reménykedett. Ehhez képes a valóságos eredmény valóban kijózanító volt, hiszen a párt csak 6,5%-ot kapott.²² Az MKP hosszú hónapokon keresztül a bekerülési küszön körül mozgott, bár többnyire alatta volt, és csak ritkán felette. Egyébként sokáig hasonló helyzetben volt a választásokon végül a 12,1%-kal a második helyen végzett Szabadság és Szolidaritás (SaS) nevű szlovák liberális párt is. Néhány hónappal a választások előtt emiatt a két párt vezetőiben felmerült, hogy együtt – azaz egy egységes listán – kellene indulniuk a bekerülési küszöböt súroló két pártnak. A hivatalos választási koalíció kötése azért nem jöhetett szóba, mert akkor 7%-ot kellene elérniük a választásokon.²³ Egy közös-vegyes lista esetében viszont továbbra is csak az 5%-os limitet kellett volna átlépni.

Igaz, hogy látszólag a két párt ideológiailag nem volt egészen kompatibilis, hiszen amíg az MKP inkább konzervatív és keresztény pártként definiálja magát, addig a SaS radikális liberálisnak számít, legalábbis a gazdasági kérdésekben és a könnyű drogok legalizálása ügyében. Az is viszont igaz, hogy a SaS eddig mindig hajlandó volt engedni ezekben a kérdésekben, az azonos neműek házassága különösebben nem érdeklí a pártot és a Richard Sulík pártelnök legalább annyira uszított a migránsok ellen, mint a Budapestről inspirált MKP egyes politikusai. Tehát elvben ebben a pragmatikus szövetségben is meg lehetett volna találni közös elemeket. Egyébként ilyen pragmatikus politizálás egyáltalán nem szokatlan Szlovákiában. Az MKP szempontjából sajnálatos módon

²¹ Ez a cég az MKP-nak is 5%-os eredményt jósolt.

²² Beňová, Zlatica: Prečo sa prieskumy mýlili? Pravda, 2016. március 7. 14-15. o.

²³ A két vagy három pártból álló koalícióknak 7%-ot kell elérni, a négy és több tagú koalícióknak pedig már 10%-ot. Korábban (az 1990-es évek végén) még kedvezőtlenebb szabályozás volt érvényben – egy választási koalíciónak annyiszor kellett 5%-ot elérni, ahány tagja volt. Ennek kiküszöbölésére megoldásnéknak született a választási pártok konstrukciója – azaz a pártok nem koalícióban indulnak el, hanem egységes pártként bejegyzik magukat és közös listával indulnak a választásokon.

azonban nem sikerült szövetségre lépni a szlovák liberális párttal és így továbbra is a parlamenten kívül rekedt.

Érdekes, hogy a szlovák politika egyik fenegyerekének számító Igor Matovič, az OLANO nevű választási formáció vezetője az utolsó hetekben azt javasolta azoknak a választóknak, akik nem tudtak kire szavazni, de le akartak váltani az akkori Fico II. kormányt, és az ő saját listája pedig nem volt szimpatikus nekik, hogy pragmatikusan legalább a SaS-ra vagy az MKP-ra szavazzanak. Ezek bejutása esetében ugyanis a jobboldali ellenzéknek nagyobb esélye lett volna a kormányváltásra. Ezt a megoldást egyébként az a Matovič tette, aki az állampolgársági törvény módosítási ügyében egyáltalán nem volt barátságos a magyar kisebbséggel szemben.

Összegzés: trendek, tanulságok és dilemmák

A 2016-os választások legfőbb tanulsága magyar szempontból az, hogy a szlovákiai magyar közösség a jelenlegi demográfiai és jogi kontextusban nem képes két pártot bejuttatni a pozsonyi törvényhozásba. Ezt egyébként korábban is lehetett sejteni, de most miután kiderült, hogy a Most-Híd szlovák szavazóbázisa meglehetősen limitált, az MKP pedig nem tudja már megszólítani az egész szlovákiai magyar közösséget, a helyzet még inkább nyilvánvalóvá vált. Ez a típusú megosztottság tehát veszélyessé kezd válni a szlovákiai magyar parlamenti képviselő szempontjából. Annál is inkább, mert logikus módon Szlovákiában más országos pártok is érdeklődnek a magyar választópolgárok iránt, és az utóbbiak közül is néhányan előbb-utóbb elkezdik keresni olyan politikai formációt, amely számukra nem jár a biztos szavazatvesztéssel. Ezt a félelmet csak erősítheti az amúgy pozitív fejlemény, hogy a magyar kártya a legutóbbi két parlamenti voksoláson (2012, 2016) alig játszott szerepet. Ez 2010-ig egyáltalán nem volt így. Sőt, a „magyar kártya kijátszásának” az egyik kulminációs pontja éppen 2010 nyarán következett be az állampolgársági kérdés kapcsán.

Természetesen nem lehet tudni, hogy ez a mostani békés és nyugodt hangulat, amely mögött valószínűleg a két hasonló habitusú

miniszterelnök (Róbert Fico és Orbán Viktor) pragmatikus érdekszövetsége áll, meddig fog tartani. Minél jobban csökken azonban Szlovákiában a magyar kisebbség veszélyérzete, annál inkább elindulhatnak az egyébként társadalmilag jól integrált szlovákiai magyarok más pártok irányában, főleg akkor, ha látják a két magyarnak tekintett párt vetélkedését. És itt nemcsak a hagyományos szlovák demokratikus pártok felől érkezhethet kihívás. Úgy néz ki, hogy az utóbbi évben még a szélsőjobboldali nacionalista Kotleba – Néppárt – A Mi Szlovákiánk nevű pártképződmény is intézményi építkezésbe és toborzásba kezdett Dél-Szlovákiában. A migránsok elleni uszítás erősödésével és a romákra való fókuszálásával egyidejűleg ez a párt egyre inkább visszafogott a magyar kisebbség vonatkozásában.²⁴ A migráns és a romák elleni jelszavakkal operáló Kotleba-pártnak²⁵ ugyanis Dél-Szlovákia legmagyarabb városaiban is akadnak szimpatizánsai és egyáltalán nem lehet tudni, hogy ezek kizárólag csak a helyi szlovákok köréből kerültek ki. Párkányban például közel 100 ember voksolt erre a pártra. E határ menti városban egyébként a szavazók 35%-a az MKP-ra és 30%-a a Most–Hídra szavazott. Az Új Szó szlovákiai magyar napilap információi szerint az érsekújvári járásban alig akad olyan magyarlakta település, ahol a Kotleba párt ne kapott volna néhány szavazatot.²⁶

A szlovákiai magyar pártokat, hasonlóan a többi társukhoz még egy veszély fenyegeti, amely megint a legutóbbi választásokon vált nagyon látványossá – azaz a kis konkurens pártok szervezése a politikai ellenfelek vagy a mögöttük álló körök részéről. A fő cél itt főleg az ellen-

²⁴ Szalay Zoltán: Kotleba bemasírozott a parlamentbe. Újszó, 2016. március 7. 4. o.

²⁵ A párt nevében szerepel ugyanis az alapító pártelnök Marián Kotleba neve is. A beszercebányai középiskolai informatika tanár már több éve jelen van a szlovák politika szélsőjobboldali szárnyán. Ő volt a Magyar Gárdára hasonlító félkatonai meneteléseket szervező Szlovák Testvériség (Slovenská pospolitosť) egyik alapítój és emblematisz arcja. Az első nagy sikert azonban a legutolsó (2013. évi) kerületi választásokon ért el, amikor a beszercebányai önkormányzati kerület elnöke lett. Annak ellenére, hogy Szlovákiában a kerületi választásokon roppant kevés szavazattal lehet már sikert elérni (mert mindig olyan alacsony a részvétel), úgy néz ki, hogy ez a regionális siker kiváló ugródeszkának bizonyult az országos politikába. A 2016-os parlamenti választásokon viszont már 209 386 szavazatot, azaz 8,04%-ot sikerült elérniük.

²⁶ Gulyás Zsuzsanna: Kotleba-szavazók Párkányban. Újszó, 2016. március 7. 10. o.

felek szavazóbázisának elbizonytalanítása, csökkenése és megtévesztése. Bár ezt nehéz bizonyítani, de valószínűleg ilyen célokat követett a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség (MKDSZ) indítása a 2016-os választásokon. Dél-Szlovákiában az 1990-es évek elején valóban működött viszonylag jól szervezett Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom (MKDM), amelynek az a Bugár Béla volt az elnöke, aki most Most–Híd pártot vezet, de az egy a magya közösségbe beágyazott, reális párt volt, amely hamar választási koalícióra lépett az Együttélés Mozgalommal, valamint később a szlovákiai magyar liberálisokkal kiegészülve a Magyar Koalíció Pártjába (rég MKP) olvadt bele. Az MKDSZ-nek azonban nincs sok köze ehhez a régi kisebbségi magyar kereszténydemokráciához. Így vagy úgy, de az MKDSZ 110 jelöltből álló listát volt képes kiállítani a mostani választásokra. A listavezető Fehér Csaba komáromi történész volt. Végül ez a párt a márciusi voksoláson összesen 2426 szavazatot kapott csupán, amivel a 0,09%-os eredményt ért el. Tény, hogy ennyi szavazattal reálisan nem befolyásolta a választások végkimenetét, mert ennyi szavazat nem lett volna elegendő az MKP-nek a bejutáshoz. Egyébként a választásokon induló, de a parlamentbe be nem jutó pártok esetében ez volt a harmadik legrosszabb eredmény. Kevesebbet csak a Ludo Kaník – Demokratikus Pártja (1998 szavazat) és a Koalíció – Közösen Szlovákiáért kapta meg (1777 szavazat).²⁷ Egyébként a 2016-os választásokon több hasonló, a politikában nemrég jelent, néha semmit mondó (TIP Párt, Esély, Modern Szlovákia Pártja, vagy éppen séggel sokat mondó névvel (Dac – Munka Pártja, Bátorság – Nagy Nemzeti és Oroszbarát Koalíció, Közvetlen Demokrácia) rendelkező pártról lehet feltételezni hasonló „ügyeskedési” szándékot.

Némi reményt adhat a szlovákiai magyar pártoknak az, hogy ezek az ottani viszonylatban még mindig rendelkeznek reális párttagsággal, amelyből képesek aktivistáikat mozgósítani. Egyre nagyobb problémává kezd ugyanis válni a tagság nélküli parlamenti pártok működése. A Most–Híd 5350 párttaggal, az MKP körülbelül 10000 fős bázissal rendelkezik. Ez Szlovákiában harmadik helyet jelenti a SMER-SD és a

²⁷ Volby 2016. SME, 2016. március 7. hétfő, 1. o.

Kereszténydemokrata Mozgalom (KDH) után.²⁸ De úgy látszik, hogy a regisztrált párttagság nem sokat segített az MKP-nak, illetve a KDH-nak.

A Most–Híd és az MKP reális helyzetének és politikai súlyának vizsgálatánál azonban célszerű legalább részben elrugaszkodni az országos szintű választási eredményektől. A legutóbbi, azaz 2014 májusi európai parlamenti választásokon ugyanis mindkét párt viszonylag jól szerepelt és egy-egy európai mandátumot szerzett a Szlovákiénak járó 13 mandátumból.²⁹ Egyébként az MKP-ra többen szavaztak (6,5%), mint a Most–Hídra (5,6%).³⁰ Igaz, ezeken a választásokon Szlovákiában a szavazásra jogosult állampolgárok csupán 13%-a vett részt. Szlovákia ezzel az alacsony részvételi aránnyal igazi európai rekorder lett.

Az MKP viszonylag jó eredményt ért el a legutóbbi helyhatósági választásokon (2014 november). Sőt, az MKP ezen a voksoláson több parlamenti pártnál is jobb eredményt el. Ezen a szinten ugyanis jobban számít az aktivista bázis szélessége és népessége. A szlovák helyhatósági választásokról viszont tudni kell, hogy azokon gyakran teljesen más koalíciók alakulnak, mint a regionális vagy országos szinten, illetve az utóbbi években rendszerint a független jelöltek szoktak azokon tarolni. Ugyanakkor az is igaz, hogy nem mindegyik független jelölt valóban független. Gyakran csak a pártok egyszerű reakciójáról van arra a tényre, hogy a választópolgárok között most divatos elfordulni a párt-politikusoktól. A két magyar, illetve magyar-szlovák párt eredményeinél azért főleg azokat a megválasztott polgármestereket és helyi képviselőket célszerű figyelembe venni, akik csak az MKP színeiben indultak el. Az MKP tehát összesen 107 polgármesteri széket szerzett meg magának, illetve 1151 képviselői helyet szerzett a helyi képviselőtestületekben. Ezzel szemben a Most–Híd csak 87 polgármesteri posztot és 829 képviselői helyet kapott a választópolgároktól. Tény viszont, hogy egyikük

²⁸ <http://www.hlavnespravysk/najbohatsiu-clensku-zakladnu-si-drzia-smer-sd-kdh-a-smk/665756>

²⁹ Az MKP-t a jelenlegi ciklusban Csáky Pál képviseli, a Most-Hídat pedig Nagy József, aki korábban szlovák környezetvédelmi miniszter volt.

³⁰ Nevolili sme. SME, 2014. május 26. 1. o.

sem tudta megszerezni magának a komáromi és párkányi polgármesteri széket. Mindkét esetben a független jelöltek nyertek.³¹

Ezekkel az eredményekkel a vizsgált pártok ugyan jobb eredményt értek, mint több kis létszámú szlovák parlamenti párt (például a SaS vagy OLANO). Mindkét párt számára azonban rossz hír, hogy gyengébben szerepeltek a 2010-es önmagukhoz képest. A 2010-ben ugyanis a Most–Híd 273 polgármesteri és 3120 képviselői helyet szerzett, az MKP pedig polgármesteri 159 polgármesteri és 1226 képviselői helyet kapott a választópolgároktól. Igaz, ezekben a számokban benne voltak a koalíciókban induló jelöltjeik eredményei is.³²

Egy 2016-ban mindkét vizsgált párt részese volt különböző helyi kiskoalícióknak. Ki kell emelni, hogy a Most–Híd nemcsak a magyarok lakta délen tudott szerephez jutni, hanem az északabbi szlovák városokban és falvakban is. Pozsonyban egyébként a Most–Híd és az MKP két különböző jobbközép koalícióban indultak el a helyi mandátumokért folytatott harcba. Itt valamivel jobban a Most–Híd pártot magába foglaló „liberálisabb” koalíció szerepelt (14 mandátummal 11 mandátummal szemben). Érdekes módon a helyi Most–Híd szervezetek be tudtak kapcsolódni az eperjesi, trencsényi és zsolnai helyi választási koalíciókba is, pedig ezek kifejezetten szlovák városok.

Tehát a negatív trendek ellenére az MKP helyzete a helyi szinten nem teljesen reménytelen, és az utóbbi időben a Most–Híddal szembeni némi erősödése is tapasztalható, ami azonban nem nyilvánul meg a növekvő szavazatszámokban. Az MKP aktív szavazóinak a száma a kisebb veszteségek ellenére tulajdonképpen nagyon is stagnál. Ez a leginkább aggasztó jel a párt számára, amelynek valószínűleg át kellene gondolni az eddigi politizálást. De hasonló a helyzet az MKP-nál jóval sikeresebb Most–Híd esetében is. Úgy fest a helyzet, hogy az igazi szlovák nyitást nem sikerült végrehajtani, és csak részben sikerült a szlovák jobbközép tábor meghatározó pártjává válni, pedig ez a térfél éppen

³¹ VV: SMK predbehla niektoré parlamentné strany. PRAVDA2014. november 18. kedd, 6. o.

³² Stupňam, Igor: Vyhrali nezávislí a SMER, pravica počítala straty. PRAVDA, 2014. november 18. 2. o.

most kezd kiüresedni. A fő kérdés az, hogy a jelenlegi kormányzati szerepvállalás (azaz részvétel az úgymond „rég” pártok koalíciójában) milyen hatással lesz a párt szavazóbázisára. Egyelőre úgy tűnik, hogy ez a szerepvállalás a párt kisebbségi törzsbázisát még nem tántorította el a párttól, úgy mint az egyes nagyvárosi szlovák szavazókat. De az is igaz, hogy a Fico radikális kritikusai valószínűleg már a választások előtt elfordultak a mérsékelt hangnemet megütő Most–Hídtől. A párt számára az igazi nagy kérdés (a hosszú távú túlélése esetében) leginkább az, hogy sikerül-e majd neki is hasonló pozíciót kivívni magának, mint amilyennel rendelkezik az RMDSZ Romániában. Az utóbbi pozíciót a mindkét nagy blokk irányában való nyitottság jellemzi. Ezt a taktikát azonban Szlovákiában megnehezíti az a tény, hogy a Most–Hídnak komoly kisebbségi alternatívája van az MKP formájában.

SZÉCHENYI ISTVÁN A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

Pomogáts Béla

Széchenyi István tanítása

Bevezetés

A korszerű: a nyugat-európai fejlődés (és nemzeti stratégia) követelményeinek megfelelő Magyarország létrehozásának talán első történelmi próbatétele, korlátja és tragikus buktatója a mindinkább elmérgesedő és végül megoldhatatlannak bizonyuló nemzetiségi kérdés volt. Történelmünk szerencsétlen (vereségekkel terhelt) évszázadain keresztül, két nemzeti tragédia: Mohács és Trianon között Magyarország nemzeti államból többnemzetiségű országgá vált. Az Árpád-korban még szinte elhanyagolható volt a nem-magyar lakosság száma és számaránya, ez a török hódoltság idején, majd a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc bukása után már az ország lakosainak már több mint a felét jelentette. Ráadásul ez a két évszázad (1711 és 1918 között) Kelet-Közép-Európában a nemzeti ébredés időszak volt, midőn a nem-magyar népek: románok, ukránok, szerbek, ruszinok és németek rendre nyilvánították ki a maguk nemzeti identitását, hozták létre politikai és kulturális intézményeiket, és fejezték ki, némelyek, például a románok, a szerbek, a szlovákok igen radikálisan, önállósodási törekvéseiket vagy éppen azt, hogy egyesülni kívánnak a magyar határokon túl élő nemzettestvéreikkel vagy rokonaikkal.

Tárgyilagosan, egyszersmind fájdalmasan kell megállapítanunk, hogy a régi (az integer) Magyarország sorsát ezek a kisépítési nacionalizmusok: elszakadási és egyesülési törekvések szabták meg. Majd a

vesztes első világháború után ezen törekvések következtében osztották fel a győztes hatalmak a történelmi magyar állam területét az utódállamok: Nagy-Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia között. A történelmi ország megmentése még jóval Trianon előtt (tehát nagyjából az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés idejétől kezdve) okos és határozott nemzetiségi politikát kívánt volna, azaz Magyarország állami rendjének és regionális igazgatásának átalakítását valamiféle „svájci modell” jegyében történő újjászervezését, például az erdélyi román, a felvidéki szlovák és a délvidéki szerb kulturális autonómia törvényileg biztosított létrehozását. Mindenesetre egy olyan államszervező, államépítő stratégiát, amely megbékíti a nemzeti kisebbségeket – felkínálva számukra az önkormányzatok kialakítását a magyar állam határain belül. Minderre az 1860-1870-es években talán még lett volna lehetőség: akkor még volt valamelyes fogadókészség a kisebbségi nemzetek politikai osztályának képviselői részéről.

Ehelyett a kiegyezési korszak kormányai egy teljesen reménytelen magyarosítási stratégiát próbáltak érvényesíteni, a vesztes háború pedig nem csak ennek a stratégiának a súlyosan elhibázott voltát mutatta meg, hanem azzal járt, hogy színmagyar területek is a szomszédos államok területszerző mohóságának estek áldozatul, és a győztes nagyhatalmak szinte minden vitás esetben a magyarság kárára hozták meg döntéseiket. Következésképp nem csak a nemzetiségi közösségek szakadtak ki a magyar államból, hanem a magyarság etnikai létszámának egyharmada is idegen (és vele szemben ellenséges, nemzeti identitását korlátozó és kulturális intézményeinek jórészt felszámoló) uralom kiszolgáltatott-ságába került.

Széchenyi István, aki, legalábbis az én meggyőződésem szerint, a magyarság történelmi sorsának és stratégiai érdekeinek leginkább hiteles képviselője volt, mindezt jól látta és mindennek következményeit is érzékelte. Voltak történelmünknek olyan nagyszabású alakjai, akik meg lehetőségen pontosan mérték fel az ország európai lehetőségeit, és ennek következtében alakítottak ki eredményes nemzeti stratégiát és vállaltak politikai szerepet. Hirtelenjében Szent Istvánra, Mátyás királyra, Bethlen Gáborra – és természetesen Széchenyi Istvánra gondolok. Ezek az államférfiak tehetségük, műveltségük, tájékozottságuk következtében

olyan feladatokat jelöltek ki a nemzet számára, amelyek nem mindig jártak együtt szélesebb körű népszerűséggel, de annál eredményesebben szolgálhatták (vagy szolgálhatták volna, már mint akkor, ha a nemzet követi őket) a magyarság érdekeit: a nemzet fennmaradását és gazdagodását, az államterület megőrzését. Fájdalmas arra gondolni, hogy talán másként alakulhatott volna sok közös tragédiával terhes történelmünk, ha az ő józanságuk, előrelátásuk, mértékletességük kerekedik felül.

Az alább következő írások Széchenyi István nemzetiségpolitikai gondolatait idézik fel a mai olvasó előtt. A magyar reformkor egyik legnagyobb (meggyőződésem szerint a legnagyobb) gondolkodójának: a magyar történelem egyik leginkább jelentékeny stratégia-alakítójának a nemzeti-nemzetiségi kérdésben kifejtett nézeteit próbálják bemutatni néhány írásának tükrében. Széchenyit olvasni mindig szellemi és lelki épüléssel jár, ez régi tapasztalatom és meggyőződésem, ezért kínálom most fel ezeket a hosszabb-rövidebb idézeteket azokból a kisebb-nagyobb politikai munkákból, újságcikkekből, amelyek Széchenyi István gondolkodására, meggyőződésére, terveire és küzdelmeire vetnek fényt. A „legnagyobb magyar” (ahogy Kossuth Lajos nevezte, és amely elnevezés ellen Széchenyi tiltakozott!) írásai nem csak történelmünk rekvizitumai – ma is haszonnal tanulmányozhatjuk őket, hiszen azokat a vallató kérdéseket, amelyek például a magyarság közép-európai elhelyezkedésének (a szomszédos népekkel kialakult kapcsolatainak és vitáinak, viszályainak) a tapasztalataiból származnak, ma sem oldotta meg a történelem. Széchenyi nemzetpolitikai írásai ma is gondolkodásra és természetesen hitelesebb történelemismeretre tanítják az olvasót. Nemzet- és kisebbségpolitikai írásai és beszédei így a jelenben is időszerűek, érdemesek arra, hogy megismerkedjék velük a magyarság történelmi sorsának alakulása iránt érdeklődő és személyes felelősséget vállaló jelenkori olvasó. Széchenyi István mindebben ma is eligazítónk és tanítómesterünk.

A jelen szöveggyűjteményt a következő kötetek nyomán állítottam össze: A mai Széchenyi. Válogatta és bevezette Szekfű Gyula. Budapest, Révai Kiadó, 1935.; Széchenyi vallomásai és tanításai. Összeállította Fekete József, Váradi József. Budapest, Studium K., 1943.; Széchenyi István válogatott írásai. Szerkesztette Barta István, Budapest, Gondolat Kiadó 1959.

A közölt szövegek eredeti írásmódját megtartottam.

Szózat Magyarország nemzetiségeihez

Országunk minden lakosa, hazafiak, kiket a sors, idő s a történelem eseményei egy testbe forrasztottak, nyujtsatok barátságos kezét! Im, itt nyujtom őszintén az enyémet. Vége szakadt a gyermekkor szép álmainak. Eltűntek varázsi és a serdülő férfiulás jelenében vagyunk már. Iga-zítsuk azért el természeti jogainkat férfiakhoz illő igazsággal s mérsék-lettel! Vessük ki magunkból mindenekelőtt a versenygési vágy szálkáját, mely oly hosszú idő óta kölcsönösen sebezte keblünket. Külön nemze-tiségünkhöz, nyelvünkhöz, szokásainkhoz házi köreinkben hívek, szö-vetkezzünk közviszonyainkban egy testtel és egy lélekkel közös hazánk, közös Urunk boldogítására, dicsőségére. – – – Cselekedjünk most, és ne akkor, amikor már késő!

Honfitársak, Rokonok!

A becsületes ember, ki földi létének titkait csak sejdítheti, éltének homályai közt forrón fog ragaszkodni nemzete sorsához, akármilyen legyen is az és híven vigadand s búsuland vele. Anyanyelvének első zen-gési, az őt szülte föld első benyomási kiszakíthatatlanul fogják lelkét éltén keresztül koporsójáig bájolni. Csak a becstelen, kinek hite, kinek Istene nincs, tud felejtkezni szülőföldjéről, tud elpártolni anyai nyelvétől.

Tiszteljük tehát bármily kis körben élőnek is nyelvét s életmódját, mert a legkisebb elkülönözött emberi sajátság is egy karika azon lán-colatban, melynek fokain a tökéletesség felé emelkedik az emberi nem. Tiszteljük mindenkinek nemcsak földi sajátját, de lelkének legnagyobb kincsét is, „honi, nemzeti hűségét!” Csak így várhatunk mi is, külön felekezetűek, némi igazsággal, sajátink, kincseink iránt türelmet, engedékenységet...

(...)

Magyarország minden népének van rokona odakünn, csak a magyarnak nincs az egész világon sehol.

A magyarországi oláh mult létéről sokat nem tudván, soha nem ébredett még a nemzetiség azon reggelére, mely váltva vet napsugárt és sötétet a serdülő népek reményire, és inkább a jelennek mezei virágít szedvén, pásztori egyszerűségben éli napjait. De se határ, se határőrizet

nem vághatja ketté azon erkölcsi láncot, mely szomszéd anyatörzsökhöz köti. Ez ugyan még gyenge, de belőle minden lehet. Mert hol nemzeti nyelven tanít az iskola, ezen a nyelven foly a hivatal, vezényeltetik a katona s ezen a nyelven szól a társaság, ott még minden kifejlés lehető, bármi kevéssé kedvezőek legyenek is egyéb körülmények. A magyarországi görög pedig, habár nem is él többé egykori dicsőségének fénykörében, mely minden lelkes nemzet irigylésének tárgya, hanem inkább a gyakorlati élet körei közt bajlódik, éjszakeről keletig, keletről délig mindenütt talál rokonvért, szövetségest, sőt, ha szívét készíti, még új hazát is. A magyarországi szláv pedig, hol nem leli meg az hazáját? A fagyos Göncöltől le az Adriai-tenger öbleig szinte elszakíthatatlan láncban él, száma és szaporasága által pedig földtekénknek legnagyobb részét egyszer még elborítandja ő. A magyarországi német végre mindenütt hazára talál, mert német szinte mindenütt van, hol ember él s mindinkább terjeszti s erősíti magát.

A hazánkban létező mindezen sarjadék-népeknek anyatörzsöke odakünn van. Volt nagyságuk odakünn fénylett, jelen hatalmuk odakünn ragyog. S habár azok, kik közülök nálunk élnek, el is felejtkeznének és le is mondanának mindenről, mi nemzetet alkot, elolvadásuk, megsemmisülésük azért mégis lehetetlen. Van, ki érettük virasszon s kifejtse mindazon tulajdonságokat s erényeket, melyek által az örök Alkotó kimondhatatlan bölcseséggel, számtalan árnyalatú színekben elkülönzé a nemzetek sajátóságát. Amit ember feltalálhat, és mire önereje által feljuthat, mindazt végbevitetni látják odakünn élő testvéreik által. Tengjenek bár resten és heregyánant e hazában, azért nem tilthatja el őket semmi is mindazon becsületben és tiszteletben részesüléstől, melyre rokonvéreik érdemesíteni tudták magukat. A mesterségekben nyert előmenetel, a csataterén szakított babér, a tudomány mezején aratott dicsőség, a polgári viszonyokban kifejezett szebb szokások és ezek okozatja, a közsokás, mely a külföldet valahol csak dicsóíti, mindannyi sajátjuk. S még azon édes földet valahol csak dicsóíti, mindannyi sajátjuk. S még azon édes symphathia is áldja fajukat, melyet boldog és borongós napokban érez velük a külföldi rokonvér.

A magyar azonban e nagy világ terén egyedül áll s éljen bár, veszszen bár, örömet vele rokonvér nem oszt, könnyüket érte rokonvér nem hullat.

S miért nem látja Magyarországnak sokvérű sarjadéknépe ezt ily világban, ily igazságos valóságban? S miért nem kíméli a magyart, sőt miért nem nyújt barátságos kezet fenntartása végett? S miért nem tudja, miért nem értheti meg soha, mi baja a magyarnak? Mert hidegvérrel, indulat nélkül, józan ésszel és egészséges lélekkel eddig nem igen tudta, nem igen akarta fontolóra venni a magyar sorsát, a magyar elszigetelt létét. S e megrögzött közvakság, e szánakozásra méltó szűklelkűség, melyből egyetlen egy jótevő angyal sem akará eddig kiemelni Magyarország heterogén részeit, még mai napig is nyitva tartja Pandora szerencsétlen szelencéjét, melyből minden méreg, minden rossz s minden átok nőtten-nőve ered, ellenséges meghasonlásunkat nevelheti, közhazánkat dúlhatja és csak dísztelenítheti a földet.

Mi magyarok, ha nemzeti fennmaradásunkért aggódunk, s nyelvünk és sajtóságink kifejtésében előhaladni törekedünk, egyenesen csak elolvasztásunk, megsemmisítettésünk ellen védelmezzük magunkat. Magyarország egyéb nemzetségi ellenben, ha nyelvüket, sajtóságikat terjeszteni törekednek honunkban, nem elolvasztatásuk, megsemmisítettésük ellen vívnak, minthogy nekik igazi hazájuk künn van, – mert hazát nem adott hold föld, hanem élő ember, – s ekép fennmaradásuk záloga bizonyos. Ők nem sajtójukat, létüket védelmezik, hanem minket magyarokat igyekeznek kiszorítani, a legszívtelenebbül s legirgalmatlanabbul, hogy eltörlött létünkkel elpusztult sajátunkban osztozzanak. Mert ha Hunnia határai közt nincs hazánk, egyebütt e földön többé sehol sincs.

Értsük meg egymást s nézzük közelebbről, mit óhajtunk, mit kívánunk, mire törekedünk mi magyarok...

Tartsa meg anyanyelvét híven mindenki. Az otthonitól ne pártoljon el soha! Szeplőtlen ártatlanságban sírig hordozza keblében gyermekkorának szép vágyait, melyek soha nem szünednek meg bíborfényt deríteni földi útjára. Elkorcsosulástól rettegve, törekedjék mindenki a tökéletesülés felé emelkedni azon sajtóság és eredetiség alapjain, melyekre Isten állítá. S legyen végre – elsőtől utolsóig – kiki védője, gyámola a maga nemzetének. De azért – az emberiségnek ne válják ellenségévé.

Keljünk tehát versenyre! Külön nyelveinkben és eredetiséginkben a lehetőségig képezzünk ki minden hasznost, minden szépet, minden jót. Ne álljunk egymásnak útjában! Sőt az örök Valót kereső törekedé-

sinkben bölcs nagylelkűséggel kölcsönösen gyámolítsuk egymást. Hisz egy nemzet erkölcsi nyereségiben az egész emberiség osztozik. S noha az egek Ura az emberi nemet oly külön, egymástól annyira elágazó fajtákra szakítá, azért előbb-utóbb mégis az egész emberiség résztvesz mindazon javakban, melyeket a bölcsesség a természettől nyerni tudott s lelkes elszánás az emberekben korlátlanul uralkodni akaró önkény kezéből kiragadni képes volt. Járjunk eszerint a felvilágosodás és csinosodásunk felé több úton. Mindegyikén váltig van kincs. Csak szorgalmasan keressük, s megtalálván, *értsük is, mint kell vele élni s használni azt...*

Nyujsatok azért kezét, drága Hazafiak, egy honnak külön nemzetiségű, de mégis rokon fiai, rokon reményi s ne hagyjátok magatokat tőlünk azon lágyvelejük csoportjai által elidegeníttetni, kik ügyünknek használni akarván, rajtatok oly sokszor méltatlankodának. Ti, kik nemzeti fenntartástokról biztosítottabbak vagytok, mint biztosabb parton állók, könnyen megbocsáthatok azoknak, kik, magukat s nemzetüket süllyedni érezvén, részint ijedségből, részint természetes rövidlátásból, jobbadán pedig csak túlbuzgóságból nem azon módokhoz és eszközökhöz nyúlnak, melyek a veszélyből kimenthetnének, hanem éppen ellenkezőleg cselekedvén, sokszor a menteni akaró kézre sem ismernek s barátot ellenséggel összekevervén, valóban maguk sem tudják, mit mívelnek...

Legszorosb tisztünk, hogy mindennek, mi honunkat megrendíthetné, lelkiismeretesen elejét vegyük...

Ha azonban – tán csekély gyakorlás vagy rossz példa miatt – hallgatna Bennetek a szív s a kebletek a régi szokás fagyától összezsugorodva, nem táplálná többé a magyar iránt a legkisebb meleget is, akkor fogadjátok meg eszettek tanácsát! számoljatok a jelennel s a jövővel és kirekesztőleg csak életbe vágó hasznokat tekintsétek!

Mi magyarok férfiúi határozottsággal elszántunk magunkat arra, hogy nemzetünket zsibbasztó bilincsei közül mindenáron vagy kiszabadítsuk, vagy virágtalan létünket csatatéren vagy akárhol elveszítjük. S akkor jaj nektek és a Hazának! Mert habár győztesek lesztek is, – mit soha nem hiszünk – még estünkben is halálos fogással ragaszkodván hozzátok, velünk együtt fogtok dűlni a számunkra Tiáltalatok nyitott sírgödrünkbe. S akkor kénye szerint dűlhatja majd a hont a soha nem nyugvó kaján irígység.

Nem akarunk egyébiránt Titeket ijeszteni. Tudjuk, hogy férfiak vagytok s férfiasan meg is tudtok vívni igazságos dolgok körül hasznatokért, előmeneteletekért és igazi dicsőségetekért. De ellenünk való ügyetek rossz, s ami tán még több, hasztalan... És most, midőn számosb és hatalmasb külföldi rokonitok példájára eredetiségtekben rejlő szép kincseitek kifejtésre körül Ti is dicséretesen szorgalmatoskodtok, most akarnátok a fegyverek kétes szerencsáját kockára tenni s egy élő nemzettel megvívni, mely századok óta azonegy hazát lakja veletek és legkevésbé sem áll utatokban...

Már nagy veszedelmes kockajátékot játszani eszettek s jövőendőbe való józan látástok sem javasolhat igazán. Hisz rossz szerencsével mindent veszthettek és a legjóbbal se nyerhettek semmit...

Minden elsőbbségitekkel a közszabadságra vezető úttól mégis mindnyájatok, anyatörzsökeitekkel együtt, messzebb vagytok, mint mi magyarok...

Mi magyarok vakon a szabadság elnyomására soha nem szolgáltunk eddig és nem fogunk soha ezentúl se. Szabad szerkezetű, oly nemes kifejtésre képes alkotmányunk pedig se nem magunk találmánya, sem uralkodóink ajándéka, hanem atyáink, ősapáink, sőt legrégebbi elődeink után reánk háramlott örökség.

Mily kedvező körülmények közt vagytok tehát Ti, honunknak nem-magyar lakosi, Magyarországon! Nemzeti létetek záloga nemcsak biztos sarkalaton alap odakünn, de rokoneredetiségteknél fogva felvirágzástokat is ígéri. Idebenn pedig szabadságtok bizonyos, ha mivélünk, magyarokkal, ezentúl is oly hűséggel és elszánással fogtok osztani szerencsében és bajban, mint eddig. Sőt a honi szabadság nagyobb kifejtése által csak Tőletek és akaratoktól függ, hogy annak áldásiban is mindinkább részesüljete.

Ti ugyanis a külföldi civilizációnak szinten minden gyümölcsével sajátotokként élhettek. Nekünk magyaroknak mindez csak kiképzési mintául szolgálhat. De ami több, Ti idegen zsarnoktól menten, független létben élhetitek szabad alkotmányunk életét. De mi még ennél is sokkal több, határtalanul értékesb: arra a mindnyájunknak hasznosb, bátorítóbb és halhatatlan emberhez illőbb szabadságra is fölemelkeshettek, melynek elvein honi alkotmányunk alapszik s felvirágzásukat csak a mi gondunktól, csak a mi ápolgatásinktól várják.

Szláv zászló alatt reméltek ily fölemelkedést? Ez tán meglehet egykor, de most használjátok inkább a kész jelent s ne keressétek kétes úton s tán veszéllyel távolban azon jót, mely hozzátok oly közel van és melynek birtokába oly biztosan juthattok. Közöttetek áll a szabadságnak azon tiszteletreméltó törzsöke, mely a magyar név alatt, megsemmisíthetetlen erejétől fenntartva, a viharok minden dühével századokig diadalmasan bírt megvívni. A mennyek csapási, ellenséginek rút fertőztetési, de kivált saját keblében táplált nadályinak alattomos, az egész természetet gyalázó marcangolási által ugyan szinte halálig elgyengült s elbágyult, s mint síri fűz búsan csüggeszti földre gyászos lombjait, azért mégis él... Telisedteli van az élet azon melegével, melyet semmi se tudott eddig megfagyasztani. Sőt a legcsekélyebb gondoskodásra, egyes jótévő kezek ápolgatására is mindig kész agg, de még el nem aggott ágait a legnemesb virágokkal bimbóztatni.

Ha tehát honotokban van ezen egyesítő középpont, melyet annyi más nemzet hiába és sokan oly visszas utakon keresnek, miért nem gyülekeznétek inkább a szabadság e tisztos cserfája körül, s ragaszkodnátok híven hozzá, melyet erény ültetett s az idő szentelt fel s melynek fennállása oly biztos. Valóban ezt már ezentúl minden küldő méltatlanságtól mentnek hihetjük. Mily birtok, mily tulajdon volna akkor biztos, ha a régi idők e szent maradványa se kímélnétek többé? Hisz akkor valóban a nagy világ területén mentnek, biztosnak és bátornak többé semmit sem lehet nevezni. Állati otrombaságban csak minmagunk ne döntsük azt le szent helyéről. Csak mi ne aludjunk el legszebb értékeink fölött. Csak mi ne tűrjük az írszínű méregnek alattomos munkálkodását, mellyel bajainkból sok álbarátunk örökre kigyógyítani oly készséggel ajánljuk. Csak mi ne fejtsük el magunk, nemzetünk, az emberiség és becsület iránti kötelességinket! Akkor senki és semmi se fogja kidönteni Hunnia szabadság-cserfáját. Ellenkezőleg! Az fejedelmileg újra kivirulva, fölibünk fogja növeszteni ismét zöldelő lombjait s az emberi előmenetel világát el nem zárva, a napok esélyi s változási ellen hosszú időkre mindnyájunknak biztos ernyőül szolgál majd...

Ti, közhazánk nem-magyar lakosi, külföldi hatalmas rokoni-tok által tagadhatatlanul közelebb álltok a napról-napra tökéletesb alakra fejlődő civilizációnak kútfejéhez, mint mi magyarok. Mi ellenben,

mint az Árpád-kezde szabadszerkezetű alkotmányunk örökösei, azon elsőbbségnél fogva állunk viszont fölöttetek, hogy csak mi képezhetjük Magyarországnak azon középitő pontját, mely körül Ti egyesülhettek.

Ha tehát keblünk és szívünk nem is szól egymáshoz és semmiféle sympathia nem is ösztönöz bennünket kézfogásra, közérdekünk annál sürgetőbben int bennünket a legnagyobb egységre. Mert hihető, sőt bizonyos, hogy viszálykodásink által egyaránt el fogjuk veszteni külön kincseinket, kölcsönös elsőbbséginket. Azok csak egység és együtt munkálás által nyerendik valódi becsüket. Nemzeti versenyés nélkül csak egyoldalú, korlátolt szabadság alakul, szabadság nélkül pedig a legnagyobb civilizációnak gyümölcse is keserű.

Gazdagítsatok Ti a hont külföldről nyert sugáritokkal, ezek által mi is mindinkább részesülünk a világban. Mi a hazai szabadságnak emelendünk szebb oltárt. E körül viszont Ti állhattok nagyobb számban s közösb lelkesedéssel, úgyhogy kívülről több világ, belülről szebb szabadság éleszse a hont. Így s csak így fogunk magunknak díszes jövődőt szerezni, és csak ezen úton érdemlünk majd a nemzetek sorában tisztes helyt.

Ha az amerikai Egyesült Államok egyéb példáit, helyzetünk és korunk nagy különbségi miatt józanul tán nem is fogadhatjuk el mindenben, nyelve, vallása és részeinek külön szerkezete körüli bölcs türeldelmét mindazáltal minél előbb magunkra ruházhatnók.

Ott nem gázol egyik a másiknak polgári sajátjában, nemzeti erediségében, emberi lelkében, hanem mindenki háborítatlanul éli élte napjait, békében veszi át előditől s békében adja át utódinak nemzeti örökségét. S mi ezeknél határtalanul több, önlelkének legjobb világa szerint imádja Istenét.

Mindazon köztársasági próbák theoriái helyett, melyekkel sokan köztünk már ma kívánnánk Amerika ormaira lépni, mindenekelőtt inkább Amerika türeldelmességét vegyük például, melynek áldott alapjain mindinkább s idővel mindenre fölerősödhetnénk.

S alkossunk ezért valami egyesítő köteléket, nehogy nyomorult meghasonlásink következtében örökké sínylődjék a hon, vagy pedig mint rotadó test, magába horpadván, végtére undok férgek martaléka legyen.

Polgári helyzetünk lépcsői sokak, különböző fajtáink árnyéklati még többek, lelki nézeteink elágazási számtalanok. Polgári helyzetünk

lépcsői előbb-utóbb minden bizonytalansággal természetesen arányba fognak állíttatni; még pedig bölcsesség által megrendülés nélkül, viszont iszonyú convulsiókkal a felingerült buta erőttől. Származásaink különbségei vagy kopni vagy élesedni fognak, amint t. i. keményebb vagy lágyabb, becsesb vagy becstelenebb sajátságokkal lesznek surlódásban. Vallásaink sokszínűsége végre azon arányban fog tisztulni vagy zavarodni, melyben a nagy természet örök nyelvét megérteni képesek leszünk, vagy azt félre fogjuk érteni.

Maradjatok tehát, Ti, honunknak nem-magyar lakosi, eredetekhez s nyelvekhez hívek. Szolgáljátok közös Urunkat s a közös hont sajátosaitokban. Beszéljétek magatok közt, amiképp és ahogyan tudtok. Ne bajlódjatok idegen nyelvvél, mikor az első szerelem ege megnyílt lelketek előtt és amikor az elszorult kebel szokott nyelvével sem bír. Közös hasznunkra kutassátok fel saját eredetiségetek minden titkát...

A magyar ugyan most csak aljas létben teng. Sőt a Mindenhatónak nagy, felette nagy adósa kimeríthetetlen és meg nem érdemlett kegyeségeért, hogy sok bűnéért őt elsüllyedni nem engedé. De azért ne vonakodjatok sorsotokat sorsához kötni. Eddig fenn tudá tartani a magyar, vagy helyesebben szólva, eddig fenn tudá tartani a nemzetek anyala a magyarnak függetlenségét. Pedig szinte mostanig vagy aludt, vagy, ha felébredt, saját fegyvereivel dúlta önbeleit, és az európai feudális systemák büzei közt nem igen volt divatban a közemberi szabadság. Ne tartsatok tehát attól, hogy ezután magától omoljék az össze, vagy külső erőttől ragadtassék el. Ennek szinte veszte örökre felébreszté a magyart és majd-majd kétségtelen egyességre bírandja őt. És ez most már egyenesen a felvilágosult közvéleménynek védőpajzsa alatt is áll.

Azt mondjátok: „Régi erényinktől elfajultunk. Hajdani durva, de férfiúi büszkeségünkért piperés hiúságot cseréltünk s többé már nem kardos vitézi, hanem inkább csak perpatvarral vitézkedni tudó tollas bajnoki vagyunk a világnak... Sem Erőnk, sem idomunk nincs. Amik vagyunk, csak képzeletünkben s önhittségünkben fogva vagyunk. Ez okból javításra vagy hátramaradásink elismerésére is keblünk nem nyílt és nem fogékony. Hiú és vak elbizottságunk mámorában még azon selejtességeknek háborítlan birtokával sem elégszünk meg, melyek közt annyit pajkoskodunk. Sőt azt kívánjuk, s még erővel is azt sürgetjük,

hogy minket utánozzon, mi pengetésink szerint forogjon a világ”. Nemde-nem, így szóltok? És szent igazak szavaitok.

De kérдем: kevesebbet mondtam-e én mindennél? Nem rántám-e le a leplet minden szégyenünkről még irgalmatlanabbul, mint közületek bármelyik is?

Nemcsak az igaz és való, mit szemünkre hánytatok, de annál százszorta is több férne rútul elasszonyosodott s itt-ott már a rothadás szagát árasztó, eléggé keményen nem büntethető nemzeti testünkre.

Kiméletlenebb föltárással, keményebb ítélettel, mélyebb vágásokkal, úgy hiszem, senki sem illette, sem bírálta, sem kínozt a magyart, mint én, rokonvére. Azért kivégzésre, eltörülésre méltónak mégsem tartottam, mint annyian, kik iránta korántsem mutatkoztak oly szigorúnak, mint amilyen engesztelhetetlen én valék. Nyomozásimnak tévedtségig kínzó habozási közt nem tudtam csalni magam. Láttam, mily szánalmas mélységre süllyedt nemzetem s vele együtt én is, szerencsétlen tagja. Pílláimra álom, csend lelkekre nem szállott, – s akkor előttem megnyitotta a honszeretet Istene azon mélységet és jövendőt, melyben én boldog hazámnak még el nem szenderült életszíkraját s egykori felfényesülését láthatám, Az emberiség azon melegítő világát, melybe mindenki beletekinthet, kinek drága az anyaföld, melynek látásától azonban a sehoniak vagy mindenüvéiek el vannak tiltva. Ezek tán határtalanul mélyebben s messzebbre látnak, mint a hazának a Rossztól el nem csábított fiai, de honszeretet, nemzeti hűség és szabadság-bálványzás iránt semmi szívük nincs. S így hibáiért ugyan gyűlölik és megvetik, de erényeiért viszont becsülni, sőt még csak kímélni sem tudják Hunniát.

Nemzetem hibáit jobban ismerem, mint Ti, de azokat nálatok kevésbé kímélem. Szívem ösztöne szerint selejtességet honosimban nem tűrhetvén, mindazon hibákat is halálos bűnöknek nézem, melyeket másokban tán észre se vennék. De minden karcolásom, túvel bökdésem s késsel metszésem ellenére se vonom reánézve azon következtetést, mint általában ellenségink s közületek sokan, kik bennünk csak rosszat, de jót soha nem tudtok, nem akartok látni. Az én testvéri szemem előtt ugyanis tisztán fényledez, hogy népemben elpusztulhatatlan erő, elolt-hatatlan tűz s megsemmisíthetetlen szellem rejtezik, bár mindez gyökerében még mélyen lappang. Ti mostani selejtességünkéből, – mond-

juk ki kerekén, – azt következtetitek, hogy „a magyart nem szükséges ezentúl többé semmibe se venni, hanem csak saját kezével maga hegyibe rátandó koporsójának sírkövén kell magasbra emelkedni”. Én éppen ennek ellenkezőjét következtetem. Azt t.i., – s itt is beszéljünk magyarul, – hogy a józan ész és a bölcs előrelátás nem pártolhatja túlságig a magyart s őt szabad alkotmánya és ezzel egybefüggő nyelve ügyében soha nem segítheti eléggé. Hunnia határi közt ugyanis csak ez az egyetlen mód arra, hogy mind a latin holt zsarnoknak, mind más élő nyelveknek tán egykori önkényes öleléseitől megmenekedhessünk.

A magyar hajdanta tavaszi éltének fellobbanási közt eddigelé csak néha fényledezett. Az állandóbb férfiúság fénylő nyarára soha nem derült még, sőt századokig nyomta őt a legborongósb éjnapok gyásza. S most is korántsem közvilág, hanem csak egyesek gyenge sugári derítgetnek rá néha-néha egy kis melegítő fényt. Higgyétek el azért, bármi legyen is sorsa, nem lehet a Ti sorsotok — tőle elkülönözve — bátrabb, hasznosb és dicsőbb, mint ha jövődjével szorosan egybeolvasztjátok jövődötöket és így nemzeti sajtáságitokban szűzen a magyar intézményeknek könnyű, sőt édes kötelékinél fogva léptek vele házasságra, egyházaiságra.

A magyarból, kinek — az igazi nagyság mértéke szerint — nemzeti múltja nem volt és jelene sincs, még minden lehet. Belőletek is csak ezután válhatik valami. Hiszen — ugyanazon rőffel mérve — Nektek sem volt Hunnia határi közt multotok, s jelenetek sem különb a mienknél.

Tehát csak a jövődőnek vagyunk urai. S azt csak úgy bírhatjuk bíboros szürkületre, ha kölcsönös hibáinkat, melyek súlya Titeket is eléggé nyom, nemcsak szűklelkű mérlegben nem fogjuk méregetni s ezentúl egymásnak szemére hányni, hanem közös hátramaradásinkat nagylelkűleg elismervén, a még benne lappangó mirigyet kiirtjuk s örök frigyét kötünk mindannak elérésére, mi az erények honában csak lehetséges.

Hibáink sokak, de erényeink többek. És soha itt-ott rothadás jeleit mutatja is az igen keveset mozduló, százados restségétől elálmosodott és elgyengült hon, azért mégis egészséges. Egészségesb, mint sok más nemzet, mely szorító kötelékeitől tán pirosb és így a mélyebben nem gondolkodók előtt egészségesebbnek látszik. Mindenesetre elég jól van még ahhoz, hogy derék közmunkálónak álljon be az emberiség legfen-

sőbb céljának elérésére. E célt az örök természet tűzte előnkbe. Ahoz számtalan utakon, de csak egy nagy összhangzásban kell közelítenünk. E célhoz vezet mindannak kifejtése, ami a nagy mindenségben fedve rejtezik, amit a bennünk levő isteni szikra megérthet, fölfedezhet s ami, — habár csak egy kis fényledező csöppel is — növeli a Mindenség tökéletesülésének fénytengerét.

Mi magunk felébredt, erényt szerető és így még pirulni tudó magyarok, nem fogunk ily dicső útról letérni. Erre az útra közülünk mind számosan lépnek. Álljatok Ti is Rá! Ha minket közös erő s közös erény egy nemzeti testbe szorítand, nem kell akkor többé külső szorítás-tól félnünk, sem oly gáttól, mely emberi s nemzeti hivatásunktól visszartartani képes volna. Honunk bizonyára virágzand. De ha kebleinkben az egymás iránti ellenségeskedésnek legkisebb tövise is visszamaradna, az elég volna arra, hogy a Rossznak meg nem szűnő fondorkodásától elmérgesítve, végkép gyalázat romjává süllyessze a hont.

Egyesüljetez tehát, Hunnia minden nemzeti, a magyar géniusz szárnyai alatt s tartsátok híven kebleitekben, hogy:

Egység nélkül Hunnia semmi.

Hunnia [1834] In: Széchenyi vallomásai és tanításai 260–273.

A magyar nyelv erőszakos terjesztésének veszélyei

„Hatás ellenhatást, nyomás ellennyomást, erőlködés erőlködést szül”: ezen divatsorokat — mert szinte minden könyvben előfordulnak — alig van, ki nem ismerné, ha olvas. „Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris”: minden második ülésben, lehetne fogadni, valaki csak elmondja: „1822-iki törvénytelen commissariusok szorosb törvényre oktattak.” „semmi se hagyja magát rugalmasságán túl nyomni, még víz, sőt levegő se.” Mindezt minden nap halljuk, sőt magunk szavalgatjuk. Van-e min-dennek édes minmagunkra alkalmazva haszna? Úgy látszik, legkisebb sincs. Ennyire elvakíthat, elkábíthat az indulatosság!

Itt látunk oláhokat magyar predikációkat hallgatni, de nem érteni; ott vesződik magyar mester német tanoncokkal s viszont. Onnan hal-lik jajszó, mert az ing nem magyarosan a gatyán belül vagy odáig sem, hanem azon kívül lógott. Amott társaság némán mulatoz, mert benne

csak magyarul szabad szólni, ehhez pedig nagyobb része nem tud. Innen legvastagabb szidalom kong minden ellen, ami nem törzsökös magyar. Imitt készen van a magyar öltözet a szolgabíró fogadására s a t. S nem ötlenek-e ilyes gyermekes erőltetései nemzetiségünk terjesztésének mindenünnen szeméinkbe, tagadni nem lehet.

Mindez azonban még semmi, habár annak, kit ér, felette bosszantó is, azon nevetséges göghez és képtelen arrogantiához képest, mellyel nem egy, nem száz, de ezer meg ezer terjeszti, azaz terjeszteni hiszi a magyar nyelvet és magyarságot, azon erőltető s ezer árnyazatú, mondhatni, közszellemhez képest, melynek túrhetlen létét csak az ismerheti valódiilag, kit kínos méltatlanságai illetnek, vagy az, ki igazságos lélekkel és philosophiai felemelkedéssel az ő helyébe képzelheti magát egészen.

Nem, – ily látgy velejű és tompa eszű erőlködések nem csak hogy nem segitendik nemzeti nyelvünk és nemzetiségünk terjesztését elő, sőt azt kellemetlenné, sértővé s így gyűlöletessé tévén, még végveszélybe is hozandják. Egy bolond, egy ügyetlen többet ront, mint amennyit ezer bölcs helyrehozni képes, ki nem tudja ezt? mily sikert várhatni tehát ügyünkben, melynek előmozdításában szánakozásra méltó bolond szesztől hajtva nem egy, nem néhány, de oly nagy számú ügyetlen veszen részt; viszont pedig nem ezer meg ezer, de aránylag csak felette kevés állítgatja s üti helyre azt, mit a nagy szám rontott s folyvást ront.

Valóban önkecségetés nélkül ily szerencsétlen eljárások következtésében nagy sikert nem várhatunk! Nem is volt, minden kedvező jelek, symptomák mellett nemzeti létünk oly nagy veszélyben még soha, mint most. Mert ezelőtt csak szenderegtek inkább s nyugodtan veszteglettek honunkban az egymás elleni hatások és erők, midőn most ébredtebb s nyilvános surlódásban van a kicsi, gyenge nemzet a mindennap nevedő s nagyobb erőre emelkedő külhatások és külerők elsőbbségivel.

Valamint az idő és természetlen elvei által elaljasodott török béke nyugalmában még nagy hatalomnak látszott, és az is volt, újabb surlódásai által pedig mindinkább összeolvadott és zsugorult, úgy magyarságunk szunnyadozása is jobb s erősb biztosítéka volt nemzeti éltünknek, mint mostani felébredt léte. Ezelőtt magyarságunkért nem tettünk semmit, vagy legalább nem eleget, ez vala legfőbb hibánk; most pedig az, hogy érette alig, de ellene cselekszünk s eszközlünk untiglan. Hosszas

álmunk utáni ijedségünkben, hogy nemzeti létünk minden sajátságából majd-majd kivetkeztettünk, rögtön akarjuk helyrehozni azt, amit elődink nyolc század alatt mulasztottak el. Jóllehet mindent csak léptenként látunk a természetben fejledezni, magyarságunkat mégis máról holnapra valami csoda által akarjuk emelni, elaljasodásunk közt magunk szállítottuk le s hová megint csak mi emelhetjük fel, – egyedül ezen feltételek alatt:

Ha a magyar nyelvet minden kiméléssel, egyedül, s csak szorosan a latin helyibe állítjuk, se nagyobb, se kisebb kört annak adni nem kívánván, mint politikai és iskolai tekintetben ez foglalt; ha

ennél szigorúan megállván, mindenkit háborítlan és szabadon hagyunk, valamint vallása, úgy nyelve, szokási s nemzetiségi sajátságainak gyakorlatában; s végre ha

tántoríthatlan egységben szokásinkat nemesítjük, értelmünket tágítjuk, alkotmányunkat feudalis szennyeiből kitisztítjuk, anyanyelvünket mindinkább s inkább kiképezzük s csinosítjuk, szóval ha ügyünket annak józansága és szépsége által megkedveltetjük.

S itt szeretném a francia Demosthenes Foy szerint mondani: „*Ki ennél kevesebbet vagy ennél többet akar, az vagy a nemzetiség jogait felejté el, vagy az emberiség igazait támadja meg.*”

Amit régi időkben tenni felejtének őseink, — kiket azért soha eléggé nem kárhoztathatunk — azt sokan mai napokban arányon és józanságon túl korlátlan tüzzel akarják eszközteni. S szívszorongva látjuk nemzetünket az igen is kevés és igenis sok közt felváltva ingadozni; szívszorongva mondom, mert ha ezelőtt vétek és bűn vala nemzeti létünk gyilkolója, úgy most egy résznek felemelkedettsége s erénye, de zablátlan, indulatos felemelkedettsége s erénye még nagyobb veszélyek közé állítja a hont, mint a másik résznek tengése. Ugyanis ezen utolsó maga körül ismét csak tengést szül, de bezzeg felébreszti az indulatosság az ellenindulatok minden rugóit; és ha azt gondoljuk, hogy egy szeles, meggondolatlan tett, ha nem használ, nem is árt, igen csalatkozunk.

Ki nem ismeri az emberi szenvedelmek érzékenységét, ha indulatba lobbantatnak; ki nem tudja, mily szomorú következményei vannak a vizsontorlások mindig nevedő vakságinak? Egy rosszul kiejtett tréfa mily sokszor volt már emberhalálnak oka, mily sokszor egy hiábavalóság véres háborúnak indítója!

Ne is gondoljuk azért némelyeknek mindazon agylobi erőlködéseit, melyeknek, ha jó lélekkel figyelmezzünk, minden nap tanúi lehetünk, oly következés nélkülieknek, figyelmet s dorgálást nem érdemlőknek, mint azokat semmibe se venni, sőt rendszerint jóízűn kacagni szokta a magyar-nak mindenkori s most is legnagyobb ellensége, tudniillik a – magyar!

Ami nekünk csekélységnek látszik lenni, mert mi vagyunk a megbántók, nem oly színben tükrözik azok szemeiben, kik megbántásunk céljai s kacagásunk tárgyai. Mert bármily csekélységben éreztessük is más nemzetbeliek iránti figyeltlenségünket, s nyelvük s szokásik becs-mérlését, megvetését, már oly fulánkot, oly kést döfünk kebelébe, mely hidegvérűnek, nem érdekteltnék tán fájdalomatlan volna, de viszont égetőn fáj s tűrhetlen kínos a nemzetéhez, nyelvéhez hűnek. S ha mi nem ismerünk indulatos felhevültünkben józan célt és mértéket, midőn magyarságunkat megkedveltetni (!), terjeszteni akarjuk, mikép kívánhatunk tót-, horvát-, oláh-, rác-, németbe s a t. hidegvért, mérsékletet s igazságot viszont az ő sajátjuk védelmében?

Nekik is mosolygott a nemzetiség angyala, ők is meg vannak hívva tökéletesülhetésük által az emberiségnek tán egy láncolatját alkotni, a házi köreikben mentebbek a vén latin bilincseitől, mint mi, és mentebbek a külön karzatok azon gyűlöletes hasonlásitól, melyek minket, magyarokat gyengítnek, mai napig szinte szűzebben tartá a közös érdek bennük fenn nemzeti sajátságukat s nyelvüket, mint az egykori uraság mi sajátságunkat s nyelvünket tartá fenn. Mily leczke a most még annyira elágazó érdekinknek mindinkábbi egyesítésére.

De amiképen mi bánunk velük, úgy bánnak ők mivelünk. Csodálkozhatni-e azért olyféle jelenéseken, mint a „Sollen wir Magyaren werden?“, melyek a viszontorlás szomorú lángjait lobbanták ki. Csodálkozni nem, de mélyen búsolni, szívszorongva epedni kell; mert a felbőszült vak indulatosság hol fog ezentúl határt lelteni?...

Jó vért fognak-e mindazon újabb s több helyről visszabökések s szurdalások készíteni, s vajon hasznot eszközteni-e, melyeknek viszont mi magyarok vagyunk céljai? Valóban nem. S azért hagyjunk fel Iste-nért szűklelkű vitásainkkal valahára már; mert most van még idő szebb frigynek kötésére, vagy soha többé. Eldődink e frigyet könnyen köthették volna, mi, mostaniak már csak nehezen, utódink tán soha többé; ezt ne

felejsük. Vegyünk búcsút indulatosságainktól, s ne egymásra vagy épen hölgyeinkre toljuk honunk hátramaradását, de legyünk meggyőződve, hogy eldődink hibái után sorvadunk, kik az örök természet útját elhagyták; és azért nézzük állodalmunkat magasb látpontról, bölcsebb nézettel.

A magyar nyelvet senki vagy felette kevés fogja hajlandóságából s ahhoz vonzó szeretetből gyakorolni magyarokon kívül; valamint egy nyelvet sem, melynek bájai és hasznai nem nagyobbak, mint a magyará.

Az emberiség sok nyelvei közül, tudósokat s külön szenvedelműeket kivéve, a többség gyakorlatában mindig azokat tapasztaljuk, melyek bájaik vagy hasznuk által a többieket megelőzik. Ezt mutatja az egykori görög, későbbi latin, újabb francia, s legújabb német és angol nyelv.

S e sorok után, úgy hiszem, világosan ki van jelölve, mily egyedüli úton tarthatja magát a magyar nyelv fenn, s milyenen gyarapodhatik, vagy mire van elítélve jövő sorsa!

Eredetiségének kiképzése, bájainak nevelése igen fényes kört ígér, ha tekintjük, mi volt a francia nyelv egykor, mi a német alig félszázaddal ezelőtt s a t. De bármi szerencsésen haladjunk is előmehetésünk e nevezetes, elég gonddal s elég szeretettel valóban alig járható pályáján, nem volna-e azon nyert legfényesb siker mégis csak felette gyenge keze nemzeti létünknek; s lehető legnagyobb csinosodása hihetőleg kiemelhetné-e azt — minden körülményinket tekintve — a tudósok s azon kevesek szűk köreiből, melyek közt ma is létez; s vajon az egyedüli, habár legtökéletesb kiképzése elég erővel bírna-e azt a nemzet minden élesztő ereibe is lövelni?

Mostani szorosabban számoló practicusabb idők közt, hol a dolog, a tett nyom többet, mint ezek képviselője: a szó, valóban a kiképzettebb szó, a bájosb kitétel csak felette gyenge kezei lennének független magyarságunknak. Nemzeti létünknek tehát, mely nemzeti nyelvünkkel elszakíthatlan kapcsolatban áll, erősb, közös és hathatós kezességet kell találnunk.

Erősb, közös és hathatós kezességet pedig nekünk nem nyújthat semmi, mint magyar nyelvünk érdeke és hasznossága.

Ez fogja kifejtetni, gyakoroltatni velünk azt mindinkább; ez fogja tanítani arra a más nemzetűeket; ez fogja lassanként társaságinkba, szépnemünk köreibé hozni, vagy semmi a világon.

S itt vagyok a már megjelent s most s utóbb megjelenendő Stadiumban általam már felállított főelvnél, mely az emberi cselekedeteknek legerősb, legközösb s leghathatósb rugója, tudniillik a minden akadályon diadalmaskodó haszonvágy.

Ha hasznossá, szükségessé tehetjük nyelvünket, maga magától fog terjedni mindinkább, valamint hasznuk és szükségeik után minden nap jobban esengnek s törekednek az emberek. Ha viszont hasznosabbá és szükségesebbé nem tehetjük, mint eddigelé volt, nincs erő, nincs hatalom, mely olvadásától, enyészetétől megmenthetné.

E pontnak felvilágosítása, e kérdésnek eldöntése körül forog jövőnkdőnk! És azért a hidegvérű, indulatlan szorgos figyelmet s nyomozást ugyan megérdemli.

Hunnia (1834-1835) In: Széchenyi István Válogatott írásai 207-212.

A külsőleges magyarosítás ellen

„Praeparandiákat kellett volna állítani, inkább közvetlen terjeszteni a nyelvet, mint annak becsét, méltóságát, és ez által a nemzet legdrágább kincsét emelni.” De ugyan feleljünk egyedül azon egyszerű kérdésre, mely körül forog a csalódás, és nekem legalább úgy látszik, mintha rögtön le kellene esni a legvakbuzgóbb szemeiről is a fátyolnak, hogy valljon „ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia”. Mert ha így, ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül „nyelv-mesterekre”, sőt legyünk rögtön magunk is mind azokká, „hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ”, s meg lesz mentve s feldicsőítve fajtánk. Nyelvet, nemzeti sajátságot, illy felette könnyü szerrel azonban, én legalább úgy hiszem, még csak biztosítani sem lehet, s annál kevesebb szilárdabb s tágabb alapokra állítani; minthogy — és itt különös figyelemért esedezem — a szólás még korántsem érzés, a nyelvnek pergése korántsem dobogása még a szívek, és ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még.

Ki nem látja itt a különbséget, és ki azon elfogult, ki előtt nem világlanék tisztán fel, milly ezer sajnos tévedések közt botorkál olly sok magyar e lehető legfontosb ügyünk körül.

Csüggedni érzem erőmet, tisztelt gyülekezet, és tehetségem parányiségének tudata görcsbe vonja keblem, midőn ezen olly felette kényes életkérdés taglalásába bocsátkozom, mi már ezelőtt is nem egy izben történt, noha siker nélkül; s pedig kivált, mert valamint — tudom — nem egy capacitas saját vallomása szerint nem bir a dolgok mélyébe hatni, mielőtt gondolatnak szót tudna találni, úgy én korlátozottabb tehetségü megint gondolatimat nem vagyok képes mindig szavakba foglalni, főkép ha annyira áradoznak belsőmben azok, mint a jelen olly felette fontos kérdés körül.

Axioma-tisztaságban vélem látni nézetem kirekesztő helyességét; midőn más részről tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánknak még leghübb fiai s legkitünőbb tehetségei közül is többen, mintha nézetem csalódás volna, felette kevés kivétellel mind más, sőt éppen ellenkező utakon járnak azon cél felé, mellynek eléréséhez szintugy s olly őszintén kötöm én is fajtánk megmentését és egykori feldicsőítését, mint, teljesen hiszem, ők. Egyeztető, közép utat ez esetben pedig nem látok. – Milly kinos epedések közt nézek én ennélfogva nemzetünk jövő sorsának elibe, kiki elérheti, ki fajtámhozi hűségemben bizik, minthogy vérünk egy részét nemzeti ügyünk fölött még mindig halálos fagyban szenderegni látom, és esküdni mernék, hogy bizony ez, sem megmenteni sem magasbra emelni nem fogja a hazát; midőn más részről azon irtózatot kép áll előttem – és itt lelkemet merném rákötni, hogy e kép nem tünemény, hanem valóság – mihez képest mindazon gyönyörű érzelem és szent lelkesedés, melly hazánknak, hála az ég, számra mindig növekedő hű fiaiban buzog, s mi a legnagyobbak, legdicsőbbnek lehetne apadhatlan forrása, nemcsak nem fogja magasbra emelni, de még csak biztosítani sem a hont, sőt egyenesen meggyilkolni azt előtt, mint gondolnók, ha, mielőtt késő, legalább vérünk jelesbjei nem okulnak azon mesterségben: olly drága, de olly annyira kényes kincset, mint nemzetiség, nemzeti sajátság, némi biztossággal, és a siker némi hihetőségével mikép lehessen őrizni, mikép lehessen ápolni s növesztetni leginkább, sőt kirekesztőleg.

Mint fentebb bizonyítám, senki nálam tágabb kört nem enged azon féltékenységnek, melly nemzeti hűségből eredve, bármit is nemzeti színbe öltetni vágyik. Ha jobban buzog a magyarnak vére, mint akárki

másé, honának pusztá említésén is; ha már mennyekbe ragadtatni véli magát, mikor a magyar hölgynek ezelőtt olly sokáig néma ajkán a nemzeti hang zengedez; ha életét kockára bicsátni kész, mikor vére mentőjét csak megkarcolva is gondolja: mind ez, jóllehet sok által még most is egyedül nyavalyás kitörésnek tartatik, felette helyes s vajmi örvendetes jelenet, mert ez egyedül a visszatért becsületézés és a magához fű erőnek eredménye, s csak ebből pezs élet és fejlík jövendő. Ennélfogva még a kelleténél többet tenni buzgó fiatalság tulzásit is némileg megbocsáthatóknak tartom; mert ki szegheti szárnyát az élet tavaszkorában azon lelkesedésnek, melly eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, mellynek hiját azonban fiatal kebelben semmi a világon nem pótolhatja ki; mert az isteni szikrának nincs surrogatuma. S jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért.

Férfitul azonban többet lehet, többet szabad követelni, s kivált ollytul, ki vezetői szerepre emelkedik. De itten búba merül lelkem, mert én legalább, felette kevés kivétellel, alig ismerek egy valóban buzgó magyart is – és ezen őszinteséggel tartozom szent ügyünknek, mellynek minden személyes tekintetet alávetek – ki, bármennyi ősz haj fedné is fejét, bármilly tapasztalás és életbölcse ség redőzte volna is egyébiránt velejét, mint elmetévedett, ha rögeszméje (fixe Idee) penditetik meg, többé kevesebbé ki ne vetkeznék a kölcsönös méltányosság sőt az igazság szabályaibul is némileg, ha nyelvünk s nemzetiségünk ügye kerül szőnyegre. Illy alkalomnál a leghidegebb vérü elragadtatik, a legélesebb látásu vaksággal van verve, és különben legméltányosb, legigazságosb is, hajlandó felejteti, sőt néha valóban egészen is felejtí az örök igazságnak soha nem változó még azon legelső szabályát is — mellyet egy alkalommal sem volna szabad szembül szalasztani — miszerint másnak soha ollyast ne tégy, mit tőle nem fogadnál örömet. S annyira megy ez elfogultság, ezen felingerült állapot, mikép mindennapi eset, kivált mostani a természetesen tul még mesterséggel is felcsigázott napokban, éppen azok kikeléséit és gyanusításait hallani legsértőbb változatokban, ha más ajku, egyenesen csak példájukat követve, ön vére mellett buzog, kik legcsiklandósbak saját nemzetiségük körül. Valóban szomorú, szivrepesztő látvány. Boszutlan egy hajszált sem enged fején csak érinteni is, és ez helyes; ámde mást üstökénél ragadni hajlandó, és ez is egyes

viadalban vagy verekedésnél, mikor ember áll ember ellen, és anyagi erő s állati bátorság határoz legtöbbit, felette helyes lehet; nemzetnek békés ujjászületési működésében azonban ha nem is gyávaság, valóban felette nagy bűn, és a legkimélőbb kitétel minden esetre nem kevésb, mint szánakozásra méltó, maga magán uralkodni nem tudó pajzán-ság; mellynek, tisztelt gyülekezet, ha a mélyebben gondolkozók tapintata, és általján véve a nemzett sulya, mielőtt késő volna, féket, zablát nem vet: bizony mondom, a magyar nem „lesz”, mint azt többen olly gyönyörtelien álmodánk, de rövid idő mulva egyedül e négy betű „volt” fogja illusztrálni valahai létét; s pedig mert a nemzetek békés átalakulási működésében, mikor minden, bár a legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlen egy igazságtalanság ezer megboszulót szül, semmi nem győz, mint egyedül lelki felsőbbtség és az örök való.

A magyar Akadémia körül (1842) In: A mai Széchenyi 324-382.

A magyar academia körül

„Jaj milly kevesen vagyunk — így sopánkodának — lehetetlen, mikép ennél fogva a roppant számu német- és szlávban el ne olvadjunk; terjeszteni kell tehát a nyelvet s nemzetiséget mindenek előtt.” És ez felette helyes, csakhogy a „mikép” körül forog a siker, minthogy nem minden modor vezet célhoz, sőt a mostan divatozó attul egészen eltávolít. Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okbul — s ezt ki kell végre mondani — mert csak ez után javulhatunk teljes egészségre — mikép t. i. nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek sarkalata, s e szerint éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert sulyunk olly parányi. És ezt sok magyar sejtí, és azért tüzei saját magát s másokat törhetlen bátorságra, mi felette dicsőséges, csakhogy itt megint más csalképzetbe bukik, mi annak jele, hogy ha felébredt is már nagy száma, azért mindnyája korántsem ábrándult ki még; s a multat a jelennel s Magyarországal azelőtti és mostani bajait összekevervén, illy hangulattal ül lovára most is, mintha jelenleg is törökkel vagy franciával kellene vivnia, észre sem vevén, hogy az nem kontyos, se nem veres sipkás, kivel dolga van, de egyenesen a civilisatio, mellyen kard

nem fog, s melly előtt a legdündöklőbb vitézség is térdre esni kénytelen. S ugyanis a bátorság több árnyéklatu. Van t. i. ollyas, melly mindent megrohan, és még az ágyuszájtul sem fordul el; meg van ollyas is, melly kitürni tud, s minden handabanda ellenére bevárja az alkalmas időt, meg a polgárok hevével szembeszállni, s hirtelenkedésünknek gátot vetni kész. Mindkettő maga helyén arany. Sok azt hiszi: az elsőben több anyagi, tán állati vegyület, s másik nemüben ellenben több lelki vegyület van, s hogy az elsővel bírók e földön rendszerint — s legtöbb esetben a nélkül hogy tudnák — gép gyanánt szolgálnak; midőn azon másik nemü bátorság tulajdonosai viszont rendszerint a gépforgatók. Már ez bármikép legyen is, tagadhatatlan marad, hogy azon katonai bátorság, ha úgy nevezhetni, mellyhez képest a hős bárminek is nekirohanni kész, mit egyébiránt egy pohár pálinka, mint tudva van, néha igen elősegít, még korántsem elég olly szövevényes s rendszerint olly hosszadalmas munka sikeres folytatására mint egy egész nemzetnek ujjászületési működése, hol az enthusiasmus ritkán használ, a hóbort pedig mindig árt, de egyedül a józan, a kiábrándult felfogás, és kirekesztőleg csak az összevető s kiszámító felsőbbség győz.

A nagyobb számban vélnek lelni üdvöt – boldog isten – mintha bizony például 30 millió barbar népben több magához vonzó, több magába olvasztó varázs volna mint bármely ki számban is, ha ez a civilisatio kincsétül felcsordul. – Ha ököltre, botra kerül a dolog, akkor megengedem, a nagyobb számban az olvasztói varázserő, a felsőbbség. De csak háboruban sem mindig, mert a néhány macedoni bors megtöri a számtalan persa borsót; és a kis számu hellen dicsóiti fel Marathon sikjait; még csak háboruban sem mindig, s hát minél kevesbé még a lelki tehetségek szabad surlódási mezéjén, s kivált mostani századunkban, mikor az erőszak előbb utóbb egyedül saját magának ássa sirját. – De ha egyenlő körülményileg a nagyobb számban a nagyobb erő, mit senki nem tagad, ugyan azt hiszszük: nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is, ki éppen kezeink közé jut, mint például meszet falra, vagy mázat fazékra? És azt hiszszük: Parancs már elégséges, hogy valaki nemzeti sajtóságából kivetkezzék? Ugyan mi magyarok tünrők-e ezentul – ezentul mondom, mert egyszer már majdnem hogy megtették rajtunk, és igen is engedelmesek lettünk – tünrők-e mondom, ha bármilly hatalom akarna is minket úgy minden legkisebb

cikornya nélkül saját mintájára kaptázni, kivált ha e minta felette megsze fekünnék a tökélyestül, s valljon engedelmeskednénk-e oly parancsnak, sőt még oly törvénynek is, melly ha nemzeti hűtlenséget egyenesen nem követel is, sokak alkalmazása, és kivált tartalék-gondolatja által még is zsarnokká válnék? Azt remélem, azt hiszem, még akkor sem engedelmeskednénk, ha főül főre mind megegyeztünk volna illy szabályban, s annál kevésbé, ha ez nem történt vala így; mert e világon elidegeníthetlen sajátok is vannak, miket tilos árúba bocsátni, mi ugyan nem egy hazai reformatornak peng ajkán, vajmi sok esetben vajmi pompásan, csakhogy rendszerint vagy nem oly sajátokra alkalmazva, mint például: becsület, erény, nemzeti hűség s több efféle, miken valóban soha és semmi esetben tudadni nem szabad; vagy egyedül saját érdekeinket méltatva, másokéit azonban, régi de néha néha mégis fel-feltűnő Döbrögi szellemben, fitymálva, sőt gyanusítva.

Mondják ugyan, hogy törvényeink nemzeti nyelvünk ügyében semmi ilyest nem követelnek. És ezt tudom, mert törvényeink egy hajszállal sem rendelték többet, mint hogy a holt latin szó helyébe az élő magyar lépjen, és a közigazgatás nyelve azon faj nyelve legyen, mellytől nemcsak az ország vevő nemzetét, hanem melly az alkotmányos létnek is törzsöke. Minél semmi sem lehet igazságosb, méltányosb. És ha szorosán, de valósággal szorosán és nemcsak önámítgatásilag, ennél marad a magyar, és ha nem fénylik is legkedveltebb, legnagyobb divatu színban még – mi egyébiránt semmi esetre nem lehetne néhány rövid évek gyümölcse, mert hiszen kifejlett nemzetiség nem rögtön termő növény – vérünk legalább nem áll a maga ellen felbőszült szenvedelmek aggasztó veszélyivel szemközt úgy, mint ma.

Nem elég mai időkben törvényeket írni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni. És ha valaki olyas törvénynek nem hódó, melly előtte gyűlöletes, mellytől természete visszaborzad, sujthatja őt a betűnek szigorúsága ugyan, de célját veszti; mert martirt emel, ez pedig fanatizmust szül. És ha mindenki rögtön nem hódol oly törvénynek, melly csak idővel, s egyedül szeretetre méltó lét által vesztheti el sanyaruságát, illik-e sőt szabad-e nekünk magyaroknak minden áttalás, minden illetődés nélkül olyasokra anathematá szórni, kik illy bűnökbe esnek? Mi

olly annyira kristálytiszták vagyunk-e? Nyuljunk keblünkbe s feleljünk őszintén: illik-e, szabad-e nekünk illyest tenni, kik szinte nemcsak pirulásra méltó hanyagok vagyunk törvényeink végrehajtásában, de még azoknak sem engedelmeskedünk mindig és mindnyájan, mellyek hozatalában nemzeti lelkesedéstül forrott vérünk, vagy illyest legalább affectált a nagyobb rész.

Valóban akarat ellen is elfordulni kénytelen illy szomoru jelenetek-tül a kiábrándult, s mély búba sülyed lelke: ha tapasztalja, hová vezethet vak hév és roszul fékzett lelkesedés, s hogy egyesek bünös tulzásai néha milly rosz világba s ferde helyzetbe állithatják a nagy közönség legszen-
tebb érdekeit.

Olvasztói felsőbbbséggel kell birni. Igen. Ámde bir-e illyessel az, ki szeretetre méltóság és rokonszenv gerjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindentveres, zöld és fejjérel eltarkít, már azt hiszi, sziveket bájolt s velőket hódított? vagy bir-e az olvasztói felsőbbbséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsülést? Vagy tán az ért e mesterséghez, ki hős ellenét, mert olly lelkesedéssel viv vére mellett, mint ő saját véreért, a helyett, hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sujtja, s hir-nevét alacsony gyanuval bemocskolni nem pirul? Vagy tán az a mély felfogásu olvasztó mester, ki nyughatlan hevében a magyarságot mostani nyers állapotjában, mielőtt elfogadhatóvá, izletessé vált volna, mindenkivel rögtön bevetetni akarja? Vagy tán az, ki hatalom-csalódásai közt, mint oroszánt, a sikra kiállítja a még fejletlen magyart, mikép minden erőt, minden hatalmat ellene bőszihsen, ellene riasszon? Vagy tán az ért e gyöngéd mesterséghez, ki könnyebben s szaporábban nyerhető fény végett, prókatori szeszéllyel mindent gáncsol, mindent ellenez, a helyett, hogy inkább a hon bármilly késő javát is tüzné ki magának szempontul?

S tisztelt gyülekezet, ha igaz, hogy egyedül az önmegismerés keresü gyümölcse által nyerheti el teljes egészségét az emberi lélek; s ha igaz, hogy egyedül ennek egészséges léte emelhet valamint embert úgy nemzetet is valódi hivatásának fényfokára: akkor ürítsük a megismerésnek keserü ser-

legét fenéig ki, s valljuk meg, hogy tán nincs ország e földön, hol annyira össze volna zavarva a hazafiságnak magasztos eszméje a hazai nyelvvel, mihezképest nem egy gyalázattal megrakott, erkölcsi fekélytül émelygésig rosz szagu vérrokonunk tartatik mentségre s kiméltre méltónak, sőt nem ritkán még a legjobb hazafiság hitelében is áll, s pedig egyedül: mert magyarul jól pereg nyelve, nagy szónok s ügyesen tudja viselni a magyar szerepét; mintha a hazafiság e kül jelei már elégségesek volnának a hazafiság legveszélyesb mirigyeit eltakargatni. Mi nem egyebet jelent, mint velő elibe tenni külsőt, lényeg elibe szint, élet elibe halált; minthogy nincs elidegenítőbb, nincs semmi visszataszítóbb, méltó antipathiát gerjesztőbb, mint az üres, nyavalyás, bünös kebelre ráházolt hazafiság.

A magyar szó még nem magyar érzés, az ember mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi. S hány illy külmázos dolgozik a haza meggyilkolásán, ki, mert éppen nincs más tulajdona, és a vak hév által még is felhőkbe emeltetik, azok hazafiságát is gyanussá teszi, homályba állítja, sőt ellenük antipathiát és gyűlöletet gerjeszt, kik szeplőtlen kebelrel, minden efféle undok salaktul menten, a honszeretet legtisztább szellemében kapcsolvák vérükhöz. S im ez fő oka, miért áll a magyar hazafiság sokkal kisebb becsben, sőt nem legtisztább fényben a világ nagy szinpadán, s miért nem képes civilisatiói sympathiát s hódító közvéleményt gerjeszteni a legmagasztosb magyar polgári erény is oda kün. Ám mert annyi bitor fényü álhazafiságtul van környezve és elrutitva, melly tapsot arat s bálványul emeltetik ide ben.

De forduljunk most el az undok képtül, hol a maszlagos fény üli bitor ünnepét, s habár iszonyattal vagyunk is kénytelenek látni, a rotadásnak mennyi jeleit viseli nemzetitestünk, azért ne csüggedjünk, sőt bizzunk magunkban, s fordítsuk reményinket egy vigasztalóbb kép felé, melly szinte tárva előttünk, mert noha számban kevesek, s ezek sem mind tiszták, azért megtörve még nem vagyunk, s nem egy hü kedély, nem egy nemes erény viraszt még révünk mellett. S ha igaz, mikép egyetlen egynek erényeiért százezrek büneit boszultatlan hagyja az egek haragja, miért nem volna remélenünk szabad, hogy mindazon hűség, melly vérünkben most is él, s mind véres küzdelmink mind halálos nyugvásink közt, habár végre egyes lámpaként csak pislogva is, mindig

élt és tökéletesen még soha el nem alutt, ne volna szintolly képes azon átkot is elhárítani fejünk fölől, melyet hazánknak — fájdalom mondani — a legrégebb időktől fogva máig nem egy hütlene, nem egy álbölcse, mintha szándéklottan idézett vala ránk.

Bizzunk magunkban, bizzunk erőnkben, készületlen azonban soha ne lépjünk síkra, s erőnkkel jobban gazdálkodjunk mint eddigelé; mert hiába, nemzetnek regeneratívái működésében, hol minden, s kivált az idő olly drága, és minden léptek annyira gátolvák, vajmi többet mozdit a szerény méh, a munkás hangya, mint a sok szópompa, meg a sok lelkesedési zaj. – S legyünk meggyőződve, minél közelebb emelkedhetünk minél többen azon nép-ideálhoz, melyet felhozék, annál biztosabban s szaporábban éri el végünk földi üdvét; midőn viszont annál bizonyosabban és hamarébb dül sirgödrébe, mennyivel inkább s többen távozzunk attul; miszerint, tisztelt gyülekezet, féltékenyen óvakodva, hogy ne ártson, s törhetlen álhatatossággal működve, mikép használjon, köztünk többé kevésbé mindegyik, sőt hazánk minden fia – vérünk mentője, népcsaládunk jótevője, nemzetünk feldicsőítője lehet. – Örömteljes öntudat; s azért töltsé be helyét minden magyar, hü sáfárilag. S ha nem használ, de bukunk kell, s emberek előtt ki is leszen törölve emlékün, legalább azon láthatatlan tanuk végett, kik előtt tán nem egészen megy veszendőbe mind az, mi az emberi nemet felmagasztalja, mutassuk meg, hogy volt fajtánk közt nem egy, ki nemzeti fenállásért, nemzeti felnevelésért utolsó leheletig lankadatlan küzdve, szebb sorsra lett vala méltó.

Széchenyi István válogatott írásai 328–334.

Szekfű Gyula: A nemzetiségi kérdés Széchenyi rendszerében

Az erkölcsi célt erkölcsös és értelmes alkotmány mellett a nemzetiség kifejtése szolgálja. Nemzetiség mindazon tulajdonok összege, melyek egyének tömegét nemzetté teszik. E tulajdonok különböző korok fel fogása szerint változóak. A középkorban a nemzetiséget vérségi kötelék, politikai és gazdasági kapcsok, időnkint vallási tényezők szabták meg, a nyelv akkor még csak esetleges járulék volt. Később a nemzetiség fogalmában a nyelv és történet, s bizonyos belső tulajdonok jutottak uralomra. Széchenyi korában már a nyelv állott előtérben. Ehhez képest ő

a nyelvnek magának is nemzetalkotó erőt tulajdonít, a magyar nyelvről Vörösmartyt megközelítő dithyrambikus lelkesedéssel szól.

[...]

Széchenyi a magyar talajon állva emeli fel fejét az egyetemes embernek legmagasabb régióiba: emberi műveltséggé magasztosult magyarság, ez az ő szemében a magyar nemzetiség. Ilyképen a nemzetiség kérdése szilárdan bekapcsoltatik a már föntebb vázolt erkölcsi felfogásba. Mert az egyetemes emberi műveltség Dóra zenélő mesekönyv: 1800 Ft legtökéletesebb fokán Dóra zenélő mesekönyv: 1800 Ft nem egyéb, mint erkölcs, az Erénynek megvalósítása a földi életben. Magyar műveltség és magyar nemzetiség tehát az erkölcsnek és Erénynek magyaros, a magyar faji, nyelvi, történeti stb. sajátosságoktól megszabott formája.

Nem célunk itt Széchenyi fáradozásait nemzetiségünk felébresztése és nemesbítése körül szemügyre vennünk. Munkatervünk elhív bennünket azon momentumhoz, melyben ő a tőle megindított nemzetiségi mozgalomnak hirtelen elleneszegül és kitevé magát következetlenség, elvtagadás, sőt honárulás vádjának, a megdagadt folyamat új irányba akarja vezetni.

Ez a magyarosítás kérdése. A szó maga gyakran előfordul műveiben, a fogalmat éppen ő vette fel a mozgalom feladatai közé, igaz, a manapság közkeletűtől teljesen eltérő értelemben. Ő magyarosítani a – magyarokat kívánta a nemzetiség kiművelése által. Ehhez első lépés az elidegenült vezető osztályok visszanyerése lett volna. Hallgassuk meg saját szavait e magyarosító működéséről:

„A magyar mélyen alutt. Közben nyelvét felejté, nemzeti színét veszté. Sok azt hitte, nem eszmél fel már többé, s el van olvasztva. De a magyar felébredt; mily halvány színben, mily torzalakban, kiki előtt ismeretes. Alig van nemzetek közt ily iszonyatos példa. Sok ezt azonban fel sem vette, sőt álfényében, mint Armida kertjében, még tetszett is magának. Többnek azonban türhetlen volt az önmegismerés e keserű képe, ámde erő nem szilárdítá keblét; kétségbeesett s magára hagyta a hont. Voltak végre olyanok, kik dagály s mélység dacára nem gyengültek el, férfiak maradtak a veszély óráiban. S ismét élet felé kezdett fordulni a haza. Oly hervadó-

lag tengett azonban szerencsétlen vérünk, hogy lehetetlen vala, mikép mi újabbak folyvást pirulván fejletlen, aljas létünkön, az előttünk oly ragyogó példák útmutatása szerint ne ébredtünk volna azon szent kötelesség érzetére, hasonlólag járulni hű kebellet közanyánk ápolásához. És e nemes érzet nőttön nőtt, s hála a nagy Istennek, már oly szép gyökereket vert, mikép a legszebb viárgzásnak bizton elébe tekinthetni, hahogy a visszahatás felhőszakadása nem sodorja azokat ismét tőstül ki. Ámde itt a baj, és e veszély mutatkozik aggasztólag.”

Ez a baj pedig a magyarosításnak azon újabb formája, mely az ország nem magyar lakosainak magyarrá tételére irányul, az aggasztólag mutatkozó veszély viszont az a várható visszahatás, mely illetén magyarosításra „felhőszakadásként” következend és a nemzetiség gyenge virágait tövestül fogja elsodorni. A veszedelem felismerése mondatja el Széchenyivel 1842-ben akadémiai beszédét, mellyel az akkori közvéleményt végkép elidegeníté magától. De gyanut és félreismerést tiszta lelkiismerettel viselt, tudatában honfíúi érzésének és a megtett kötelességnek.

Akadémiai beszédében a magyar nyelv „terjesztésének” azon emelkedett álláspontról adja elveit és kritikáját, melyre őt erkölcsi fel fogása felemelte. Az alapkérdés, melynek megoldásától a nyelvterjesztés egész akciója függővé tétetik, ez: *„Ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia?”* Válasza, melyet erkölcsi álláspontján, a nemzetiségnek magasztos felfogása folytán ad, kereken tagadó. Még ha az egész világ megtanulna is „magyarul csevegni”, fajtánk akkor sem lenne mentve, sem feldicsőítve. Mert *„nyelvet, nemzeti sajátságot ily felette könnyű szerrel még csak biztosítani sem lehet, s annál kevésbé szilárdabb s tágabb alapokra állítani, minthogy — és itt különös figyelemért esedezem — a szó-lás még korántsem érzés, a nyelvnek pengése korántsem dobogása még a szívnek, s ekkép a magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is korántsem magyar még.”* A nemzetiség belső, lelki tulajdon lévén, külső eszközök nem terjeszthetik, ezért nem alkalmazható a magyar nemzetiség szolgáltatásban sem „nyelvmester”, sem „preparandia”, sem pedig azon módszer, mely *„kuruzslóként csak külsőleg hat, s mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinórt varr, s mindent veres, zöld és fejjérel eltarkít, már azt hiszi, szíveket bájolt s velőket hódított.”*

A nyelv e külső terjesztési módja nemcsak hogy célhoz nem visz, de kiszámíthatatlan károkat is okoz és jövőnket aggasztóbbá teszi, mint valaha. Mögötte ugyanis ismét a nemzeti szenvedélyek, jövőnk ez alkalmi sírásói rejtőzködnek. A nemzetiség külsőleges terjesztésének azon tévhit az alapja, mintha a levetendő rosszabb volna a felveendőnél, s viszont mintha ez utóbbi, a terjesztendő nemzetiség jobb és előkelőbb, kívánatosabb volna annál, melynek helyébe akarjuk plántálni. E tévhit forrása Széchenyi szerint ismét csak a nemzet ősi hajlandósága álmok és ábrándokra, önáltatásra, a maga fajtájának túlbecsülésére, miből következik az idegen meg nem értése, az elfogultság és ennek különböző nyilvánulásai, általában a nemzeti testnek „*felingerült állapot*”. Midőn éppen azok, kik saját nemzetiségükben a legcsiklandósabbak, támadnak sértő változatokban a másajkúra, ki pedig önvére mellett buzogva egyebet nem tesz, mint követi a nemzetiség megbecsülésére nyújtott példát. „*Bosszútlan egy hajszált sem enged fején csak érinteni is, és ez helyes; ámde mást üstökénél ragadni hajlandó.*” – „*valóban szomorú, szív-repesztő látvány*”, teszi hozzá Széchenyi. A „*túlhev*” az, mely e terjesztési módot divatba hozta és divatban tartja, s mely a nemzetnek még szomorú napokat fog szerezni.

Mert Széchenyi a magyarság sorsán csüggedve soha el nem felejté, hogy e hazában más népek is lakoznak, melyeknek sorsa bizonyos körülmények közt elválhat a magyarétól. Erre céloz aggodalma, nehogy a túlhev, a nemzeti szenvedélyek „*sírba süllyesszék, ha nem is a négy folyóközti országot —mi közt igen nagy a különbség, s erre vigyázzatok —, de mindenesetre a magyar vért.*” Azaz a magyar fej elhanyaglása még nem jelenti szükségkép az országot lakó egyéb népfajoknak pusztulását, melyek külön faji egyéniségek lévén, sorsuk is függetlenné válhat a magyarétól. Széchenyi azt sem tartja lehetetlennek, hogy a nyelvterjesztésre reakcióképen a nem-magyar népek összefogjanak és a magyar hegemonia megbuktatásával a négy folyó országát kizárólagos sajátjukká tegyék. Szemei előtt ott tátongott az örvény, készen beölelni faját, ha külsőleges magyarosításával a többi népfajt védekezésre szorítja. Nem szabad itt megfelekednünk arról sem, hogy a magyar nemzetiiséget ő még nem tartá szilárd, megállapodott képződményke, csak feslő virágnak, ifjú, növekvésben levő egyéniségnek, melyet gyöngé korában

ilyen viharoknak kitenni halálos ítélettel lett volna egyenlő. A veszedelem közelsége és nagysága magyarázzák mélységes felindulását, mely akadémiai beszédének kíméletlen, szinte ótestamentomi átkokat szóró nyelvében jut kifejezésre. Ő, aki legjobban szerette fajtáját, aki leginkább félt s aggódott pusztulásán, találta meg a legerélyesebb módot, mellyel az örvénytől visszatartani remélte.

Míg a közjogi viszály dolgában inkább profilaktikusan járt el, jóelőre iparkodván levezetni a nemzetnek dagadozó közjogi agyarkodását pozitív gazdasági és erkölcsnemesítő munka árán, addig a nemzetiség kérdésében, mely már sokkal szélesebb köröket foglalkoztatott, semhogy a nemlétbe visszaűzhető lett volna, már a második gyakorlati maximát alkalmazta s bátran odalépett, hogy egy vágással kioperálja a nemzettestből e veszedelmes daganatot. Széchenyi akadémiai beszéde mindenkor magasztos példája annak, miként lép fel a lelki független ember egy kérdésben, mely a népszerűség védelme alatt kisiklott immár a józan ítélkezés alól és a nemzeti szenvedélyek játékszerévé lőn.

Szekfű Gyula: Három nemzedék és ami utána következik.
Budapest, Egyetemi Nyomda, 1934.41-46.

Gyetvai Mária

A nemzetiségi kérdés 1848-ban. Széchenyi és Kossuth vitája

Gróf Széchenyi István azon kevés történelmi személyiségek közé tartozik, akiről minden magyar, iskolai végzettségre való tekintet nélkül tud valamit. A legtöbben azt a sajnos mára kiüresedett frázist, hogy ő volt „a legnagyobb magyar”. Magyarország felemelkedésért kifejtett tevékenységének látható jeleivel – mint pl. a Magyar Tudományos Akadémia épülete vagy még inkább a Lánchíd – a legtöbb magyar állampolgár, aki csak megfordul Budapesten, találkozik. Az is közismert, hogy az 1848-49-es forradalom és szabadságharc vezérével, Kossuth Lajossal több fontos kérdésben nem volt egy véleményen Magyarország jövőjét illetően. A magyar értelmiség ma is két pártra oszlik a tekintetben, hogy ki ért egyet Széchenyi „fontolva haladó” reformelképzeléseivel, s kihez áll közelebb Kossuth szenvedélyektől fűtött, mindenáron való újító politikája. Kettejük vitáját, a nemzetet akkor, és részben ma is érintő fontos kérdésekben, és általában Széchenyi közírói munkásságát azonban jórészt nem ismerjük. Legjelentősebb, programadó munkáit („Hítel”, „Világ” „Stádium”) és talán *Naplóit* leszámítva még cím szerint sem. A nemzetiségi kérdésnek, ami Ausztriához való viszonyunk után a második legfontosabb kérdés volt, s amelyben Széchenyi markánsan eltérő álláspontot foglalt el, mint Kossuth, több írásművet szentelt. Meggyőződése szerint ez döntő jelentőségű volt Magyarország jövőjére nézve, és korlátok közé szorította függetlenségi törekvéseinket. Figyelmzettetett az Ausztriától való különválás és a magyar nyelv erőltetett terjesztésének veszélyeire, a szláv népesség helyzetében körvonalazódó változásokra és az orosz beavatkozás lehetőségére. A XX. században a Közép- és Kelet-Európai térséget ért katasztrófák tükrében ez kiemelkedő politikai éleslátásra vall. Ezeknek a veszélyeknek a felismerését Széchenyi hiányolta a Kossuth által vezetett forradalmi vezetésben, a felelős magyar minisztérium tagjaiban. Az általa előre látott tragikus vég mardosó büntudatot ébresztett benne, mint főbűnösben, aki elsőként

gyűjtötte meg a haladás, a világosság fáklyáját az elmaradott országban, s ezáltal elindította a nemzetet a romlás felé. A magyar forradalom elleni szerb felkelés előestéjén a következő szavakat intézte Vitkovics János budai szerb espereshez: *„Legmelegebb óhajom volt, hogy Magyarország összes népei békeességben és szeretetben éljenek egymással. A húszas években meggyűjtottam a világosság zsarátnokát, az országot a szellemi és anyagi fejlődés terére vittem. ... S mikor azt hittem, hogy célokat értem, egy új férfiú emelkedett fel, ezen ország rossz géniusza és eloltotta a világosságot, melyet én meggyűjtottam; két kézzel lerombolt mindent, amit én nehéz és véres verítékekkel éveken át fölépítettem. ... S az az ember, aki a munkám eredményeit lerombolta: Kossuth, akit a nép istenít és vakon követ. Ha a nemzet így akarja, legyen meg az akarata, de aki erre az útra rávezette, feleljen isten és ember előtt; én azonban nem fogom túlélni ezt a nemzeti szerencsétlenséget.”*¹

Széchenyi többet akart a politikai, gazdasági reformoknál. A magyarságot önvizsgálatra, hibáinak belátására, kijavítására, lassú, fokozatos, ma úgy mondanánk „fenntartható” fejlődés megindítására hívta fel. A társadalmi reformokat nem a liberális, forradalmi eszmék hatására, hanem minden ember isten előtti egyenlősége alapján szorgalmazta. Népszerűsége nem volt egyöntetű. Nemcsak az általa sokat bírált, önvizsgálatra kevésbé hajlamos magyar nemzeti karakter miatt, hanem az egész Európát hatalmába kerítő nemzeti romantika okán is, ami radikálisabb, gyorsabb változásokat követelt, és azoknak oltárán feláldozta azt is, ami a régi rendből jó és hasznos volt.

Politikai helyzet és forradalmi hullám Európában a XIX. sz. első felében

Széchenyi 1825-ös fellépése a politika színpadán törvényszerű következménye volt az akkori általános helyzetnek Európában és azon belül Magyarországon. Az 1815-ös Bécsi Kongresszus véget vetett Napóleon

¹ In: Biográfja J. Vitkovicsa. Letopisz Matice Szrpszke, 159. k. 32-38. l.

uralmának, liberális reformjait nagyrészt eltörölték, helyreállították a régi rendet és az abszolutizmust. Ezzel az uralkodók legitimitását akarták erősíteni, és elfojtani a polgárság nacionalista, liberális törekvéseit. A restauráció azonban inkább csak látszólagos, de mindenképpen ideiglenes volt. Bizonyos kül- és belpolitikai fejlemények, valamint az ipari forradalom nyomán támadt szociális problémák már 1830-ban újabb földinduláshoz, az ún. „júliusi forradalomhoz” vezettek Franciaországban. A nagy francia forradalomhoz hasonlóan a zászlóvivő liberális polgárság most is a társadalom legkiszolgáltatottabb rétegével, a proletariátussal szövetségelt. A forradalom előkészítésében vezető szerepet vitt a sajtó, a liberális *Le National* c. lap, ill. annak főszerkesztője, a későbbi francia kormányokban kulcsszerepet játszó Adolphe Thiers. A „júliusi forradalom” köztes eredménnyel végződött. A barikádokon a proletariátus vére folyt, ideáljuk, a köztársaság azonban – a várható külpolitikai következmények, jelesül a Szent Szövetség² bizonyos bekövetkező beavatkozása miatt – nem valósulhatott meg. A forradalom végül az elmenekült X. Károly király unokafivérét, Lajos Fülöpöt, ragadványnevén a „*polgárkirályt*” emelte a trónra.

A „júliusi forradalom” nagy hullámokat vetett egész Európában, így a német és az olasz államokban, de a későbbi fejlemények miatt magyar szempontból legfontosabb, Lengyelországban is, amelyet 1815-ben, a Bécsi Kongresszuson többfelé osztottak. Itt a Czartoryski³ vezetésével megalakult független kormány az orosz cárt megfosztotta a lengyel

² A katolikus Habsburg császár, a görög-keleti vallású orosz cár és a protestáns porosz király szövetsége, amely Napóleon legyőzése után kötött, 1815-ben, Bécsben. Az alapító oklevélben a három fejedelem a kegyesség és békeszeretet elveit hangoztatta; a keresztény vallást jelölték meg a politikai berendezkedés alapjául, s megfogadták, egymást megsegitik minden e rendet fenyegető felforgatással szemben. Mint a keresztény vallás három legfontosabb felekezetének tagjai, kifejezték reményüket, hogy Európa valamennyi keresztény fejedelme elfogadja majd e programelveket és szintén belép a Szent Szövetségbe. Ez így is történt, az angol király és a pápa kivételével minden európai uralkodó csatlakozott. (A pápa a Szövetség felekezet fölöttisége okán maradt távol.) Franciaország 1818-ban tagja lett, az 1830-as júliusi forradalom következtében azonban kikerült abból. A Szent Szövetség ez által elveszítette összeurópai jellegét.

³ Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861), herceg. A Kościuszko-féle felkelés leverése után, 1794-ben, túszként került a cári udvarba. Jó barátságba keveredett I. Sándor cárral, akinek később (1804-1806) külügyminisztere is lett.

királyi koronától. Az orosz katonai túlerő a lengyel felkelést leverte, a kormányt elkergette, és Lengyelországot a korábnál jóval alacsonyabb, tartományi rangra lefokozta. Czartoryski előbb Angliába menekült, ahol szoros kapcsolatba került Lord Palmerstonnal⁴, majd Párizsba. Onnan küzdött – elsősorban az angol szabadkőműves páholyokhoz fűződő kapcsolatait felhasználva – az orosz és az osztrák terjeszkedés ellen Délkelet-Európában. A Czartoryski család párizsi otthona, az Hôtel Lambert a lengyel emigráció központja lett. Az emigráció, mint politikai tényező az 1830-as lengyel felkelés egyik legfontosabb, máig ható öröksége. A „*júliusi forradalom*” egész Európában erősítette a liberális-demokratikus eszmék térhódítását, amelyektől azonban maga Lajos Fülöp idővel némileg eltávolodott. Az ezzel egy időben jelentkező gazdasági-társadalmi problémák, a növekvő társadalmi különbségek 1848 februárjában ismét forradalomhoz vezettek Franciaországban, amelyet számos országban – köztük Magyarországon is – a franciaországihoz hasonló vonásokat mutató forradalmi megmozdulások követtek. Ezek alapjaiban rendítették meg a politikai és társadalmi berendezkedést nemcsak Franciaországban, hanem egész Európában: így német területen, az itáliai államokban, a soknemzetiségű Habsburg Birodalomban, a Balkán félszigeten, le egészen az oszmán török birodalom határáig. Hatásukra összeomlott az 1815-ben felépített metternichi⁵ restauráció, s gyakorlatilag megszűnt a Habsburg monarchia nagyhatalmi státusa. Az 1848-as forradalmak legfontosabb törekvése a nemzetállamok létrehozása, a hatalom demokratizálása és különböző szociális jogok kiharcolása volt. A forradalmak leverése a demokratikus-liberális eszmék terjedésének lelassulását idézte elő, de az általuk elindított változások a felszín alatt tovább érlelődtek – jó példa erre a Habsburg Birodalom –, s alkalmas időben (az I. világháború után) a felszínre törtek.

⁴ Viscount of Palmerston, Henry John Temple (1784–1865): 1812 és 1828 között brit hadügyminiszter, több ciklusban külügyminiszter, 1852 és 1855 között belügyminiszter, 1855–58-ban, majd 1859-től haláláig miniszterelnök. Ellenezte az orosz befolyás növekedését Kelet-Európában.

⁵ Klemens Wenzel Nepomuk Lothar von Metternich-Winneburg zu Bleistein, herceg (1773–1859): osztrák államférfi, kancellársága idején a Habsburg Birodalom gyakorlati irányítója, belső rendjének leghatékonyabb és legeltökéltebb védelmezője.

Magyarországi helyzet

„Magyarország a 19. század elején közjogi és gazdasági szempontból ugyanaz az állam volt, mint a 16. században”, állapítja meg Szekfű Gyula „A magyar állam életrajza” c. történeti tanulmányában⁶. A modern alkotmányos állam kialakulásához hiányzott a megfelelő közeg: nem volt kellő létszámú városi lakosság, amely egyöntetű anyagi és szellemi műveltséggel rendelkezett volna, s amelynek körében „ugyanazon eszmék ugyanazon hatást” váltották volna ki. Az urbánus népesség nagymértékű számbeli gyarapodásának, illetve „egységes szellemi reakció képességének” előfeltételei – előrehaladott kapitalista pénzgazdaság, a falusi lakosság tömeges városba tódulása, az ipari proletariátus kifejlődése – eleve nem voltak meg. Mária Terézia úrbéri rendeleteit Magyarországon az 1790. évi országgyűlésen becikkelyezték, s ez által megszűnt a jobbágyok röghöz kötöttsége, polgári középosztály és városi proletariátus mégsem alakult ki. Ennek elsődleges oka, hogy a másfél évszázados török uralom és a Magyarország számára hátrányos bécsi kereskedelmi politika következtében az ipar és a kereskedelem pangott. A vékony városi iparos és kereskedőréteg túlnyomó részt idegen ajkú és érzelmű volt. A haladás ügyének felkarolása a nemességre várt. Ennek nagy részét azonban a nemzet egészére kiterjedő nagy sorskérdések iránti érzéketlenség jellemezte. Az arisztokrácia Bécs vonzásában élt, a kis- és középnemesség politikailag aktív részét pedig lekötötte a saját kiváltságainak (mint pl. az adófizetés alóli mentesülés) elszánt védelmezése. Magyarország határain kívülre nem tekintett, így érintetlenül hagyták az Európában zajló gazdasági-politikai folyamatok.

⁶ Először német nyelven (*Der Staat Ungarn, eine Geschichtsstudie*) a *Deutsche Verlags Anstalt Stuttgart-Berlin* kiadásában jelent meg, 1917-ben. A jelen tanulmányban található idézetek a *Maecenas* Kiadónál, az első magyar kiadás alapján készült, 2008-ban megjelent hasonmás kiadványból származnak. Id. mű: 171-72. l.

A reformmozgalom kezdetei és fő irányzatai

A szerény jövedelmű, Bécsben testőrködő fiatal magyar nemesek kezdtek el először más országokra figyelni. Elsősorban a kultúra, a nemzeti nyelv művelése iránt voltak fogékonyak. Az ugyancsak nyugati kultúrán nevelkedett Széchenyi István személyében végül mégis egy arisztokrata indította el a liberális reformmozgalmat, angol, francia és amerikai alkotmányok hatása alatt. Kezdetnek, az 1825-27. évi Országgyűlésben maga is egy a magyar nyelv művelését célul kitűző társaság, a Magyar Tudós Társaság alapítására ajánlotta fel egy évi jövedelmét. Ennél azonban mélyebb és általánosabb változásokat akart: a magyar emberek, a magyar társadalom önismeretének javítását, hibáinak őszinte feltárását, fegyelemmel és önmérséklettel történő orvoslását. Gyakorlati lépéseket tett (mint pl. kaszinók alapítása) a közösségi szellem élesztgetésére. Könyvekben foglalta össze elképzeléseit a magyarság gazdasági-társadalmi felemeléséről („*Lovakrúl*”, „*Hitel*”, „*Világ*”, „*Stádium*”). Jobbitó szándékának alapja az embert a teremtés legmagasabb fokára emelő vallásos hitéből fakadt nem pedig valamiféle politikai megfontolásból, ami alapvetően megkülönböztette őt a reformkor más vezető egyéniségeitől. A törvényesség volt számára mindenfajta társadalmi mozgalom legfontosabb attribútuma, a forradalmat a felforgatást a legfőbb rossznak tartotta. Kímélni akarta nemzetét a földcsuszamlás szerű változásoktól, a „*fontolva haladás*” volt az ideálja, a lassú szerves fejlődés, amivel lépést tud tartani a nemzet. Ennek nem kedvezett a történelmi pillanat, amelyben jelentkezett, ahogyan a teljes közönyből hirtelen lázas cselekvésbe átszapó magyar kedély sem, amelyet bírált, s amelyen változtatni akart. Jól látta az ország sebezhetőségét, újra és újra figyelmeztetett, hogy a magyarság megváltozott környezetben él, valós helyzetünket csak úgy mérhetjük fel, ha nagyobb távlatból tekintünk országunkra. Szükségünk van Ausztriára ahhoz, hogy ne egyedül nézzünk szembe a bennünket kívül és belül körülvevő ellenséges érzületű népekkel. Aggodalommal töltötte el a nem magyar ajkú lakosok nagy száma Magyarországon (1840 körül kb. a lakosság fele), akikkel kapcsolatban kényszerítés helyett (pl. a nyelvhasználat kérdésében) türelemre és méltányosságra szólított fel.

Kétségtelenül Széchenyié az elsőség a liberális szellemű reformok kezdeményezésében. A kezdetektől voltak többen, akik hozzá hasonlóan változásokat akartak, de más – elsősorban francia – forrásból merítettek, és más módszerekhez folyamodtak. Az arisztokrácia köréből Wesselényi Miklós báró, aki eleinte barátja, és szövetségese volt Széchenyinek. Ebből utóbb a barátság maradt. Wesselényi először csak szókimondóbb volt Széchenyinnél, később a céljai is megváltoztak. Az 1830-as francia forradalom eszméinek hatására kevés lett számára a liberalizmus, és már demokráciáért, a magyarországi kisebbségek beolvasztásáért kardoskodott. Kossuth Lajos vagyontalan nemesi család sarja volt. Az akkor elterjedt szokás szerint jogi pályára lépett, s politikai pályafutását a Zemplén megyei reformellenzék tagjaként kezdte. Később jó érzékkel felfedezte, hogy – szerény anyagi forrásokkal viszont jó íráskészséggel megáldva – a sajtó nyújthat számára lehetőséget, hogy nevet szerezzen magának az országos politikában. Az 1825-27. évi Országgyűlésen még távollévő főrendek képviselőjeként vett részt. Az ott elhangzottakról készült beszámolóit azonban sokszorosította és terjesztette. Ezért börtönbüntetést kapott, kiszabadulása után mégis lehetősége nyílt rá, hogy ismét újságírással foglalkozhasson: az újonnan indult *Pesti Hírlap* szerkesztője lehessen. Az 1832-36. évi Országgyűlésen már élénkebb politikai tevékenységbe fogott a középnemesség, amelyre jellemzőek voltak a Széchenyi által kárhoztatott egyik végletből a másikba csapó, szélsőségekre hajló kedélyváltozások. Különösen könnyen hevülő, hallgatóságként jelen lévő ún. országgyűlési ifjúság. Mindkét csoport lassúnak találta a Széchenyi által javasolt fontolva haladást, s kevés hajlandóságot mutatott az önvizsgálatra, az ország akkori állapotáért való saját felelősség feltárására. Az ő lelkesültségüknek jobban megfelelt a Wesselényi, majd a helyébe lépő Kossuth által megszabott radikálisabb irány. A *Pesti Hírlap*ban elhelyezett vezércikkei révén Kossuth most már közvetlenül alakíthatta a magyar közvéleményt. Stílusa, szónoki lendülete magával ragadta a legszélesebb olvasó közönséget. Kezdetben ugyanazokat a reformokat szorgalmazta, mint Széchenyi, de a gyorsabb haladás híve volt. Később szembe fordult a bécsi kormánnyal, amelyet – Széchenyivel ellentétben – akadálynak vélt, s Magyarország függetlenségét tűzte ki célul. A nemzetiségekkel kapcsolatban nem volt tőle idegen az asszimiláció gondolata, a magyar nyelv minden áron való terjesztése.

Széchenyi és Kossuth viszonyának próbaköve: kapcsolatunk Ausztriával és a nemzetiségek

Széchenyi felismerte a Kossuth által diktált elsőpró lendületben és szenvedélyektől fűtött politizálásban rejlő veszélyt a soknemzetiségű és a birodalmon belüli kapcsolatoktól (pl. Erdély különállása) tagolt Magyarországra nézve. Jóllehet nem volt maradéktalanul népszerű a politikai spektrum egyik oldalán sem, 1832-ig ő volt a reformellenzék vetélytárs nélküli vezére. Ettől kezdve azonban fokozatosan háttérbe szorult Wesselényi majd Kossuth mögött. Emberileg érthető lett volna, ha féltékenység ébredt volna benne, sokan ezt is sejtették későbbi támadásai mögött Kossuth és a radikális ellenzék ellen. Széchenyi bizonyos mértékig valóban hiú volt, naplóbejegyzései arról tanúskodnak, hogy tudatosan próbálta kordában tartani ezt a tulajdonságát. Mégis saját személyén felül álló okok készítették rá, hogy 1841-től kezdve határozottan fellépjen a túlzók, vagy ahogyan ő nevezi a „*Pesti Hírlap párt*” ellen. Ekkor ugyanis már világos volt, hogy a bécsi kormány felhagyott azokkal a tervekkel, hogy Magyarországot a közbirodalomba (az örökös tartományok közé) beolvassza. A magyar alkotmány alapjára helyezkedett, hozzájárult pl. ahhoz, hogy az ország hivatalos nyelve a magyar legyen. Amilyen természetes volt Széchenyi számára, hogy amíg fennállt Magyarország beolvasztásának veszélye, addig az ellenzék sorait gyarapítsa, olyan természetes volt az is, hogy e veszély elmúltával, a kormánnyal való összefogásra buzdítson. A liberális reformokhoz szükséges közeg híján (csekély számú és főként idegen ajkú polgárság, kialakulatlan bankrendszer) meggyőződése volt, hogy csakis a kormánnyal közösen lehet az országot a haladás útjára vinni. Elítélte a mindenáron való ellenzékieskedést, mivel úgy látta, hogy óvatosan bár, de a kormány is a reformok útjára lépett, ezért inkább támogatni, semmint gáncsolni kell.

Első nagy polemikus műve Kossuth és a radikális ellenzék ellen a *Kelet Népe* (1841). Ebben elsősorban a modorát kárhoztatja. Elmondja, hogy bár kezdetől fogva tartózkodó volt Kossuth irányában, ez a tartózkodás akkor változott ellenszenvvé, amikor a *Pesti Hírlap*ban közzétett vezércikkeiben hevesen támadni kezdte a kormányt, amellyel egyetértésben akarta jómagá a reformokat végrehajtani. Helytelenítette Kossuth

kirohanásait a vármegyék, a mágnások ellen is. Kártékonynak tartotta, ahogyan a magyar nyelv kizárólagosságának hangsúlyozásával a magyarok és nem magyarok viszonyába beleavatkozott. Kossuth 1841. február 17-i vezércikkében pedig világossá tette, hogy nem fog Széchenyi békés útján haladni: [... a reform teljesülni fog], „*általok, ha nekik tetszik, nélkülök, sőt, ellenük, ha kell*”. Széchenyit ez alarmírozta, mert szerinte a magyarság gyöngébb, semhogy e fontos átalakulási folyamatában egyszerre húzzon ujjat a bécsi kormánnyal és az országban élő nem magyar nemzetiségekkel. Azt sem engedheti meg magának, hogy a birtokos osztályok ellenére hajtsa végre a reformokat. Ez indokolatlan is, hiszen már régen nem ellenségei a reformtörekvéseknek. „*Aki ezeket akarja,*” írja Széchenyi, „*a magyarság bukását készíti elő*”; ezzel a meggyőződéssel fordult Kossuth ellen, s írta a *Kelet Népet*. Sötét színekkel vázolja fel a kossuthi nemzetiségi politika várható eredőjét. A legnagyobb súlyt, írja, a németek képviselik, és a magyar csekély vele szemben. Nem taktikus, tehát, e kettőt összeütközésbe hozni egymással. Majd a magyarok és a magyarországi nemzetiségek arányából – amelyben erősen az utóbbiak javára billen a mérleg – eljut addig a következtetésig, hogy a radikális tábor által vallott asszimilációs elképzelések oda vezethetnek, hogy a magyarság olvad fel az őt körülvevő idegen tengerben. A magyar nyelv „*törvényesítése*” által, írja, meglehetősen „*állásba jutottunk*”, őrizzük ezt, de tovább, a családi élet köreiben ne erőltessük. Ne kényszerítsük tüzzel-vassal, nehogy a visszahatás törvényei szerint tüzzel-vassal ismét visszaverettessünk és megsemmisítettessünk, mert ezen a téren gyengék vagyunk. E helyett azt javasolja, hogy a nem magyar nemzetiségekkel való súrlódásainkat tereljük „*oly mezőre, hol mi vagyunk az erősebbek, s ők felette gyengék, ti. az alkotmányira: vegyük be őket az alkotmányunkba, ...*”⁷ Olyan alkotmányt kell szerkeszteni, amely mindenkinek egyenlő jogokat ad. Ki-ki beszéljen a saját köreiben a maga nyelvén, a nyilvánosság előtt, hivatalokban pedig magyarul. A reformokat nem kell túlságosan sürgetni, a kapkodásból csak baj lehet. Fontolva kell a haladás útjára lépni, ellenkező esetben anarchia lesz belőle, nem újjászületés. „*A forra-*

⁷ Id. mű 294.l. Közreadja: Ferenczi Zoltán, *Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris*, Budapest, 1925, Magyar Történelmi Társulat.

dalom”, írja, „*ránk nézve a legveszélyesebb halálos betegség.*”⁸ Még van idő a „*balirányoknak*” elejét venni, az itt-ott lappangó tüzeket eloltani, de már nem sokáig. Ha elmulasztjuk a kellő pillanatot, örökre elveszítjük a becsületünket, életünket és minden reményünket. Kéri Kossuthot, ne használja népszerűségét arra, hogy Magyarországot veszélybe sodorja. Arra is figyelmeztet, hogy ne háriítsuk nemzeti elmaradottságunk felelősségét mindig másra. A reformok útján mindenki zászlóvivőnek jelentkezik, és a maga dicsőségét keresi, de nem vállalja a szívós, kitartó, de kevésbé látványos munkát. A *Kelet Népe* erőteljes visszhangot váltott ki, nemcsak Kossuth részéről, hanem pl. Eötvös József és Vörösmarty Mihály is reagáltak rá. A megszólalók többsége Kossuth pártját fogta. Széchenyi aggodalmát tiszteletben tartották, de alaptalannak, vagy legalábbis túlzónak minősítették.

Kossuth eközben egyre erélyesebben lépett fel a nemzetiségek, de különösen a szlávok törekvései ellen. A zágrábi Illyr Párt⁹ magyarellenos izgatásaira hírlapi cikkein kívül azzal is válaszolt, hogy Pest vármegye június 10-i közgyűlésén indítványozta Horvátország közigazgatási és törvényhozási tekintetben való leválasztását Magyarországról. A nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjához híven Széchenyi ebben a kölcsönös gyűlölet növekedésének forrását, következőképpen a magyarság számára veszedelmet látott. Ez ismét írásra sarkalta, az ennek eredményeként megszületett mű, a „*Garat*”¹⁰ (1842) azonban – a szerző elhatározásából – nem került kiadásra. Ebben egyrészt a magyarságot ostorozza indokolatlan gőgje, s mások (adott esetben a horvátok) lenézése miatt, de legkivált azokat, akik ezeket az érzelmeket túlhajtva vermet ásnak neki. Különösen elmarasztalja azokat a hangadókat, akik az egész magyarság nevében kevélykednek a nem magyar ajkúakkal szemben. Ha ez a fajta nagyon elszaporodik, s a magyarság jó szándékú része nem kap időben észbe, „*csak elsüllyed majd abba a verembe, s akkor majd*

⁸ Ibid. 315. l.

⁹ Janko Drašković gróf pártja (Ilirska stranka), amely a magyarbarát horvát nemesség által alapított Horvát-Magyar Pártra válaszul jött létre, 1841-ben. Két évvel később Néppártra változtatta a nevét.

¹⁰ Széchenyi halála után a kézirat is elveszett. Széchenyi irodalmi hagyatékának gondozója, Viszota Gyula találta meg, s adta ki Budapesten, 1912-ben.

látni fogja, hogy visszaadva a kölcsönt mindenünnen gyűlölet áramlik majd feléje".¹¹

A „Garat” megírása után Széchenyi komoly lépéseket tett annak érdekében, hogy Deák Ferencet és a mérsékelt ellenzéket Kossuth támogatásától elvonja, s a maga pártjára állítsa. Egyidejűleg próbált odahatni, hogy a kormány fogjon hozzá a reformokhoz. Egyik próbálkozása sem vezetett eredményre. A Habsburg Birodalmat gyakorlatilag irányító Metternich kancellár, akit többször is igyekezett megnyerni terveinek, félreismerte őt. Alapvetően ellene volt minden változásnak, s nem vette észre, hogy Széchenyi nem a kormány és a dinasztia ellenében, hanem velük összefogva akarja megreformálni Magyarországot. Deákot sem sikerült megnyernie magának. Növekvő aggodalommal figyelte azt a publicisztikai vitát, amelyet nem személyesen Kossuth, hanem az őt körülvevő liberális tollforgatók (pl. Pulszky Ferenc) folytattak szlovák, cseh, horvát nemzetiségű publicistákkal. Ez külföldön sem maradt észrevétlen, a német sajtó pl. felfigyelt rá. Jóllehet voltak nyilvánvaló túlzások az állításokban, a hazai közvélemény mégsem mert vitába szállni velük, hiszen a nemzeti álláspontot képviselték. Egyedül Széchenyi reflektált rá abban a beszédében, amely az Akadémia 1842. november 27-i közgyűlésén hangzott el – „Akadémiai beszéd” címen szintén ismert¹². Felemeli szavát a sokak által helyesnek tartott „külsőleges magyarosítás” ellen: attól, hogy valaki tud magyarul, még nem magyar érzelmű. Ezért céltalannak tartja azt az elképzelést, hogy tanítóképzők tucajtainak létesítésével a lehető legtöbb embert meg kell tanítani magyarul. Óva int, nehogy a magyar nyelv hivatali használatára vonatkozó törvényi kereteken túllépjunk, s nemzeti ségeinktől saját nyelvük és kultúrájuk feladását követeljük.

Az egyre nyomatékosabb figyelmeztetéseinek sorába illik *Vieux-temps* címen, a *Jelenkor* c. ¹³ lapba írt három cikke (1843. március 30., április 9. és 27.). Ezeknek megírására a címben szereplő nevű hegedűmű-

¹¹ Széchenyi szerint ezek a hangadók mindenkit lenéznek csak a zsidókat nem, mert ők, mint írja „készpénzzel fizetnek”.

¹² Még ugyanabban az évben nyomtatásban is megjelent, „A Magyar Academia körül” címmel, Pesten.

¹³ 1832-től 1848-ig Pesten kiadott, eredetileg Kisfaludy Károly által kezdeményezett, konzervatív politikai lap. Hetenként kétszer jelent meg, Társalkodó c. mellékletével

vész pesti, német színházbeli botrányba fulladt fellépése nyomán szánta el magát. Vieuxtemps koncertet adott a Nemzeti Színházban, majd a német színházban is. Az utóbbi miatt egy jurátusokból álló csoport kifütyülte. A botrányokozást Kossuth is elítélte, úgy vélte azonban, hogy néhány színházi fütty nem mocskolhatja be a magyar nevet. Széchenyi ellenben tartott attól, hogy ez az eljárás a németek rosszallását fogja kiváltani. Tekintettel arra, hogy „*náluk van a pénz*”, és az ipar művelői is túlnyomórészt ők, ez roppant káros lehet, és megakaszthatja Pest városának békés elmagyarosodását. Figyelmeztetett, hogy a Kossuth-féle párt kinyitotta Pandora szelencéjét, s annak kiszabadult tartalma már annyi negatív hatást váltott ki, hogy kicsi hája s nyílt háborúba keveredünk minden hatalmakkal, minden nemzetiséggel. Az 1847 júniusában közreadott *Politikai Programtöredékek*ben nem a nemzetiségek, hanem a különböző társadalmi osztályok egymásra uszításával, forradalom szításával vádolta meg Kossuthot. Rövidlátónak minősíti az Ausztriától való elszakadást pártoló politikusokat (ebben az időben Deák is közéjük tartozott). Itt nem nemzetiségi, hanem államjogi szempontból fejti ki, hogy Magyarország nem tudna egyedül megállni. A bajok gyökerét abban látja, hogy csak nagyon kevés magyar képes a Habsburg örökös tartományok és Magyarország jogállása közötti különbséget felfogni. Kossuth hasonló élel válaszolt, s kipellengérezte Széchenyi „*rémlátását*” ki, és sommásan „*revolutio-szaglászás*”-nak minősítette írásait. Volt-e ok Kossuth harciasságára a nemzetiségekkel, különösen a szlávokkal szemben, és Széchenyi aggodalmára?

Pánszlávizmus és délszláv egységtörekvések

A válasz egyértelműen igen. A magyar nemzeti törekvésekkel párhuzamosan, részben kívülről jövő ösztönzésre a szláv népek öntudatra ébredése is megkezdődött. Az impulzus közvetlenül Oroszországból érkezett, de a szláv népek összetartozásának eszméje tulajdonképpen a német

együtt. Jelentőségét megnövelte, hogy 1843-tól Széchenyi ezt a lapot választotta sajtó orgánumául.

romantika terméke. Megalapozói is németek voltak – August Ludwig von Schlözer (1735-1809) és Johann Gottfried Herder (1744-1803) –, de életük e szempontból meghatározó időszakában mindketten orosz szolgálatban álltak. A kettejük szellemi örökségéből kisarjadt pánszlávista néprajz, nyelv- és irodalomtudomány kezdetben – legalábbis látszólag – a nyelv, az írás, a népszokások közösségének jelentőségét hangsúlyozta, az ezek iránt való elkötelezettség akkor még jól megfért az iránt az ország érzett lojalitással, amelyben az adott szláv nép élt. A politikai érvényesülés igénye azonban szinte kezdettől áthatotta a pánszláv mozgalmat, s a törekvés, hogy az Adriától az Urálig, a Tátrától a Balkánig terjedő területek 60-80 milliós, méltatlanul – a németiség és a magyarság erőszakossága folytán – szolgátsorba döntött szláv lakossága szabadságban, saját államában éljen. Ehhez többnyire Oroszországtól vártak segítséget, de akadtak olyanok is, akik Ausztrián belül képzelték el a Habsburg korona alá tartozó szláv népek egyesülését. 1848. június 2. és 12. között Prágában nagy Szláv Kongresszust tartottak, amelyen nemcsak a soknemzetiségű Habsburg Birodalom szlávságának képviselői, hanem más szláv népek képviselői, így lengyelek, poroszországiak és, egyetlen oroszként az ismert anarchista Mihail Bakunyin¹⁴ is részt vett. Nem kis részben az ő agitációjának köszönhető, hogy a kongresszus lázadásba ment át, amelyet azonban Windischgrätz¹⁵ tábornagy egy-kettőre levert. A Prágai Szláv Központi Bizottmány ránk nézve fontos megállapításokat tett. Így pl., hogy a magyarok és a szlávok között háború van készülőben, ezért a szláv népeknek szövetségre kell lépniük, s hogy a magyarországi szlávok nem maradhatnak tovább magyar uralom alatt. Ezért javasolta, hogy egy Bécsben tartandó tanácskozáson határozzanak a nemzetiségek egyenjogúsításáról és a birodalom „külső” fenntartásáról.

¹⁴ Mihail Alekszandrovics Bakunyin (1814-1876), orosz nemesi család sarja, az anarchista mozgalom megalapítója, fő ideológusa és egyik legbefolyásosabb aktivistája. Részt vett több forradalomban, köztük az 1848-as francia forradalomban is.

¹⁵ Alfred Candidus Ferdinand Fürst zu Windisch-Graetz (1787-1862) herceg, osztrák tábornagy. A prágai felkelésben felesége meghalt, fia pedig megsebesült. A prágai eseményekről Friedrich Engels a *Neue Rheinische Zeitung*-ban azt írta, hogy az osztrák szoldatcska cseh vérbe fojtotta Csehország és Németország békés együttélésének lehetőségét.

A délszláv népek (horvátok, szerbek, vendek, szlavónok, dalmátok, bosnyákok stb.) etnikai egységét a horvát Ljudevit Gaj (1809–1872) hirdette. Részben Pesten végzett egyetemi tanulmányai során ismerkedett meg Ján Kollárral¹⁶. Az ő hatására tűzte ki célul a délszláv népek egyesítését egy közös irodalmi nyelv és a latin írás segítségével.¹⁷ A nevéhez fűződő „illírizmus” fő posztulátuma az volt, hogy a délszláv népek az általuk benépesített területek ókori lakosaitól, az illírektől erednek. Célja volt e népeiség nyelvi egységesítése mellett a regionális megosztottság felszámolása is. Szerinte az ellenállás hatékony eszköze lehetett volna a már akkor érezhető nagyszerb törekvéseknek. Gaj elképzeléseinek sem a szlovénok, sem a szerbek körében nem volt tartós hatása. Sokkal sikeresebb volt nála a szerb Vuk Sztefanovics Karadzics (1787–1864), aki Jernej Kopitar (1780–1844) szlovén származású nyelvész, a bécsi udvari könyvtárban a görög és szláv nyelvű könyvek cenzora segítségével kidolgozta a népnyelven alapuló szerb irodalmi nyelvet. Karadzics szintén élvezte Oroszország támogatását, sőt, 1826-tól állandó apanázsát is a munkájához. A Habsburg jogar alatt élő délszláv népek a Napóleon által meghódított területeken létrehozott ún. Illír Tartományok¹⁸ jóvoltából már a XIX. század elején ízelítőt kaptak a közös délszláv államból is. A népnyelv kvázi hivatalossá tétele¹⁹ nagy lökést adott annak kiművelésére, és ez által kedvezően hatott a kulturális és nyelvi identitás fejlődésére. Ez a történelmi léptékkel mérve rövid időszak (1809-1813) mélyen bevésődött elsősorban az értelmiség emlékezetébe.

A XVII. század végén, I. Lipót császár egy elhamarkodott törökellenes hadjárata következtében tömegesen Magyarországra betelepült szerbek kezdettől fogva különleges jogokat, ma úgy mondanánk területi

¹⁶ Szlovák származású (1793-1852), de többnyire cseh nyelven alkotó költő, népdalgyűjtő, a pánszláv testvériség ideológusa. 1819-49 között lelkész a Deák téri evangélikus templomban.

¹⁷ *Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja* (Buda, 1830)

¹⁸ 1809-től 1813-ig állt fenn, Dalmácia, Horvátországnak a Száva folyótól délre eső része, az Isztriai félsziget, Trieszt, Görz, Krajna és Karintia nyugati része alkották. A fővárosa Laibach, a mai szlovén főváros, Ljubljana volt. Élén francia kormányzó állt.

¹⁹ A *Code civil-t*, a francia polgári jogi törvénykönyvet a helyi „szláv” nyelvre is lefordították.

autonómiát követeltek maguknak, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy az érintett terület (Délvidék) lakosságának kétharmada nem volt szerb. Az elmenekült szerbek egy részét, a határőrvidéken telepítették le. Ott, a magyar hatóságoktól függetlenül, Bécs közvetlen katonai igazgatása alá tartoztak, ami az udvar számára biztosította annak lehetőségét, hogy ellenünk bármikor felhasználhatók legyenek. Felfegyverezték őket, és adómentességet biztosítottak számukra. Ugyanakkor az újabb és újabb kiváltságokra vonatkozó követeléseiket az udvar csak azzal a feltétellel teljesítette, hogy azok nem ütközhetnek a király szolgálatára vonatkozó kötelezettségekkel és a magyar jogrenddel. Minden kiváltság és a szerbség által itt elért viszonylagos jólét ellenére sohasem tekintették magukat a magyar politikai nemzet részének. Elszakadási törekvéseik, s hogy „magukkal vigyék” Magyarország területének egy darabját, a XVII. század előtt is napirenden voltak. A magát szerb cárnak kiadó Fekete Jován²⁰ már 1526-ban megpróbálta Magyarországtól elszakítani a Délvidék egy részét.²¹ 1790-ben ismét tettek erre kísérletet.

Az 1848 márciusi forradalom

Széchenyi saját reformtörekvéseinek diadalaként élte meg az átalakulást. Öröme azonban nem volt maradéktalan, mert tisztában volt vele, hogy az túl gyorsan és erőszakosan, a dinasztia, a bécsi kormány és a magyarországi nemzetiségek ellenére ment végbe. Egy ilyen átalakulás veszélyeire Kossuth Lajossal folytatott polémiájában mindig figyelmeztetett.

²⁰ Szerbül *Jovan Nenad* vagy *Crni Jovan*. Előéletéről semmi sem ismert. A vesztes mohácsi csata, a király halála és a török csapatok átmeneti visszavonulása után szerb marta-lócok élén megszerezte a hatalmat a ma Vajdaságnak nevezett Délvidék egy része fölött, szerb cárrá és bizánci császárrá kiáltotta ki magát. Először Szapolyai majd Ferdinánd mellé állt a magyar trónért folytatott harcban. A magára találó magyar hadsereg azonban döntő vereséget mért rá. Szabadka központjában álló emlékművére ezt írták: „*Tvoja je miszao pobedila.*” (Az elgondolásod győzedelmeskedett.)

²¹ A Dusan cáré után a második szerb birodalom határai északon kb. Szegedig, délen a Dunáig, az oszmán birodalom határáig, nyugaton nagyjából a Száva vonaláig, keleten pedig Aradig és Lippáig (ma Lipova, Románia) terjedtek.

Politikájának alaptétele volt, hogy a magyarság e kétfrontos harcban nem tud talpon maradni, s boldogulása attól függ, mennyire tud a Habsburg Monarchiának hasznára válni. Mégis reménykedett abban, hogy lanyhul a forradalmi hevület, s a józan megfontolás fogja vezérelni a magyar minisztérium tevékenységét. Nem így lett. A Kossuth és a köréje tömörült ifjak a forradalomig vezető úton minden tekintélyt lejárattak, leromboltak. Ez most visszaüött, a régi intézmények nem tudtak hatékonyan működni, a minisztériumban is az anarchia kezdett eluralkodni. Más vonatkozásban szintén beteljesedni látszottak Széchenyi jóslatai. Az úrbéri terhek megszüntetése elérhetetlen vágyakat támasztott a népben, s a szociális forradalom jelei kezdtek mutatkozni. Kossuth nemzetiségi politikája még nagyobb fiaskónak bizonyult. Túlságosan optimista volt a tekintetben, hogy az egyéni szabadságjogok megadása kielégíti a nemzetiségeket, s hogy az ország törvényei kötelezik a magyarországi szerbeket és horvátokat is, holott egy részük már régen nem volt lojális Magyarország iránt, s valójában csak az alkalmat várta, hogy ellenünk forduljon. Széchenyi úgy vélte, a horvátokkal egyezségekre kell jutni, s Bécs is megbékíthető. Erősen tartott viszont a szerbektől. Naplója tanúsága szerint visszatérő rémálma volt, hogy egészen Pestig jönnek és kifosztják, üldözik a menekülő magyarokat. Bírálta minisztertársait, amiért könnyelműen belementek a Kossuth politikája által kiprovokált fegyveres harcba, amit vesztesnek ítélt meg. Kossuth és miniszterei nem vették komolyan a nemzetiségi felkéréseket, holott voltak információi a nekik nyújtott külföldi (pl. orosz, szerbiai), támogatásról, és Bécs intrikáiról. Széchenyi akkor látta be, hogy reménytelen a fegyveres összeütközés elkerülése és a kibékülés Béccsel, amikor Kossuth karmesteri pálcája alatt a magyar minisztérium megtagadta, hogy katonákat küldjön az itáliai birtokaiért harcoló Birodalom megsegítésére. Naplóberegvezése erről (1848. július 4.): *„Most már mindent veszni látok! Bécs szövetkezni fog ellenünk Zágrábbal és felfalnak bennünket; – ha csak N[ota]B[ene]. a szerbek nem jönnek már elébb Pestre gőzhajóinkkal.”* Magyarország végét vizionálva, rémképekkel és mardosó bűntudattal, hogy mindezt ő indította el, távozott posztjáról, és – orvossai tanácsára – szeptember elején a döblingi elmeagyógyintézetbe, önkéntes száműzetésbe. Rémképei többnyire be is igazolódtak, ha nem is mind azonnal, de néhány évtized múltán.

A nemzetiségeket támogató nemzetközi légkör kialakulása

Amikor 1848. április 11-én az uralkodó, V. Ferdinánd, a kényszerítő körülmények (francia forradalom, belső forrongások, az Észak-Itáliában viselt háború) hatására törvényerőre emelte az utolsó rendi országgyűlésen (1847-48) elfogadott törvénycsomagot, Magyarország rendi államból parlamentáris demokráciává lett. Kossuth hitt abban, hogy a rendi kiváltságok megszűnésével és a polgári szabadságjogok megadásával a magyarországi nemzetiségeket egy államalkotó politikai nemzetté lehet kovácsolni. A nemzetiségek az első pillanatban ezt a fejleményt kitörő örömmel fogadták, de hamar kiderült, hogy többre vágnak. Szerte az országban nagygyűléseket tartottak. Mivel az önálló Magyarországot könnyebb ellenfélnek tartották a Monarchiánál, előálltak követeléseikkel: a magyarsággal azonos közjogi státust, távlatosan, amint ez a szerbek esetében egyértelműen kiderült, határon túli nemzettársaikkal való egyesülést akartak. A románok Erdély unióját ellenezték, mert már valószínűleg akkor bírtak olyan (orosz) ígéretekkel, hogy egyszer az övék lehet. A magyarországi románság a szerbekhez hasonlóan külső, a dunai fejedelemségek támogatását élvezte a magyar forradalom ellen. A horvátok – mint néhány évtized múlva kiderült csak első lépésként, a következő a közös délszláv állam lett – a magyar koronáról való leválást és a horvát területek egyesítését követelték. A szlovákok egyenjogúsításukat, saját nemzeti jelképeik használatát, stb. A felelős magyar minisztérium kétségtelen hibája, hogy késlekedett a nemzetiségi törvény elfogadásával. Külföldi és hazai történészkörökben elterjedt az a vélekedés, hogy bár a maga korában, Európában egyedülállóan széleskörű jogokat biztosított (szabad nyelvhasználatot a helyi közigazgatásban, az oktatásban) a nemzetiségek számára, megkésett (1849. július 29-én fogadták el). Az utólag történelemből következtetve azonban úgy tűnik, a forgatókönyvek már készen voltak, a magyar mozgástér kicsiny volt. A legátgondoltabbnak a szerb terv látszik, s valószínűleg ez számíthatott a legszélesebb körű nemzetközi támogatásra is.

Kormány szinten az európai politikában, talán a francia kivételével, ekkor még nem merült fel a katolikus Habsburg birodalom

szétzúzása, egyrészt mert tartottak Oroszország befolyásának növekedésétől, másrészt mert nem tudták eldönteni, hogy utána hogyan rendezzék át a térséget. Különösen foglalkoztatta ez Nagy-Britanniát. Egyértelműen támogatta az osztrák császárság kiszorítását Itáliából, Közép-Európában azonban még hasznosnak tartotta, mint „*cordon sanitaire*”-t. Érdeklődése a délszláv népek iránt változó volt, a XIX. század közepétől azonban egyre intenzívebb lett. Szerbiát David Urquhart²² hozta Palmerston látókörébe. 1832 és 1837 között összesen háromszor fordult meg ott, s a *Foreign Office* számára készült jelentésében, 1833-ban azt írta, Nagy-Britanniának Szerbiát támogatnia kell, mert alkalmas arra, hogy maga köré gyűjtse a vele szomszédos szláv népeket, de feltétlenül ki kell vonni az orosz befolyás alól. Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint potenciális német szövetséges, felbomlasztására csak később, az egyesült Németország európai súlyának megnövekedése miatt támadt fel az igény. Jóval korábban elkezdődött viszont a gondolkodás az oszmán birodalom területének feldarabolásáról, de brit részről itt is beleütköztek az orosz problémába: ha a török birodalom széthullik, hogyan lehet megakadályozni Oroszország kijutását a tengerszorosokhoz és terjeszkedését a Balkánon. Czartoryski az emigrációban kidolgozta a maga programját, amelynek lényege az volt, hogy a török uralom alól felszabaduló délszláv népek egyesítője, „Piemont”-ja az akkor már kvázi független Szerbia lehet. A szerb kormány számára készült tanácsait külön írásműben (*Conseils sur la conduite à suivre par la Serbie*)²³ foglalta össze, amelyben ő is óva intette pártfogoltjait attól, hogy orosz befolyás alá kerüljenek. Nem kis része volt benne, hogy a XIX. sz. közepén a francia diplomácia már úgy értékelte, egy szerb dominanciával létrejövő délszláv állam volna a török birodalom széthullása után a legalkalmasabb a nagyhatalmi érdekek kiegyensúlyozására a Balkánon. A nemzetiségek (elsősorban a szerbek és a románok), tehát, 1848-ban rendelkezetek nagyhatalmi támogatással az ellenünk való fellépésükhöz, de egy kicsit előreszaladtak. Amíg

²² Skót származású diplomata (1805-1877), író, parlamenti képviselő.

²³ Archives Czartoryski 5404. Az eredeti francia nyelvű szöveget közreadta: D. Sztranjakovics, Szpomenik Szrpszke kraljevszke akademije XCI, Belgrád, 1939. p. 105-115.

Oroszországot nem sikerült az antant oldalára állítani szükség volt az osztrák császárságra az orosz terjeszkedés megakadályozására.

A nemzetiségek szembefordulása a magyar forradalommal

A szerbek már a március 17-19-i, pesti népgyűlésen megfogalmazták igényeiket, amelyek között a legmarkánsabb a szerb nemzetgyűlés évenkénti megtartásának, továbbá annak követelése volt, hogy a nemzetgyűlés határozatait a magyar parlament megkerülésével, közvetlenül az uralkodónak terjeszthessék fel. Jóllehet voltak köztük olyanok, amelyeket magyar részről elfogadtak, az utóbbi igényt a magyar politika és közvélemény szeparatizmusként értékelte, s mint olyant nem támogatta. A pestit számos más gyűlés követte a szerbek lakta határörvidéken, amelyeknek hangulata a magyar nemzet iránt egyre kevésbé volt barátságos. Ebben nagy szerepe volt a szerbiai ügynökök uszításának is. A fordulópontot az április 14-i, karlócai gyűlés jelentette, amely végleg szembehelyezkedett a magyarokkal: kimondta a független szerb vajdaság megalakulását, amely a Magyarország területéből kihalított Baranya, Szerémség, Bácska és a Bánság területét foglalta volna magában, élén szerb vajdával. A karlócai határozatok érvényesítésére indult mozgalom élére a szerb pravoszláv egyház állt, Josip Rajacsics, karlócai szerb érsek vezetésével. A gyűlésen létrehozott ún. főbizottság küldöttségét, Gyorgye Sztratimirovics földbirtokossal, a szerb felkelés későbbi vezérével az élén, Kossuth kétszer is fogadta. A szerb „*nemzetet megillető kiváltságok*” hallatán azonban kijelentette, nem engedheti, hogy a haza bármely részéből külön országot csináljanak, s ha ezt nem sikerül békésen beláttatni, döntsenek a kardok. Sztratimirovics emlékirataiban maga is elismerte, hogy az akkor előterjesztett követeléseknek másképp, mint karddal nem is lehetett volna érvényt szerezni. Kossuth lobbanékonyágán a magyar oldalon mégis többen sajnálkoztak (Deák, Eötvös, Széchenyi). Később elkövette azt a hibát is, hogy a szerbek felkelését lekicsinyelte, ezért reagált a magyar kormány késve és nem kellő erővel. Felelősségét azonban mérsékli, hogy

a magyarországi szerbek nemzetiségi jogainak kérdésébe voltaképpen sem Kossuthnak sem a magyar kormánynak nem volt sok beleszólása.

A Jelačić²⁴, horvát bán által 1848 márciusában összehívott első, nem rendi Horvát-illír Tartományi Gyűlés az uralkodónak címzett 30 pontos posztulátumban követelte a horvát területek (Horvát-Szlavón Királyság, Isztria és Dalmácia) egyesítését, kimondta az elszakadást a Magyar Koronától, a jobbágyság eltörlését, a polgári jogok és az általános választójog megadását. Jelačić bízott abban, hogy ha a Habsburg-háznak a rebellis magyarok ellen segítséget nyújt, sikerül megnyernie annak jóindulatát ahhoz, hogy az egyesült horvát területek önálló tartományként közvetlenül a Habsburg Császársághoz tartozzanak. Ezen a ponton törekvései kapcsolódtak a magyarországi szerbekéihez, az általuk szerbnek tartott Vajdaság kiszakításához. Első lépésben azt kívánták elérni, hogy a Magyar Királyságból kiválva, a „*közbirodalom*” része legyen, majd alkalmas időben Szerbiába betagozódjon. Jelačić előtt ezek a távolabbi tervek sem lehettek ismeretlenek, hiszen apja és saját a határőrvidéken teljesített szolgálata idején volt alkalma megismerkedni velük. A Habsburg-udvarhoz való hűsége ellenére szövetkezett a szerb felkelőkkel, a magyar szabadságharc ellen. Ezzel azonban tulajdonképpen szembefordult saját népével is, hiszen e szövetség következményeként a horvátok is szenvedtek a határőrvidék szerb fegyvereseinek és a Szerbiából átdobott szabadcsapatoknak az erőszakoskodásától, ami maradandó nyomot hagyott a két nép kapcsolatában. A szlovákok nemzeti mozgalma, amelynek hullámai ugyan csak magasra csaptak az 1848-as magyarországi események kapcsán, nem tudott a románhoz, horváthoz, szerbhez hasonlóan kibontakozni, s fegyveres harccá fejlődni, mert nem volt független szlovák állam, amelynek a segítségére támaszkodhattak volna.

Szerbia belügyminisztere, Ilija Garašanin ráérezett, hogy az 1848-as forradalmak zűrzavaros időszaka kedvez az évszázados szerb álom,

²⁴ Josip Jelačić Bužimski (1801-1859) császári és királyi táborszernagy, 1848 és 1869 között horvát bán. Katonacsaládból származott. Apja a szlavóniai katonai határőrvidék parancsnoka volt. Jelačić a péterváradi (ma: Petrovaradin, Szerbia) garnizonban látta meg a napvilágot. A horvátok nemzeti törekvéseit képviselte a magyarokkal szemben. Császári hadvezérként mindvégig részt vett a magyar szabadságharc letöréséért folytatott harcokban.

Dusan cár birodalma visszaállításának. *Nacsertanije* címen elhíresült külpolitikai programjában úgy igazította a szerb érdekekhez Czartoryski tanácsait, hogy megfogalmazta: elsősorban nagy Szerbia létrehozására kell törekedni. Magyarországgal kapcsolatban Garašaninnak több terve is volt. Arra az esetre, ha nem sikerülne elérni a Monarchia szétesését, úgy gondolta, talán még lehetséges lesz a Délvidék leválasztása Magyarországról, s külön koronatartománnyá alakítása, ami komoly lépés lett volna az elszakadás és majdan a Szerbiával való egyesülés felé. Bécsnek érdekében állt a rebellis magyarok ellenében a felkelő szerbek támogatása. Ezért a szerb vajdaságra nem mondott nemet, de konkrét megvalósítását lebegtette. Belgrádi képviselője, Ferdinand von Mayerhofer konzul révén tevékenyen részt vett a délvidéki szerb felkelés szervezésében, szerbiai önkéntesek toborzásában és felfegyverzésében, 1848 decemberében a parancsnokságot is átvette. Miután a déli határon a határzárak megszüntették, akadálytalanul áramolhattak be Szerbiából a martalócok. A magyar kormány az osztrák-magyar közös külügyminisztérium útján tiltakozott, mire a szerb kormány hivatalosan deklarálta semlegességét, titokban azonban továbbra is támogatta a felkelőket. Ezzel csak akkor hagyott fel, amikor Garašanin belátta, Bécs nem teljesíti a szerbek követeléseit, és ekkor haza parancsolta a szerb önkéntesek élén álló emberét (1849 március). A magyarországi szerbek ennek ellenére tovább folytatták harcukat, csakúgy, mint a magyarországi románok. A magyar kormány béketárgyalásokat kezdeményezett, és kész volt a legmesszebbmenő, az ország területi sérthetetlenségének határáig elmenni a megegyezés érdekében, eredménytelenül. A szabadságharc végéig nem tették le a fegyvert. Perczel Mórnak 1849 április-júniusban sikerült csaknem teljesen megtisztítania az ellenségtől a Délvidéket. Ekkor azonban beteljesült Széchenyi jóslata: „... *ha győzünk, az oroszok beavatkoznak*”.

Végjáték, jutalom és büntetés

A magyar harci sikereken felbuzdulva, amelyekhez lengyelek, elsősorban Józef Bem tábornok bánsági, erdélyi győzelmei nagymértékben hozzájárultak, Czartoryski 1849. május 18-ára, Párizsba konferenciát

hívott össze. Ennek közvetlen célja a közép-európai népek, szlávok, magyarok és olaszok föderációjának létrehozása volt, természetesen a Habsburg Monarchia romjain. A távolabbi cél az orosz birodalom szétzúzása volt. A kiutazó magyar küldöttséget (pl. Teleki László grófot és Pulszky Ferencet) Kossuth azzal a mandátummal indította útnak, tudásák Czartoryskival: Magyarország kész a Monarchia helyett a nemzetek általa elképzelt szövetségét megalkotni. Nem biztos, hogy ennek az eseménynek közvetlen szerepe volt a cár döntésében, hogy Bécs segítségére siet a rend helyreállításában. I. Ferenc József 1849. május 1-én arra hivatkozva kérte a cár beavatkozását, hogy Kossuth seregében lengyel összeesküvők harcolnak. I. Miklós igenlő válaszára számítani lehetett, hiszen Szentpétervárott úgy értékelték: a lengyelek és a magyarok fenyegetik az oroszok által uralt lengyel tartományok békéjét. Ahogyan a cár írta I. Ferenc Józsefnek: „Az Ön harca, az én harcom”. A világosi fegyverletétel és a tanulságok levonása után Kossuth sok követője szegődött az osztrákokkal való megegyezés hívévé. Szemere Bertalan²⁵ száműzetésében írott naplója V. kötetben megjelent Fényes Eleknek²⁶ címzett levelében Kossuth „zseniális” tervét a dunai konföderációról, amelynek fővárosa felváltva lenne Pesten, Zágrábban, Belgrádban stb., úgy minősíti, hogy az a 13 milliós Magyarországot egy megye szintjére szállítaná le. Kossuthról megállapítja, hogy hiányzik belőle a felelősség érzése a tetteiért. Ez Széchenyit igazolja, aki Kossuth politikáját „kockajátéknak” nevezte.

A bécsi udvar mindenkinek csalódást okozott. Nem támogatta Horvátország leválását Magyarországról, annak ellenére, hogy Jelačićnak informálisan pártját fogta. A magyar szabadságharc leverése után a horvát területeket „*de facto*” kivonta a magyar fennhatóság alól, majd a Kiegyezés után visszautalta. Dalmácia igazgatását továbbra is Bécsben tartotta. A császár sem az 1848 decemberi kiáltványában, sem az olmützi alkotmányban nem erősítette meg a magyar koronától füg-

²⁵ Szemere Bertalan (1812-1869) író, belügyminiszter, majd miniszterelnök Kossuth Lajos kormányzósága alatt. Id.mű: Naplóm. Száműzetésben. Pest, 1869, Ráth Mór.

²⁶ Fényes Elek (1807-1876), statisztikus, közgazdasági statisztikai és földrajzi író, az MTA első tagja (1837).

getlen szerb vajdaságot. Az 1849. november 18-án létrehozott Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság elsősorban területi, de több más szempontból is nagyon különbözött a szerb elképzelésektől. Arról nem is szólva, hogy alig több mint 10 évig állt fenn. A románok kívánságának teljesülésére is várni kellett még néhány évtizedet. Ahhoz – történelmi léptékkal mérve nem sok idő kellett, hogy kiderüljön, rövidlátó volt az osztrák politika, amikor 1848-ban azokra támaszkodott, akik később vesztére törtek. A magyar forradalom és szabadságharc, ha elbukott is, meggyengítette a Habsburg Birodalmat, s közvetve hozzájárult ahhoz, hogy Ausztria kiszoruljon Németországból, s a német egyesítés porosz vezénylettel menjen végbe. Ez megteremtette a lehetőséget a magyar-osztrák kiegyezésre, 1867-ben. Páratlan gazdasági fejlődésnek nyitott utat Magyarországon, a nemzetiségi kérdést azonban tovább élezte, miközben a változhatatlanság illúziójába ringatta a magyarságot az 1920-as kijózanodásig.

Kinek volt igaza a nemzetiségi kérdésben, Széchenyinek vagy Kossuthnak?

A fentiek tükrében mind a kettőjüknek. Eredményesebb lehetett volna-e Széchenyi engedékenyebb politikája? Valószínűleg igen, de az összeütkezés aligha lett volna elkerülhető. A magyarországi szerbek vezérének, Sztratimirovicnak a szavaira hivatkozva bizvást állítható, hogy mindenképpen szóhoz jutottak volna a fegyverek. Ha Kossuthék 1849. április 14-én nem mondják ki a trónfosztást, hamarabb vége lehetett volna, hiszen nemcsak velünk, magyarokkal álltak volna szemben a felkelők, s talán a megtorlás is kevésbé véres lehetett volna. Ám mindez csak utólagos találgatás. Az viszont a későbbi fejlemények tükrében biztos, hogy a szláv nemzeti törekvésekkel előbb-utóbb dűlőre kellett volna jutni, és az önálló szláv országok létrejötte csak idő kérdése volt. Amint Pillersdorf²⁷ írta Ferenc Károly főherceghez intézett levelében: „A csehek ellenállása a

²⁷ Franz Freiherr von Pillersdorf (1786-1862), magas rangú osztrák kormánytisztviselő, államférfi. Metternich ellenlábasa. 1848-ban belügyminiszter.

német parlamenti választások ellen, s a Prágába hirdetett szláv gyűlés azt mutatja, hogy a szlávok érvényre juttatják nemzeti érzésüket. ... A nagy szláv birodalmak, amelyek csak ideák, most azzal hátráltathatók, hogyha Magyarország Németországgal szövetségre jut. A szlávokat el kell ismerni, amíg csak az államkapocs engedi.” Ez a megfogalmazás érzékelteti, hogy a győzelem reménye a Birodalom nemzeti önállóságra törekvő népeivel szemben csak időleges lehetett, s az az idő, amíg megelégedtek volna kevesebbel is, mint a teljes függetlenség, igen rövid volt. Jól szemlélteti ezt a Kiegyezéssel való szembehelyezkedésük, amiben már zászlóvivő volt az 1848-ban még kevésbé szervezett szlovákság. Befejezésként álljon itt egy idézet Szemere Bertalan száműzetésben írott cikkéből²⁸, amellyel egy francia újságíró írására válaszol. Ebben a szerző felrója a magyaroknak, hogy 1848-ban nem akartuk elismerni a románok egyenjogúságát, ezért fogtak fegyvert ellenünk. Szemere válaszában arra hívja fel a figyelmet, hogy Magyarország és Erdély uniójával az erdélyi románok ugyanolyan jogokat kaptak, mint a magyarok. A fegyveres felkelésről pedig így ír: „Voltak, akik a közös hazát akarták darabokra tépni, hogy rongyaiból nagyobbítsák vagy Dákoromániájukat vagy egy új Nagy-Szerbiát, mely soha nem létezett; voltak, kik csak személyes szerencsésjüket keresték a dolgok és eszmék általános zűrzavarában. A szerbek fölkelését azon 30,000 külföldi szerb idézte leginkább elő, kiket Sándor szerb fejedelem küldött be Magyarországra; az erdélyi oláhokat pedig Duna-fejedelemségekbeli fajrokonaiik izgatták a lázadásra. A többit elvégezték Ausztria ügyesen szőtt ármánykodásai: mindent ígért a győzelem előtt, azután mindent megtagadott. De azzal, hogy megtámadtunk, be van-e már bizonyítva bűnösségünk? S mert némely nemzetiségek ellenségeink voltak, következnek-e, hogy nekik van igazuk?”

²⁸ Naplóm. Száműzetésben. Pest, 1869, Ráth Mór. II.k. 175. l.

Irodalom

- Gróf Széchenyi István Összes Munkái. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1927.
- Szemere Bertalan: Naplóm. Száműzetésben. Ráth Mór [Kiadása], Pest, 1869.
- Szekfű Gyula: A magyar állam életrajza. Maecenas Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Szekfű Gyula: A mai Széchenyi. Eredeti szövegek Széchenyi István munkáiból. Révai Kiadó, Budapest, 1935.
- Thim József: A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940.
- Viszota Gyula: Széchenyi és Kossuth. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928.
- Viszota Gyula: Széchenyi Politikai Program-töredékei. Franklin Társulat, Budapest, év.n.
- Denis Silagi: *Der größte Ungar: Graf Stephan Széchenyi*. Herold Verlag, Bécs-München, 1967.
- Šimunić, Petar: *Načertanije. Tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. Nakladni zavod Globus, Zágráb, 1992.
- Hóman Bálint-Szekfű Gyula: Magyar történet. Reprint kiad. Maecenas Kiadó, Budapest, 1990.

MŰHELY

Szebeni Zsuzsa

Az erdélyi „kék madár” stílus kialakulásának körülményei és háttere a színpadi látványban a kolozsvári magyar színházban

Kötő József nyomában

Kötő József színháztörténészt, politikust, a Kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkárát, majdani igazgatóját – lévén félig meddig földiek – régóta ismertem, bár hagyományos értelemben soha nem tanított, sem az egyetemen, sem másféle szervezett formában, mégis tanáromnak, mentoromnak tartom. Bár politikai és kulturális szervező tevékenysége a magyar kisebbség életében meghatározó, szerteágazó szerepéről nem vagyok hivatott szólni, csupán arról a vonulatról, ami a színház-történeti kutatásait és munkáit érinti.

Utoljára a kolozsvári Állami Magyar Színház lépcsőfordulóján találkoztunk, ahol – csak kissé fáradtnak tűnt – feleségével, Réka asszonnyal karöltve érkezett, örömmel nyugtázta, hogy a IV. Kolozsvári Magyar Napokon az egyik Bánffy Miklós kutatási eredményem mellé az ő szövegét választottam. Az óriási négy méteres molinón remek együttműködés jött össze Bánffy megvalósulatlan tervéből a kolozsvári nyári színház átépítéséről, Márton Ferenc székely grafikus, parlamenti rajzoló elsőrangú Bánffy portréjából és Kötő József szövegéből az Országos Színpártolóról, –mely Színpártoló Egyesület néven alakult 1922-ben és amelyet Bánffy élesztett újjá 1926-ban. Tudtam, hogy akkoriban augusztus elején van a születésnapja, egy kicsit ajándéknak is szántam, de nem tudtam, hogy ez lesz egyben az utolsó is...

Életem első nyilvános előadása Nagyszalontán volt, Zilahy Lajosról kellett tartanom. Frissen estem ki az egyetem padjai közül, hetekig az előadásra készültem, nem akárkikkel ülhettem egy asztalnál, amit egyszerre éreztem megtiszteltetésnek, ugyanakkor rettegéssel töltött el Kötő József, Pomogáts Béla, csupa jeles irodalomtudós... Az előadás felénél felpillantottam és farkasszemet néztem a megközelítőleg ötszáz fős ünneplőbe öltözött közönséggel és elnémultam. Hogy a feszültséget oldja Kötő József mentő kérdésként megkérdezte a nézőket, hogy van-e kérdésük, az eddig elhangzottakkal kapcsolatosan? Volt, aziránt érdeklődtek hány éves a kisasszony? De nem hagyott cserben, felhívta arra a figyelmüket, hogy soha ne érdekelje őket senki kora, és lazán elmesélte azokat az anekdotákat, amivel a Kolozsvárról Szalontára menet, az úton szórakoztattam, olyan briliáns összefüggésekbe ágyazva és kiszélesítve egy színháztörténeti panónává, hogy mindenkit elkápráztatott. Engem is kimosdatott, mert arra hivatkozott, hogy mindezt tőlem hallotta, és bizonyára lámpalázam lehet, s mivel ezt ő most elmondta, tekintsenek el előadásom többi részétől...

A legkülönfélébb helyeken találkoztunk, a nemzetközi színházi fesztiváloktól, a legdugottabb falvacskákig, ahol, éppen helyi kulturális események zajlottak. Mindenhol egyforma odaadással, figyelemmel, humorral és lelkesedéssel dolgozott. És attól sem rettent meg, ha kalapácsot kellett ragadni, netalán egy tárlót elmozdítani. Mindnyájunkat megszegyenítő munkabírással járt be a kutatóhelyekre, nem lehetett, olyan korán kinyitni az Intézetet, hogy ne előttünk érkezzon. Szabadságát töltötte nálunk, kutatott az OSZMI Történeti osztályán, a könyvtárában. Nemcsak a saját területeire koncentrált, számos kollegának és tanítványának hívta fel a figyelmét egy-egy olyan részletre, dokumentumra, ami történetesen az ő látóterébe került elsőként. Legendás „cédulái” voltak. Amikor a mi anyagainkkal végzett, akkor átsétált a szomszédvárba a Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárába. Nem hagyatkozott az ismert adattárakra, pláne elektronikus adatbázisokra, egyenként ellenőrizte a legapróbb részletet is, legyen az egy alkalmi fellépés vagy születési anyakönyv, gyászjelentés. Mélységes felháborodással mutatta az eltéréseket a meglévő, olykor már láncolatszerűen eltévesztett adatok-

ról. Lexikont¹ szerkesztett, ami mások számára egész csapatot igényelt volna, azt egyedül végezte. Közben várakozással mesélte, hogy mennyire jó lesz, amikor már teljes mértékben a színháztörténeti kutatásnak szentelheti magát. De az élet másképp döntött, ez az idő nem adatott meg számára.

*

Mind az erdélyi, mind a kolozsvári színház életében ellentmondásos időszak az 1919-1944-es periódus. Miközben ekkor isszák ki a Trianoni-döntés első méregpoharát, kezdvén kiismerni a kisebbségi lét nehézségeit és sajátosságait. Ezzel egy időben zajlik egyfajta orientálódás az európai színházi tendenciák felé, és többek között a provincializmusba való süllyedés félelme miatt, egy igen magas esztétikai mérce felállítása. Az akkori színházi életet olyan felvilágosult, az európai kultúra több ágazatában otthonosan mozgó alakok fémjelzik mint Kemény János, Janovics Jenő, Bánffy Miklós, Kós Károly, Tamási Áron, Kádár Imre, Imre Sándor, Szentimrei Jenő, Áprily Lajos, Nyíró József, Karácsony Benő, Tompa Miklós. Bár a sokoldalú egyéniségekről igen nagyszámú tanulmány, önálló kötet, vagy visszaemlékezés született, egységesen senki sem vizsgálta azokat a stílusjegyeket, összefüggéseket, amely a külön utakon járó, de mégis a korszak jellegzetességeit felmutató alkotók életművében közös.

Kötő József *Kolozsvár a színháztörténet tanuló iskolája*² címmel fest egy igen tömör képet erről az időszakról, felvillantva azokat a szálakat, amelyen a kutatást indítani lehet. Ebben a tanulmányban említi a korszak legtalálóbb elnevezését a „A kék madarat”, amely Maeterlink hasonló című szimbolista mesedramájára utal. A stílus lényegét pedig alábbi módon fogalmazza meg Kovács László³ eltalálni azt a pillanatot mikor

¹ Kötő József: *Színháztörténeti személyek Erdélyben (1919–1944)*, Polis Kiadó, Kolozsvár, 2009.

² *Kolozsvár Magyar Színháza 1792-1992*. Szerk. Kántor Lajos, Kötő József és Visky András. a Kolozsvári Állami Magyar Színház és a Kolozsvári Állami Magyar Opera kiadványa, Gloria, Kolozsvár, 1992.47-56 p.

minden a valóságból a stilizált fele lendül „*lebegés a valóság és a mese között...*”

A feltárássra számos lehetséges kiindulópont létezik, de már az ebben az időszakban előadott darabok műsorpolitikája is rávilágít egyes tendenciákra. A korszak vezető egyéniségei leginkább sokoldalúságukkal tűnnek ki. Közülük is az élen áll Kós Károly, Erdély egyik utolsó politikusa, aki építész, nyomdász, díszlet-, és jelmeztervező, néprajztudós, dráma-, novella- és regényíró, szerkesztő, könyvterjesztő, gazdálkodó és politikus egy személyben. Ugyanígy színes egyéniség Kisbán Miklós néven író Bánffy Miklós is. Bánffy Miklós drámaírói munkásságának egyik legrészletesebb vizsgálatát Tóth Ágnes végezte el és tette közzé a Színháztudományi Szemlében³. A dolgozat sok fontos adatot és tényt közöl, de amint a szerző is megállapítja, az akkori viszonyok nem tették lehetővé az erdélyi kutatást, így a legtöbb fehér folt éppen a kolozsvári előadások vizsgálatában van, ami ugyancsak fontos lenne mind Bánffy, mind az Attila témakör tekintetében. A legszembetűnőbb hiányosságoknak azonban, az egész korszak vizsgálatában, azt látom, hogy a korabeli előadások vizuális rétegeit tárták fel legkevésbé, pedig ez az, amely leginkább tanúsítja a korszerűséget európai viszonylatban. Éppen ezek miatt ennek a korszaknak a szcenikáját szeretném munkám középpontjába állítani, különös figyelmet szentelve a kor irányzatainak, ezek hatásának és sajátos erdélyi megnyilvánulásainak. A kolozsvári előadások szcenikájában jelentős szerepe van a szecessziónak, szimbolizmusnak, expresszionizmusnak és olykor a naturalizmusnak is, de a korabeli alkotók különösen Kós Károly és Bánffy Miklós, a történelmi tudat ködéből és a népművészet kevésbé ismert elemeiből ihletődve, a felsorolt összes irányzat szimbiózisából alakította ki azt a jellegzetes „kék madár”-nak nevezett stílust, amely mögött, mint eszmei irányzatot, a transszilvanizmust látom megnyilvánulni.

A számos, jól ismert intézkedés, melyet az impériumváltás hozott magával (a száműzetés a Nemzeti Színház Hellmer és Fellner féle épületé-

³ Tóth Ágnes: Bánffy Miklós drámái.= Színháztudományi Szemle. 18. Budapest,1985. 231-289 p.

ből a rossz akusztikájú vasbeton sétatéri épületbe, a román cenzúra, a régi magyar színi-kerületek feloszlata, az elárverezett színházi koncessziók, a 26%-os színházi adók a román színházak 13%-hoz képest,) oda vezettek, hogy a közönség rendkívüli módon elpártolt a színházról. Erdélyben egy másfajta válság is érezte hatását, nem csupán az, amit az egész európai színházban érzéltek. Miközben Európában a jó előadások ellenére elmaradozott a közönség, Erdélyben a közönség a zuhanó színvonal miatt maradt távol.

A romló helyzetből különféle kiutakat kerestek. Az egyik legjobb megoldás a Színpartoló Egyesületek létrehozása tűnt. Ezek igyekeztek pontosabban meghatározni mind a színház vezetőségének, mind a közönségnek a kötelességeit. Mindenképpen biztató jel volt az, hogy a nagyobb befolyás ellenére, amit a műsorpolitikára gyakoroltak a „*kevesebb, de jobb színház*” lett az újonnan kitűzött cél. *A panaszok helyett egy tudatos ébredés, felélénkülés volt tapasztalható.,... siráma fátylai mögül kitapintható az élet akarát. A történelem kábító keze mindenben új hont alapított itt, úgyannyira, hogy aki magyar ma itt él, az honalapító és kezdő, fundamentumok lerakója és telkek kimerítője, itteni új és eredeti feladatok munkása.*⁴

Mi az az út, amelyen ezt az új honalapítást megvalósítja? Mindezekelőtt a felhagyása annak, hogy a műsort a budapesti repertoárról majmolják, és a szervezett műsorpolitika mellett a kultúrtörténetnek, színpadkultúrának sajátos eredeti vonulata kell, hogy szerepet kapjon. Éppen a kisebbségi helyzet miatt a kolozsvári színháznak meg kell erősödnie és az erdélyi színjátszás centrumává kell válnia, ennek a megvalósításához, pedig elengedhetetlen a tudatos szerveződés: „*Am bármilyen ijesztő nagyda dagad is az erdélyi színház kérdése már a felvetéskor- az erdélyi színházon, mégis változtatni kell, különben elhagyja a közönség, és széttapossa az idő.*”⁵

Az új stílus kialakulásnak előfeltétele volt az a vajúdas, ami mind szellemi, mind gyakorlati síkon jelen volt a korabeli művészeti élet-

⁴ Gaál Gábor: *Legyünk kortársak. Erdélyi színház.* Kossuth könyvkiadó. Budapest 1973. 264.p

⁵ Gaál Gábor: i.m.

ben. Az eszmei áramlatok között különleges kiemelt helyet foglalt el a transzszilvanizmus. „Az erdélyi gondolat” az az eszmei áramlat, amelynek egyenes következményeként a „kék madár” stílus megszülethetett. Az „erdélyi gondolat” gyakran került eszmei viták keresztútjába és ezek a viták termékenyítőleg hatottak a művészeti életre. Miben is állt ez a gondolat? Kádár Imre így fogalmazza meg a már születésekor sok ellenséget szerző, sok támadásnak kitett eszmét: *„Az ellenfelek élénk pergőtüze eléggé bizonyítja, hogy az erdélyi géniusz van.... Ami nincs, ami nem jelentkezik valahogyan, arról nem beszélnek s, ami jelentkező élmény, az van...A szenvedelmes fajvédőktől az ortodox túlszocialistákig nyúlik az antitranszilván front, de a gazdag spektrum egyetlen szellem sugártörésének játéka csupán...Zártságában, népeinek sokféleségében úgy jelentkezik ez a föld, mint a történelmi kultúra nagy kísérleti laboratóriuma. . nem harcolhatunk mi senki ellen, hanem egyedül a gondolat ellen, az ellentmondás ellen, hogy emberek és népek sorsát többségi-, vagy kisebbségi helyzetüktől volna szabad függővé tenni.”*⁶

Ligeti Ernő írja: *„a transzszilvanizmus lényegében nem más, mint arcunk szemlélete a forrásvízében: ilyenek vagyunk.”*⁷

Az eszme egyik legjelentősebb megfogalmazója Kós Károly, aki nemcsak mint művész, a kortárs erdélyi képzőművészet kitűnő ismerője, hanem mint elkötelezett politikus is keményen fogalmaz és kiáll emellett a gondolat mellett, mert ezt a létezés elengedhetetlen feltételének érzi: *„Amit mi csinálunk itt és ma, az nem felekezet és nem egyház, de vallás maga, amit mi építünk az nem világnézet és pártpolitika, nem üzlet, de hit és kétségbeesett reménység, amit mi élünk, az nem multság és nem is sport, de mártírium: amiben mi bízunk, az nem rombolás, nem tagadás nem halál, de feltámadás...az nemzetünk, fajtánk életkérdése...Több szava az erdélyi magyar íróknak ebben a kérdésben nincsen.”*⁸

A legköltőibb szimbolikus megfogalmazása ennek az irányzatnak mégis Tamási Áron tollából született: *„A harmadik nagy stációnál egy*

⁶ Kádár Imre: Az erdélyi gondolat és ellenfelei.= Erdélyi Helikon 1929. 3.sz. 161

⁷ Ligeti Ernő: Eszménykeresések az erdélyi magyar irodalomban. Erdélyi Helikon. 1929. 686-692 p.

⁸ Kós Károly: Transzszilvanizmus = Erdélyi Helikon. 1929. 388.p.

különös, végtelen tavat lát az imádkozó zarándok, aki tollára támaszkodva bandukol ezen az erdélyi földön. Csodálatos tó ez, mint ama Szent Annáról nevezett: mélysége feneketlen, vizének színe nagy horizontok színével rokon, felette három jajgató madár, és rajta a színen háromszínű, soha el nem hervadó virágok úsznak... isten teremtette ezt a csodálatos tavat, melynek neve: Transzsilvanizmus.”⁹

És a költőiség mellett az egyik esszenciális kulcsszót is kimondja: „Az erdélyiség gondolata az örök önállóság gondolata.”¹⁰

Nagy vihart kavart ez a gondolat a magyarországi közgondolkodásban is, hiszen nem kisebb kérdést tettek fel ebben a témában, minthogy: „A magyar lélek szakadását jelenti-e az erdélyi irodalom?”, de a cikk írója józanságról és belátásról tesz tanúbizonyságot, amikor tüzetesen vizsgálja az Erdélyben végbement változásokat a művészet terén, és két irányt állapít meg, az európaisághoz felzárkózó haladót, és a klasszikus gyökerekbe fogódzó konzervatívát. De ezek az irányok gyakran összekapcsolódnak és számos közös pont is összeköti őket. Nem kevesebbet állít, minthogy a világháború okozta traumát Erdély jobban dolgozta fel Magyarországnál és következményeit igyekezett a maga javára a felhasználni.”¹¹

Erdélyben szintetikusabb a látás, amit az is elősegít, hogy az igazi nagy klasszikusok révén a magyar irodalom értékes teljessége gyakorol rá hatást, ellentétben a Magyarországon sokkal a gyakrabban előforduló epigonizmussal. Ugyanebben a cikkben a felvetül a székely szakadás vádja is, – ez egy nagyon problematikus, gyakran ma is felvetülő kérdéskör – de ez egy újfajta nyelv egy új szín markáns vonásokkal a művészet terén, de mindenképpen az erdélyi magyar etnikum részén belül.

A kisebbségi sors azonban maga után vont egyfajta bizonyítási kényszert is egy olyan dacot, amely a megfellebbezhetetlen minőség fele fordították a művészeket. Egyenes következménye volt, hogy hihetetlen sebességgel asszimilálták az Európa nyugati részében lezajló változásokat, ahol színpadművészet megújulása a huszadik század elejéig megtörtént. Inkább a meghatározó egyéniségek által hozott változások külö-

⁹ Tamási Áron: Jégtörő gondolatok I-II. Budapest, Szépirodalmi K. 1982. 192 p.

¹⁰ Tamási Áron: i.m.

¹¹ Tamási Áron. i.m.

níthetők el egymástól, semmint a stílusok, melyek szinte szimbiózisban léteztek.

„A szecessziós ornamentika kialakulásában két negáció játszott fontos szerepet. A történelmi stílusok formaelvének elvetése, és tiltakozás a gyári sablon – ebből következően az egyéniség elvesztése ellen. Az új ornamentika elvesztette az élettelen természet mozdulatlan, kristályos alakzatait, a formák geometrikus rendjét, és az élő organikus természet burjánzó, szertelen formáiból merített és stilizálta alkotóelemeit. Előszeretettel alkalmazta az elnyújtott, kígyózó vonalakat, szélfúttá vizeket, kanyargós indájú kúszónövények, bogáncsok tüskék, virágok, szertelen áradatával borította a felületeket, tobzódott a szeszélyesen kanyaró vonalak rajzi rafinériájában.”¹²

Ez a tendencia önmagában meghozta a színházművészetben belül is a scenírozás reformját, hiszen éppen a szecesszió az, amely a színpadi díszletet és jelmezt az iparművészet szerves részévé tette. Ekkor jelentkezett először az a tendencia, hogy a reprezentatív képzőművészek színe java jelen van a színpadi látvány megtervezésében.

Ezzel párhuzamosan létezik a szimbolizmus, a színpadon a két stílus elkülönítése szinte lehetetlen. Valójában a szimbolizmus és az art nouveau egymással párhuzamosan fejlődik. Az „art nouveau”, ha nem is a szimbolizmusból született, összhangban volt vele, és egyáltalán nem meglepő, hogy a szimbolizmus dala kanyargó szőlőindás kárpitok, zajló vizeket idéző üvegtárgyak, folyondárt utánzó lámpaoszlopok között nő fel.

A szecesszió dekorativitásában, sajátos színvilágában a keleti művészet fele fordulásban hoz újat. Max Reinhardt festők egész sorát alkalmazta színpadképeinek megvalósítására, ezek között a szecessziós stílust Emil Örlik, Carl Czeschka és Karl Walser képviselték. A szimbolista művészet, ezen belül a látványtervezésben a korszak két meghatározó művésze Appia és Craig azon fáradozik, hogy egyre közelebb vigye a díszletet az álom és az ideál fele. Olyan „egyszerű” eszközökkel, amelyek segítenek előhívni a képzelőerő kreativitását, és nem kész sémákat, kiforrott formákat szolgáltatnak számára. Az enteriőr rendki-

¹² Rév Ilona: Építészet és enteriőr a magyar századfordulón. Budapest, Gondolat Kiadó. 1983. 220 p.

vüli szerepet kapott a szecesszió irányzatában: *„A hangulat, a pszichikai és esztétikai harmónia egysége volt az egyik kulcsszó, amely a kornak az enteriőrrel kapcsolatos igényét jellemezte. A térművészetnek ez az új szemlélete alkalmat adott arra, hogy az „összműalkotás”, és a „pszichológiai összhatás” eszméit... kipróbálják és nem egyszer kollektív munkában megvalósítsák.”*¹³

Az 1900-as évek elejéig a színházi díszlettervezést, sem mint önálló, sem mint alkalmazott képzőművészeti ágat nem tartották számon. A századforduló azonban alapvető változásokat hozott a színpadi látvány fejlődésében. Ez a megújulás áttörést eredményezett a képzőművészetek sorában elfoglalt pozícióban is. A korabeli kritikusok nem kevesebbet állítottak-amúgy jogosan-minthogy a modern színház elképzelhetetlen a modern képzőművészet nélkül. Bár a vizuális művészetek a maguk útját járták, a színházművészet, amely felismerte az új irányzatokban rejlő lehetőségeket, folyamatos lépéseket tett, hogy megnyerje azt a „modern színpad” számára és felzárkóztatta az irodalom és zene mellé. Az újfajta színpadi művészet hivatott a korszak nagy Wagneri ideáját a „Gesamkunstot” megvalósítani, amikor az irodalom és a zene mellett a színpadon a képzőművészet is megfelelő teret kaphat. Az újonnan kivívott rang, általánosan a művészi ipar és az ízlés fejlődéséhez vezetett. A színpadi kép átalakulása modern megoldásokat követelt a képzőművészettől:

*„A világ nagy színházai száz és száz iparművészt foglalkoztatnak és naponta a legváltozatosabb feladatokban követelik a művészi teremtőerő próbáját egy olyan területen, amely a praktikus célok hiányában önmagáért valóvá teszi a művészi hatást és korlátolatlan, szabad, a mindennapi élet lehetőségein felül való érvényesülést enged a fantáziának. Nem kétséges ezek után, hogy a színház az alkalmazott művészet talajának egyik legfontosabb része, amely állandó ellenőrzést és figyelmet kíván mindazok részéről, akik működésüket az alkalmazott művészeteknek szentelik.”*¹⁴

A színpadművészet megújulásának egyik kifejeződése a színpadi archi-

¹³ Rév Ilona: i.m.

¹⁴ Magyar Iparművészet színházi száma= Magyar Iparművészet XVII. évf. 1914, 1. sz.

tektúra szerepének előtérbe kerülése. Az új irányzat egyik alapvető jellemzője az, hogy a színpadon megjelenik az építész.

„Ha a színpadi művészet képzőművészeti eszközök útján kifejeződő irodalom, akkor kérdés, melyik az a képzőművészet, amely anélkül, hogy korcs illusztrációvá süllyedne, a maga teljes tisztaságában képes realizálni irodalmi szándékot... a színpadon az egyetemes művészet három kvalitása dominál: a ritmus... aztán a világítás, mint akcentuáló és értékelő motívum és végül a három dimenzióban való tagoltság, amely az eleven embernek egyetlen lehetséges milliője.”¹⁵

Az architektonikus szemléletmód új lehetőségeket nyit a színpadi megformálásban, az elképzelés más felfogást feltételez a rendezőtől, újfajta játéktípust tesz lehetővé a színészeknek. Mindezeket még jobban felerősíti a világítás, mely ezekben a díszletekben másfajta funkciót kap. A plasztikusság az egyik nagy nyeresége ennek az üdvözölt új stílusnak, és az, hogy éppen a tér és fény lehetősége által levetkőzheti azt a merevséget, amit a festett díszletek kényszerúsége hozott. Az újítás megfogalmazza, hogy *„a színpadi művészet nem lehet más, mint időbe transzponált architektúra.”¹⁶*

Bármennyire is fejlődik a színpadművészet, a kritika mégis igen nagy problémaként rója fel azt, hogy a látványt még ebben az időszakban is gyakran szétválasztják az előadás többi részétől, mintha valami szeretlen díszítés lenne. Ekkor fogalmazzák meg azt a mára már evidens gondolatot, mely szerint a díszlet és egyáltalán az egész színpadi kiállítás a rendező koncepciójának szerves része és szuverén elgondolása alapján történik.

Ugyanilyen újdonságnak számít az architektúra előtérbe kerülése mellett a színek kiemelt szerepe, melyek nemcsak a díszletezésben, hanem a jelmezek és díszletek színharmóniájának vonatkozásában is szerepet kapnak. A díszletek és a szereplők alakjának és arányainak megformálása – melyben az elsődleges törekvés már nem a realiztikus szemléletmód követése-, alkalmas – éppen a torzítás által – a darabok specifikus világának szemléltetésére.

¹⁵ Magyar Iparművészet. i.m. 139. p.

¹⁶ Magyar Iparművészet. i.m.140. p.

Fejlődést tapasztalhatunk a jelmezek funkciójának a megváltozásában. A színháztörténetben gyakorlatilag három irányt különböztethetünk meg: a jelmezek teljes hiányát, a stilizálást és a történelmi hűségre való feltétlen törekvést.

A kosztüm nagyon fontos szerepet kap ebben a megváltozott látványban, hiszen ez az az elem, amely a díszletek adottságbeli merevségén túl meg tudja a mozgás által valósítani azokat a kontextusokat, amelyeket díszletváltozással már lehetetlen lenne. Éppen emiatt a jelmez tervezésekor a színek megválasztásán, és a miliőbe való beilleszkedésen túl mindig figyelembe kell venni a színész mozgását. Az igazán jó kosztüm ebben az időben már nem az utcai divatot követi, hanem igyekszik a darabnak a szereplőben lezajló változásait, valamint a többi szereplőhöz való viszonyát tükrözni.

Ennek a szempontnak rendelődik alá az anyagválasztás, amely szintén alkalmas lehet a stílus, vagy hangulat megteremtésére. Mindenkori sajátossága a kosztümnek, hogy a színész alkatát, nem pedig az ízlését veszi figyelembe, bár bizonyára ez utóbbi sok konfliktusra és huza-kodásra adott alkalmat. Az is minőségbeli fejlődést jelentett a jelmezek esetében, hogy a jó iparos szintű varrónők helyett a tervezésben egyre inkább szerephez jutnak a képző- és iparművészek, akiknek a mesterségbeli tudáson túl, a színpadi látvány egészére van rálátásuk.

A lezajló változások egyrészt modern iparágak kialakulásához vezettek, másrészt komoly rangot adtak az egyes alkotóknak. Ebben a korszakban a világ és az élet minden területéről kerestek élményforrást, a történelmi korszakokon túl az egyik alapvető felfedezés a folklór volt, amely egyszerre hatott színességével, változatosságával és a nemzeti identitáskereséshez való támaszával. Ez különösen Európa keleti országaira jellemző útkeresés, de ide sorolható Finnország is, ahol a Kalevala feldolgozása nagy lendületet adott a művészet szinte minden ágának.

Magyarországon is kezd előtérbe kerülni – Kelet-Európa többi országához hasonlóan – a szecesszióban jelentős szerepet játszó a népművészet ihlete, mert ez az igazi tradíciók, a gyökerek, az egyetemes emberi keresésének letéteményese.

„A néprajzi tárgyak gyűjtésének historizáló formákból kiábrándult, új utakat kereső iparművészet volt az egyik inspirálója. A kulturális érté-

*kek megőrzésének és az iparművészetben való felhasználásának az indíté-
kai összefonódtak.”¹⁷*

A századfordulón a szecesszió megindított Magyarországon egy egész sor sajátos tendenciát. Hiszen az alapvető gondolata a szakítás a kiüresedéssel, az elfordulás a hamistól, újabb és újabb ihletforrások fele irányította a művészeket. Ahhoz, hogy akkor és olyan formában alakult ki a későbbiekben magyaros stílusnak elnevezett irányzat több tényező együttes szerepe vezetett.

Nem lebecsülendő szerepe volt ebben a magyarság identitáske-
resésnek, melyhez a nemzeti romantika korszaka igen nagy lendületet
adott, míg ebben a korszakban inkább a nemzeti szellem és identitás
játszott nagyobb szerepet. A különféle elméletekhez pedig nagy érzelmi
felfűtöttség és pátoz társult a század elején a népi gyökerekhez való for-
dulás tudatos, sőt, tudományos program.

A magyarság keleti gyökereinek kutatása újabb lendületet kapott és
előszeretettel fordultak a motívum fele.

*„A magyar nép művészete, mint minden igaz művészet, teljesen
organikusan egybeforrott a nép életével. Primitívnek mondják, mert nem
ismerte a hazugságot és a megalkuvást....most már az a kötelességünk, hogy
a magyar népnek ezt az ő sajátos, ősrégi immár veszni induló formai nyelv-
vét megmentjük és átültessük egy újabb modern kulturális fázis számára.”¹⁸*

A népi értékek gyűjtése amellet, hogy ihletforrás lehetett a művé-
szet számára, még egy olyan jelenség elindítója, amit tulajdonképpen az
angol „arts and crafts” irányzathól eredeztethetünk. Mégpedig az, hogy
nemcsak a népi tárgyi kultúra, mint időből, térből kiemelt objektum
jelent meg, hanem a létrejöttéhez vezető gyakorlati tudás is felértékelő-
dött. Az ősi technikák, mesterségek megelevenítése hihetetlen lendüle-
tet adott a művészetnek ezen belül is hatása leginkább az iparművészet-
ben volt érzékelhető.

Abban, hogy ezek az elemek megjelentek a hétköznapokban a
tudósok és művészek közreműködése mellett nem lebecsülendő az

¹⁷ Rév Ilona: i.m.

¹⁸ Debreczeni László: A mai magyar kultúra a népművészet tükrében.=Erdélyi Fialatok,
1931. 2. évf. 2.sz.

a szerep, amelyet az uralkodók és az arisztokrácia játszott abban, hogy fővédnökséget vállaltak a háziipar támogatásban, de talán leginkább azzal, hogy ezeknek a termékeknek bútoroknak, használati tárgyakként, lakástextíliáknak, ruháknak megteremtették a divatját.

Az irányzat egyik elindítója Lehner Ödön, aki elsősorban távol-keleten kereste azokat a motívumokat, melyet művészetében felhasznált, de a tanítványai az úgynevezett „fiatalok” Thoroczky Wigand Ede, Kozma Lajos, Lajta Béla és Kós Károly a konkrét létező, élő népművészeti elemekből próbáltak egy szervesen új stílust kialakítani. Ebben Erdély, Kalotaszeg és Torockó kiemelt szerepet játszott. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a szecesszió az utolsó és egyben az első olyan stílus, amely összművészetre törekszik, arra, hogy a legapróbb részlet a legkisebb tárgy is magán viselje a stílus jegyeit. Ehhez nagy segítséget adott a népművészet, hiszen a funkcionalitás a stílusegység a népi kultúrában mindig a teljes tárgyi kultúrát fedte le.

A színpadi díszletváltozásban ezek a jelenségek megemlézése elengedhetetlen, hiszen mindezeket a scenírozás asszimilálta és rendkívüli lendületet adott a színpadkép megújulásának felfrissülésének. Mind a rendezők, mind a tervezők különféle irányok egyvelegével kísérleteztek, és abban, hogy ezek teret kaphattak elsődleges szerepe volt a felvilágosult, világjárt, páratlan színigazgatónak Janovics Jenőnek, aki a kolozsvári színházat 1905–1932-ig igazgatta.

A rendkívül válságos helyzetből kivezető utat jelentett az új stílus, amely már nevében a legkorszerűbb színházi tendenciák jegyeit viselte magán. A művészeti stílus, amelyben testet ölt a szecesszió egyik hajtása, de nem csupán azé, hiszen az erdélyi színjátszásra mindazok a stílusirányzatok hatottak, amelyek a nyugati művészetet abban az időben jellemezték. Mindezekből kiemelte és kikeverte magának azt a sajátos semmi máshoz nem hasonlítható egyedi árnyalatú stílust, amely a bemutatott darabokhoz a legmegfelelőbb formát adhatta.

Sok helyen Európában, és Erdélyben is, a népművészet lett ennek az egyik meghatározó forrása.

A szimbolista színház egyik megteremtője Maurice Maeterlinck rendkívül termékenyítően hatott a keleti országok színházművészetére, melynek eredménye a kialakult stílus elnevezése is. Ebben az új irány-

zatban, amely szinte megmentette az erdélyi színjátszást a totális kiüresedéstől Maeterlincknek egészen különleges elvei jutnak érvényre.

„Az anyag helyett a lélek, a külső helyett a belső, a tudomány helyett az erkölcs, az értelem tudása helyett a lélek, a kutatás, mérés és mechanika helyett a kontempláció, az elmélyedés, a bensőség revelációit hirdeti, a lélek mérhetetlen kincseire utal, s innen vetíti ki rendeltetésünk és boldogságunk titkait...”¹⁹

Az erdélyi színpadnak sikerült az új irányokat úgy asszimilálnia, hogy közben önmaga legbensőbb világát hozhatta felszínre.

A „*kék madár*”, mely Maeterlinck azonos című darabjára utal, az a tendencia, amely egy sajátosan erdélyi, a kulturális gyökerekből táplálkozó egyedi művészetet hozott létre paradox és szerencsés módon találkozva az akkor az egyetemes művészetben is érvényre jutó törekvésekkel. Az elnevezésen túl Maeterlinck legbensőbb gondolatait, legmesszebbmutatóbb céljait is sikerült megvalósítani, mely szerint a színház „az álom temploma”. Ezzel csengtek egybe Hugó von Hofmannsthal sorai: „soha ne feledjük, hogy a színpad semmi, sőt a semminél is rosszabb, ha nem csodaszzerű. A színpadkép megépitőjének tudnia kell, hogy a világom semmi sem magában álló, semmi sem él csak önmagáért... Meg kell jelennie, annak a varázslatnak, amely a lélek mélyéből feltörő tekintet sajátja...”²⁰ Ezt az irányzatot különleges várakozás előzte meg. Ebben látták megtestesülni mindazt, ami egy sajátos erdélyi művészet létrejöttét megalapozhatja. Szerencsés táptalaja lehetett, hiszen az erdélyi népművészet, a tájegységek sokszínűsége szinte végtelen ihletforrása lett a rendkívüli költőiséggel megfogalmazott iránynak.

Az alapelveket a legnevesebb művészek igyekeznek megfogalmazni: Ligeti Ernő: „*Irodalmunk szemszögéből nézve azonban e megmozdulás értékek feltárásával, színek megcsillogtatásával kecsegtetett. Mit vártunk a székely írók megmozdulásától? Vártuk, hogy felszínre hozzák a székely népnek, mint kollektívumnak valódi mélységeit, ...székely színpadot is vártunk... egy új „kék madár” együtttest, amely a székely népköltészet remekeit dramatizáltan élénk hozza és a székely zene és dekoratív művé-*

¹⁹ Simhandl, Peter: Színháztörténet. Budapest, Helikon Kiadó 1998. 560 p.

²⁰ Simhandl, Peter: i.m. 236 p.

szet igénybevételeivel egy modern, és mégis népies forrásokból táplálkozó külön játszóstílust teremt meg.”²¹

Melyek voltak azok a színek? Erdélyi életérzést, atmoszférát közvetítettek, az expanzivitás helyett az intenzitás jellemző rájuk, „egyensúlyi pontjukat” kizárólag önmagukban találják meg. Az is nagyon érdekes motívum Ligeti cikkében, hogy a tragikus hősök egyfajta ősmítoszt igyekeznek a felszínre hozni, de ehhez a Don Quijote-i harc bemutatásához általában a Sancho Panza-kat választják. A legjellegzetesebb képviselőjük: Kós Károly, Nyíró József, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Tamási Áron. Akiben ugyan leginkább kiteljesedett ez az irányzat, de ő maga így vall erről: „Évekkel ezelőtt itt járt az orosz „Kék madár”, s azóta különösen fel-felbukkan a kérdés, hogy miképpen kéne nekünk is ilyen „Kék madarat” költeni. Nem is csodálom ezt, mert a székely népi kultúra igen sok sajátosságával emlékeztet az oroszéra, de ami ennél is fontosabb: maga a székely népi költészet, zene és tánc csábítóan alkalmas fészek arra, hogy valaki kiköltse abban a magyarul éneklő madarat, amelynek elérkezik a keresztelésnél megállapítani. Nekem is kedves gondolatom ez a költői madarászás, bár a ma élő két-három népi táltos közül talán éppen én vagyok a legkevésbé alkalmas arra, hogy megcsináljam azt...”²²

Az sem véletlen, hogy ebben az új stílusban Kós Károly rendkívül eredményesen bontakozott ki, hiszen kitűnő tehetséggel tudta a korszerű képzőművészeti munkásságában Kalotaszegről összegyűjtött páratlan néprajzi és történeti tudását kamatoztatni. „Kalotaszeg levegőjét vitte színpadra, ami által sikerült igen meghitt, otthonos erdélyi magyar hangulatot adni a darabnak.” (Dsida Jenő)

Ő maga így vall színházi elkötelezettségéről: „Lehet, hogy igaza van annak a kritikának, amely megállapítja állandóan, hogy az erdélyi magyar írás formában, előadásban primitívebb, rosszabbul öltözött, kevésbé szalonképes, mint a centralizált magyarországi. De mi nem szégyelljük azt, hogy a magunk szötte ruhát viseljük, amelyiknek anyagát magunk termeltük... Az erdélyi írás nem önmagáért levő l'art por l'art művészet, nem a szép lelkek gurmandériáját kívánja szolgálni, de mindennapi kenyere

²¹ Ligeti Ernő: i.m. 690 p.

²² Tamási Áron: A székely „Kék madarászokról”. In: Jégtörő gondolatok I. k. 308 – 315 p

akar lenni a magyarnak... a mi színházunk missziója kell legyen... a mi színházunk a magyar nyelv, a magyar szellem a művelődés iskolája kell, hogy legyen.”²³

A kék madár stílus kialakulásában és térhódításban rendkívül nagy szerepe volt a kolozsvári magyar színház valamint Thália R.T. és az Erdélyi Helikon közös drámapályázatainak 1930 és 1938 között, amelyek nagyot lendítettek az erdélyi magyar drámairodalom fejlődésén. A rendkívül nagyszámú győztes-, és előadásra javasolt dráma szerzői között olyan nevek szerepelnek mint: Tamási Áron, Benamy Sándor, Nagy István, Nagy Borbála, Marton Lili, Tomcsa Sándor, Salamon László, Nyíró József, Kakassy Endre.

A nagy érdeklődés és a pályázaton nyertes drámák magas színvonalra egyenes következménye lett az, hogy a kolozsvári Magyar Színház elindította a kortárs erdélyi darabok ciklusát. A darabok színpadra állításában olyan neves képzőművészek is közreműködtek mint Kós Károly, Bánffy Miklós, Haáz Rezső, Róth Sándor, Demian Tassy, Rajnai Sándor Vásárhelyi Z. Emil.

*„A népművészetből merítő színpadképei úttörők voltak. A népművészet ihletése a színpadi díszlettervezést elindította a stilizálás útján: a tervezők nem ábrázoltak, hanem jelzést kívántak továbbítani a műről, az előadás üzenetéről, jelképes kerete akart lenni a díszlet a színházi eseménynek. Megfogalmazódott egy olyan stíluseszmény, amely a kolozsvári színházat a legkorszerűbb európai elvárásokhoz közelítette... eltalálni azt a pillanatot, amikor minden a valóságból a stilizáltság felé lendül... lebegés a valóság és a mese között...”*²⁴ Ez az a színházi pillanat, amikor a hön áhított színházi ideál mindhárom célja megvalósul: *„legyen magyar, legyen erdélyi, legyen egyetemes.”*

Ez a tendencia beérett, és nem csak a drámaírásban, hanem a színpadra állításban és látványvilágban is megjelent. Egyik legkorábbi példája, melyen már határozottan tetten érhetjük az új stílust, a János Vitéz. A szokásos sablonos operett-stílus helyett, 1934-ben Kolozsvár színpa-

²³ Kós Károly: Énekes madár. Tamási Áron mesejátéka a kolozsvári színpadon. =Erdélyi Helikon, 1936, 21o

²⁴ Kántor Lajos – Kötő József: Magyar Színház Erdélyben 1919-1992. Kolozsvár, 1993. 64 p.

dán egy üde, színeiben gazdag, autentikus elemekkel és újfajta szem-
szögből megalkotott színpadkép tárul elénk:

„ Széles, napfényes mező. Égő arany búzatáblák hullámosan hajla-
dozó dombokon, meg-megszakadozva a hajlásokon egy-egy fa, vagy bokor
kövéren zöld lombjaival. Szelíd és méla erdélyi táj... e háttér előtt tomboló
színekben, vonalakban és ráncokban dúsan, gyermekien pazar, királyian
gazdag mézeskalács-fantáziával öltöztetett asszonyok. Kalotaszegi nők....
Mintha valaki óriás kedvében gyűjtötte volna össze mohón a leggazda-
gabb mezőn, egész az Óperenciás-tengerig nyúló réten a virágok színeit.
A vonalak méltóságát pedig régi mesés keleti királynők ruháiról leste volna
el... Gyönyörű csapatban állnak az égő arany háttér előtt, mint csodálatos
madarak, akik mesék messzi világából szálltak volna ide...”²⁵

A néprajzból ihletett szecesszió által fenségessé stilizált tabló.
A szecesszió minden vonását magán hordozza, a kanyargós hullámzó
vonalvezetést, az élénk kissé stilizált színvilágot, a festmények időtlen-és
fenségességet sugárzó az újra felfedezett arany hátteret. Ugyanilyen tipi-
kus és szinte elengedhetetlen a virágmotívum megjelenése.

A „keleti királynők” említése a jelmezek okán pedig nem üres szó-
kép, hiszen egyrészt a kalotaszegi népviselet színvilága, másrészt a való-
ban ősi elemek motívumok fennmaradása (párta, muszuly) valóban a
varázslatos keletet idézi.

Nem véletlen, hogy Kemény János *Kalotaszeg a színpadon* című
cikke kifejezetten a színpadi látványra, ezen belül is az eredeti folklór
elemek megjelenésére koncentrált: „Kós Károly következetesen végigvitt
kalotaszegi díszletei, Kádár Imre művészi rendezésében jól és dekoratívan
mozgó kalotaszegiek, a régi népi táncok olyan lelkesedést váltottak ki a
zsúfolt színházi közönségből, hogy immár bizonyossá vált. A falu meg-
nyerte a csatát.”²⁶

A legkorszerűbb európai irányokat adaptálta helyi viszonyok, szí-
nek szerint az erdélyi díszlettervezés, egy nagyon is kézenfekvő, mégis
modern formakincshez fordult, amelyben az alkotók nagyon is ottho-
nosan mozogtak. Kós Károly működésének köszönhetően a kalotaszegi

²⁵ R. Nagy András: Színházi napló.= Erdélyi Helikon.1934, 715 p

²⁶ Kemény János: Kalotaszeg a színpadon.= Erdélyi Helikon.1936.

formakincs Erdély határain jóval túl terjedt, hiszen miközben a János vitézt új formájában a kolozsvári Magyar Színház színpadán láthatták, a budapesti operaház színpadán Kodály „Székely fonóját” kalotaszegi viseletben adták elő. Ezzel meg is jelenik a színpadon az, amit évekig a színházművészet rovására írtak: a helyi szín hiánya.

Ugyanilyen rendkívüli eseménynek számított Tamási Áron *Énekes madár* című darabjának a bemutatója 1935-ben, mely először Budapesten került színre, igen nagy sikerrel. A rendezés és a scenika az, amely ezt az egyébként naiv mesét hiteles színdarabbá tette. Erről vall a korabeli, csak a darabot olvasva még szkeptikus kritikus: „Mikor azonban a szemünk látára húsvérré vált a mese és a legmerészebb mítosz, a halált megvető szerelem a színpadot és a nézőteret bűbájával nyugözte le, egyszerre szárnyra kelt, mint egykor a repülőgép Issy-les Moulineauxban Blériot alatt.”²⁷

Püskösti Antal rendezésben a zene mellett igen nagy szerepet kaptak a díszletek és jelmezek, amelyek a színpadi realizmustól a lehető legtávolabb álltak és a stilizálást népiség jegyében fogantak, ezáltal alkalmasak voltak arra, hogy a darab valóságfölötti szféráját híven visszaadják. A kiállításra a színház nem sajnálta az anyagi forrásokat és így „a darab visszaadta „az erdélyi, sőt a székely föld szagát, a népmese naiv báját... és végül az egész mesét melegen burkoló poétikus szimbolikát.”²⁸

1935 Szentlászlói völegény. A falusi kőművesmester Györkös Ferenc szülőfalujában megtörtént esetet írt meg felhasználva a helyi lakodalmas szokásokat. A vegyes színvonalú darab mind témájában mind megformálásában illeszkedett a Kalotaszeget bemutató előadások sorozatába ugyanakkor eredetiségével számos friss vonást is felfedezhetünk. A darab számos olyan lehetőséget hordozott magában, amely illeszkedett a transszilvanista irányzathoz és ezeket a lehetőségeket a színpadra állítással ki is aknázták, „a mese vékony vesszőjére ráfonta a gyönyörű, soha elégszer nem látott kalotaszegi ruhát, helyszínen gyűjtött népi énekeket, és az eredeti falusiakból álló statisztériát.”²⁹

²⁷ Kós Károly: *Énekes madár*. Tamási Áron mesejátéka a kolozsvári színpadon. = Erdélyi Helikon, 1936. 785 p.

²⁸ Kós Károly: i.m.

²⁹ R. Nagy András: *Színházi napló*. = Erdélyi Helikon, 1936. 691 p.

A *Csáki bíró lánya* amely egy régi ballada színpadi feldolgozása, szintén kalotaszegi környezetben játszódik. A díszleteteket és jelmezeket a téma legnagyobb ismerője Kós Károly tervezte nagy hozzáértéssel. Ez az előadás is kivételes sikert aratott és már megszülettek azok az írások, amelyek az új művészi irányra hívták fel a figyelmet. Ahol már nem a darab alárendelt, vagy hozzárendelt szereplője a díszlet és a jelmez, hanem éppen determinálója. *„A szerző előtt nem is az új népszínmű megteremtésnek a gondolata lebeghetett, hanem bizonyára az volt a törekvése csupán, hogy keretet adjon mindannak, amit be akart mutatni Kalotaszegen összegyűjtött kincseiből: népviseletnek, szokásoknak, rigmusoknak, régi énekeknek, táncnak megszámlálhatatlan ősi szépségeknek.”*

*„Két emberünk van, ki egyrészt a maga s másrészt a köz javára és örömére, meghonosodott Kalotaszegen. Kós Károly és Szentimrei Jenő. Kós irodalmilag is megteremtette Kalotaszegét: sokszor olyan hittel és elfogultsággal, hogyha véletlenül székelyekkel cselekszi vala ugyanazt, akkor a Székelyföld ma elméletben világbirodalom volna. Szentimrei inkább a megmutatható kalotaszegi művészetre fente a fogát. Hosszú és kitartón munkával gyűjtötte össze minden kalotaszegi szépnek a javát, majd a Csáki bíró lánya című balladában belérendezte és a kolozsvári magyar színház színpadán a városnak bémutatta.”*³⁰ Néhány tömör mondatban Tamási megfogalmazza azt a tudatos és tudományos munkát, amit az alkotópáros kifejtett és amely ebben a darabban ilyen formába napvilágra jött.

„A népi szöveg, így ahogy van, a dráma súlyához képest erőtlén, és a népi ének a ruházathoz képest sivár. Nagy szerencse, hogy a drámát biztosan tartják a népművészet megelevenedett értékei, melyekből a pompás rendezés semmit sem enged elsikkadni. Az eredeti énekek, táncok és a kalotaszegi női öltözködés ragyogó művészete mind lezárt érték, nem csak maradandó élmény, hanem a legszebb ékszer a magyar táj művészetek között. Természetesen nem olyan mély és általános emberi, mint a székely,

³⁰ Tamási Áron: Kalotaszegi ballada. In.: Tamási Áron: Jégtörő gondolatok. Budapest. Szépirodalmi K. 1973.

de biztosabb ízlésű, mint a gyöngyösbokrétásoké.... Kós Károly díszlete egy igazi ballada tökéletes ruhája. ³¹

Itt már egy különleges egyensúly-eltolódásról is számot ad Tamási, tréfás irigykedésén túl, mellyel „hazabeszél” és a székelységet természetesen mindnek elé helyezi, ott van az a reális megfigyelés, hogy ebben az esetben a színpadi kiállítás elsőrendű szerepet kap a drámával, jobban mondva a balladával szemben. Rendkívüli előrelépés, ahhoz képest, hogy csak néhány évvel ezelőtt leggyakrabban a díszlet és a jelmez a színháznak, csak másodrendű szolgálóleánya volt. Kós Károly díszlete mégis szűkszavú dicséretet kap, pedig ez a látvány részletezést érdemel. A szépséges mesei megformáláson, a biztos vonalvezetésen az egységes stíluson túl, Kós Károly építészként sikerült funkcionális a cselekményhez a legalkalmasabb játékkeret megvalósítani. Sokoldalúságának szinte minden egyes vonása kibontakozott ebben a munkában.

Ugyanebben az évben bemutatták Kós Károly *Budai Nagy Antal* című darabját a szerző díszleteivel és jelmezeivel. Bár a téma maga sugallta ezt a megoldást kevés művész tudta volna ezt olyan biztos kézzel és ihletten megoldani a látványtervet, mint ahogy a Kós Károly tette. Ezekből a színpadképekből sugárzik az a magabiztosság és erő, amellyel ezt az egyszerre népi és egyszerre történelmi tárgyú darabot megformálták. Az „arts és crafts” stílust tükröző magabiztosság, melyet a gótika és Kalotaszeg összefonódása egyszerre ihletett. Ezt a formavilágot mind a színpadi tér elrendezésében, mind a jelmezekben Kós kitűnően tudta érvényre juttatni. A középkori öltözékek, a stilizált páncéltól a papi ornátusokon keresztül a népviseletekig a jelmezek különleges atmoszférát teremtettek. Különleges ellenpontnak számított a torockói népviselet megjelenése a női szereplőn, hiszen az nagyrészt természetes színekből áll. A sötét színskálát felvonultató ruházatok között üde és élénk dominánsan vörös és fehér színfoltot képviselt. Akárcsak az architektúrában a vaskos egyszerű népi építészeti és a középkori gótikus stílusra egyszerre jellemző elemek ötvöződtek. Az egyszerre világi és szakrális tereket rusztikus rajzolatú épülettöredékek és festett üvegablakok idézték, ellenpontjai a népi enteriőrök a dráma színeit követték, és az utolsó

³¹ Tamási Áron: i.m.

vacsorát idéző Leonardo-i szerkezetben teljesedtek ki. Mindezeket az elemeket a stilizálással áttemelte egy olyan gondolati síkba, mely a képzelet számára elegendő teret enged a dráma kibontakozásához.

Egyértelmű, hogy itt nem csupán a helyi néprajzi szépségek megjelenéséről van szó, hanem nem kevesebbről, mint a modern színház megjelenéséről, ahol a látvány a kísérletezés új lehetőségeit adja meg. *„A színpad az egyetlen megjelenési hely, ahol ide-oda taszigálással, egyes mondatoknak kihangsúlyozásával, arcjátékkal, pirosítóval többé lehet tenni a mondanivalót, s ahol kivételes a tartalom nem teszi szükségessé az eretnek elhalványulását, rendezés, díszlet és betétek élővé, sőt aktuálissá varázsolhatnak gyenge, vagy idejemúlt színdarabot is.”*³²

Az adott körülmények között, amelyek nem kedveztek különösebben a művészetek, de még inkább kevésbé a magyar színházművészet fejlődésének képesek voltak egy olyan stílust egy olyan csak számukra járható utat kialakítani, amely miközben teret ad az önkifejezésnek éppen azoknak a nemzetközi irányoknak, tendenciáknak a jegyében, az eszmei hatására alakult, amelyek a korabeli művészet leghaladóbb meghatározó jegyeit fémjelzték képesek voltak a színház látványvilágában is kiteljesedni annak megújulását vonva maguk után.

Bár e tanulmány során az előadások részleges vizsgálata történt csak meg, kirajzolódik mégis, hogy a „kék madár” stílus ihletforrása kétirányú, egyrészt a székely népi világ másrészt kalotaszegi felé fordul, és gyakran össze is kapcsolódik. Mindkét irány igazi tiszta formakincset képes a felszínre hozni és létrehozni azt a sajátos erdélyi szint, amelynek megszületése a 30-as években a színházesztétika maga elé tűzött. Ez a szín eredetisége markáns ereje valamint a tradicionális kultúrából eredő mély gyökerei révén sikerült a közönség számára is egy esztétikailag magas színvonalon álló ugyanakkor népszerű művészetet közvetíteni.

Ahhoz, hogy ennek minden részlete és természete kiderüljön, az összes előadás vizsgálata szükséges (ld. Jegyzetek), valamint azoknak a tervezőknek az életmű feloldozása, akik ezekben az előadásokban dolgoztak nevezetesen: Kós Károly, Bánffy Miklós, Vásárhelyi Z. Emil, Róth György, Demian Tassy, Rajnai Sándor, Kudelász Károly, Hárny

³² Kemény János: Kalotaszeg a színpadon. = Erdélyi Helikon, 1936, 144. p.

Lajos. A kutatást ki kellene terjeszteni a többi erdélyi város hivatásos színjátszására is, de figyelemmel kellene kísérni közben az amatőr színi mozgalom egy-egy meghatározó előadását is.

Hogy –Tamásival szólva – milyen színű is az erdélyi „kék madár”, ez csak akkor derülhet ki, ha nemzetközi kontextusba kerül a stílus elemzése, hiszen az orosz, lengyel és skandináv színpadokon is hasonló célú és eszköztárú útkeresés zajlott.

A tanulmányban szereplő előadások időrendi sorrendben

- 1934 Kacsoh Pongrác–Bakonyi Károly–Heltai Jenő–Petőfi Sándor: *János vitéz*: Rendezte Kádár Imre, Dsida Jenő előjátékával Kós Károly kalotaszegi díszleteivel és jelmezeivel, loo kalotaszegi résztvevővel.
Szentimrei Jenő: *Csáki bíró lánya* (közreműködik ötven kalotaszegi földműves színész)
Tamási Áron: *Énekes madár* Rendezte: Püskösti Antal Kós Károly díszleteivel
- 1935 Györkös Ferenc Szabédi László stilizálta: *A szentlászlói vőlegény*
- 1936 Kós Károly *Budai Nagy Antal* Bánffy Miklós rendezése, Kós Károly díszleteivel

A „kék madár” stílushoz tartozó további előadások

- 1932 Bárdos Péter: *A gyűjtogató*
- 1933 Nyíró József: *Júlia szép leány*
- 1934 Szentimrei Jenő: *Sírató*
- 1936 Szigligeti Ede: *A cigány* (Kádár Imre rendezése)
Gaál Alajos: *Székely guzsalyos*. 3 egyfelvonásos
- 1937 Tamási Áron: *Tündöklő Jeromos*
Borka Géza: *Muskátlis ablak*
- 1938 Nyíró József: *Jézusfaragó ember*
Gárdonyi Géza: *A bo,*
Maeterlinck, *Maurice Szent Antal csodája*
Kodály Zoltán: *Háry János*
- 1939 Áprily Lajos: *Idahegyi pásztorok,*
Bánffy Miklós: *Naplegenda*
- 1940 Blaga, Lucian: *Gyermekkeresztesek*
Csepreghy Ferenc–Erkel Elek: *A sárga csikó*

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

A migrációs válság Pozsonyból szemlélve

Schmunk, Michael: Slovakia 2016: Europe Looks to Bratislava Refugee Crisis, Parliamentary Elections, EU Council Chairmanship = Südosteuropa-Mitteilungen. 2016.3.no. 22-42 p.

Ahogy sok más uniós tagállam esetében, a volt szocialista Szlovákiára is igaz, amely 2004-ben csatlakozott az EU-hoz, 2009-ben pedig a NATO-hoz, hogy egyre nagyobb gondot jelentenek a populista jobboldali és neofasiszta mozgalmak és pártok. Némelyikük már a Parlamentbe is bekerült a 2016. tavaszi választások óta. Az egyetlen témaként az európai bevándorlási válságra fókuszáló választási kampányt követően a populista baloldali párt, a SMER-SD, amely korábban ahhoz volt szokva, hogy egyedülként kormányoz Robert Fico miniszterelnökkel az élen, váratlanul jelentős választási vereséget szenvedett. Ficónak ezzel együtt is sikerült hatalmon maradnia, egy olyan négy pártból álló koalíciót irányítva, amelyek politikai értelemben nem állnak közel egymáshoz. Abban bízik, hogy legalább 2016. december 31-ig, azaz az ország első uniós elnökségének végéig sikerül egyben tartania a koalíciót. Szlovákia úgy döntött, hogy az EU-t hosszú idő óta sújtó, sorozatos válságok súlyosságára való tekintettel – a görög pénzügyi krízissel, a drámai menekültáradattal és a küszöbön álló Brexittel az élen – tisztességes közvetítőként igyekszik betölteni elnöki szerepét ahelyett, hogy ambiciózus nemzeti ügyrenddel állna elő. Szlovákiát széles körű nemzetközi kritika érte konok ellenállása miatt a háborús menekültek befogadását, különösen a muzulmánokat illetően, amelyben a legsúlyosabb vád az volt, hogy a szlovákok feladták az „európai szolidaritás” elvét. Szlovákia azonban világossá tette a nyugati tagállamok számára, amelyek továbbra is domináns szerepet töltenek be az EU-ban, hogy nem

hajlandó jelentősen módosítani kulturális, társadalmi és vallási örökségét és normáit azon „helyreigazító forradalom” részeként, amelyet Brüsszel és a Nyugat rá akar erőltetni a keleti államokra.

Pethő-Szirmai Judit

A kelet-európai (balkáni) tagjelölt országok és a válságban lévő unió

Axt, Heinz-Jürgen: Südosteuropa im Schatten der EU-Krisen – Warum der Erweiterungsprozess nicht vorankommt = Südosteuropa-Mitteilungen. 2016. 3.no. 6-21 p.

Európa bajban van. A britek ki akarnak lépni az Unióból, és kátyúba került a bővítés projektje. Ezek a fejlemények jelentős következményekkel járnak a délkelet-európai tagjelölt országokra nézve. Izgalmas kérdés, hogy miért nem akarják valóra váltani az Európai Tanács 2003-as thesszaloniki ígéretét, miszerint megnyílik az EU kapuja Délkelet-Európa országai előtt. Kelet-Európa országai 2004-ben csatlakoztak az EU-hoz, és náluk tetten is érhetők a tagság pozitív előnyei politikai és gazdasági fejlődésükre nézve. Délkelet-Európában viszont mind a gazdasági, mind a politikai átalakulás lassan halad. Állami szintű korrupció, a jogállamiság hiányosságai, szervezett bűnözés, klientizmus, „urambátyám” összefonódások és politikai nyomás alá helyezett média jellemzi a Nyugat-Balkán megrekedt helyzetét. Az EU sorozatos válságai jól mutatják, hogyan fordul az Unió egyre inkább befelé, miközben arra törekszik, hogy megőrizze a status quo-t. Egyre inkább elfogadottá válik az a gondolat, hogy egy kettős moratóriumra lenne szükség: először helyre kellene állítani az EU egyensúlyát, másodsor pedig ki kellene kényszeríteni egy szünetet a bővítéseket illetően. Az EU jelenlegi krízisei mellett a Nyugat-Balkánnal kapcsolatos holtpontra a régi elit továbbélése és a gyenge ellenpólust jelentő elit felemelkedése közötti feszültségre is visszavehető. Mindez késlelteti az átalakulás folyamatát, és aláássa a reformorientált erők működését. Az összeesküvés kultúrája a szervezett bűnözésnek kedvez, amely könnyen megbékélyozhatja az államot.

Pethő-Szirmai Judit

Integráció és dezintegráció: Európa, Ukrajna és a világ

Snyder, Timothy: Integration and Disintegration: Europe, Ukraine and the World = Slavic Review, 74, Winter 2015. 4.no., 695–707. p.

Az ukrán forradalom és az azt követő orosz megszállás átalakította a világot, és még inkább a figyelem középpontjába állította a szláv tanulmányokat. Nem mindennap esik meg Európában, hogy valódi forradalom megy végbe, amit ellenforradalom, vérengzés, majd kormányváltás követ. Ha a 2014-es ukrán parlamenti és elnökválasztással véget is ért volna a történet, ma csak arról vitatkoznánk, hogy vajon a jogállamisáért küzdő polgári vagy az oligarchák ellen fellázadó baloldali mozgalom motiválta az eseményeket. Az orosz megszállás és a Krím-félsziget annektálása viszont véget vetett a tartós rend korszakának, amikor úgy tűnt, az államok függetlenségét mindenki tiszteletben tartja Európában. Az ENSZ Emberi Jogi Kartája, a helsinki záróokmány és a budapesti memorandum egyidejű megszegésével Moszkva emelte a tétet.

Az, hogy az orosz propagandisták megpróbálták az ukrán háborút globális konfliktusként feltüntetni, arra utal, hogy az ukrán forradalom és az orosz ellenforradalom csak globális kontextusba helyezve értelmezhető. A modern európai történelem nem annyira a nemzetállamok történelmén keresztül, hanem integrációs és dezintegrációs törekvések váltakozásaként válik érthetővé. Az I. világháború a balkáni integrációs modell egyenes következménye volt. A háború során az összes európai szárazföldi nagyhatalom vagy vereséget szenvedett, vagy forradalom dúlta fel. Ezzel kb. 1922-re befejeződött Európa dekolonizációja.

Az európai nemzetállami modell sikeresen felbomlasztotta a szárazföldi birodalmakat, de a reintegrációhoz már nem nyújtott segítséget. A tengeri nagyhatalmak önrendelkezési joggal ruházták ugyan fel Kelet- és Közép-Európa új államait, de a gazdasági és politikai együttműködési rendszerek kiépítésével már nem foglalkoztak. Ennek következtében a kolonializmus ideája visszaszivárgott Európába, és nemcsak a nosztalgia, hanem a tervek szintjén is. 1930-tól kezdve Kelet-Európa a rekolonizáció színtere lett: mind a náci, mind a szovjet birodalom kolonizációs terveket dédelgetett a térséggel kapcsolatban. Hitler ihletet

merített a balkáni militarizmusból is, de nem etnikai, hanem faji alapon fejlesztette tovább. A bolsevik forradalom nyíltan természetesen antikolonialista ideológiát képviselt, burkoltan azonban az új rezsim is a gyarmatosító logika mentén működött: Sztálin az első öt éves tervben ezt belső kolonizációnak nevezte.

Az 1930-as évek második felének egyik legnagyobb kérdése az volt, hogy miközben a Szovjetunió és a náci Németország a kapitalizmus alternatíváiként ideológiai csatát vívott egymással, melyik neokolonialis modell győzedelmeskedik a kapitalista nemzetállam ideája fölött Európában és talán a világ más részein is. 1938–41 között az első világháború utáni Európa rendje felbomlott, és sorra szűntek meg az előző világégést követően kialakított kisállamok. 1941 júniusában, amikor a náci Németország elárulta szovjet szövetségését, és elindította a Barbarossa-hadműveletet, megindult az új világrend meghatározásáért folytatott verseny.

A szovjet-német háborúskodás központi kérdése Ukrajna birtoklása volt. Németország azt tervezte, hogy kiéhezteti Ukrajnát, és rajta keresztül a Szovjetunió lakosságát. Ugyanakkor a náci ideológiában mindig is keveredett Kelet-Európa faji kolonizációja és a zsidók ellen folytatott kampány. Hitler szemszögéből a Szovjetunió zsidó állam volt, amelynek össze kellett (volna) omlania a német katonai nyomás alatt. Amikor ez mégsem következett be, és füstbe mentek a nagyszabású gyarmatosítási tervek, Hitler a világ és Németország zsidóságát hibáztatta. A náci ideológia furcsa módon egyszerre volt kolonialista és antikolonialista, hiszen faji alapon kívánt gyarmatosítani területeket, miközben „felszabadította” őket a „globális zsidó hatalom” alól. Éppen ezért 1933-tól 1945-ig Ukrajna a világ legveszélyesebb helyei közé tartozott, mivel két neokolonialista projekt is áhítozott a megszerzésére, (és ez mintegy 14 millió ember halálába került Berlintől Moszkváig).

Kelet-Európában az 1940-es években nem a szovjet hatalom megérkezése jelentette az első társadalmi forradalmat, hanem a holokauszt. A zsidók gettóba zárása, majd legyilkolása kelet-európaiak millióit juttatta olyan vagyoni, illetve társadalmi-gazdasági lehetőségekhez, amelyekről a háború lezárása után sem voltak hajlandók lemondani. Az 1944-től kezdődő szovjet típusú forradalmak tulajdonképpen abból a faji forradalomból indultak ki, amelyet korábban a nácik generáltak.

Ugyanazok az emberek, akik elvették a zsidók vagyonát, sőt zsidókat gyilkoltak, most beléptek a kommunista pártba: a zsidó vagyon néma társadalmi konszenzussal történő „újraosztása” volt voltaképp a szovjet típusú forradalom első szakasza. A második szakasz, a magánvagyon államosítása már sokkal kevésbé átfogó mértékben valósult meg Kelet-Európában, mint a Szovjetunióban. Egy generáció leforgása alatt aztán ezeknek a rezsimeknek is a konzumerizmus lett a mozgatórugója.

Az európai integráció történetét újszerű politikai logika hatja át, amit mind az ukrán forradalmárok, mind az orosz ellenforradalmárok világosan láttak 2013-ban. Az EU saját „eredetmítosza” szerint tagállamai tanultak a II. világháborúból, pedig ez nincs teljesen így. Ha a háború borzalmi valóban egyfajta liberális béke iránti vágyat ébresztettek volna az emberekben, akkor ezt a békét a legtöbbet szenvedett népek (zsidók, lengyelek, ukránok, fehéroroszkok, oroszok) vívták volna ki maguknak. Az I. világháború az európai dekolonizáció győzelmét és a hagyományos szárazföldi hatalmak végét jelentette. A II. világháború egyszerre fúrta meg a náci rekolonizációs terveket, térítette el a szovjet tervet és gyengítette meg a hagyományos tengeri birodalmakat. Az EU tehát valójában nem más tett lehetővé, mint azt, hogy a kolonizáció lehetőségét elvesztő országok talpra essenek. Kezdetben az európai integrációt leginkább szorgalmazó ország az az NSZK volt, amely számára egy elvetélt kolonizációs terv, egy elvesztett háború, egy megosztott lakosság és egy ideológiai válság után jó ötletnek tűnhetett a Franciaországgal, Belgiummal, Hollandiával és Luxemburggal történő együttműködés.

A háború utáni évtizedekben azok az államok, amelyek elvesztették tengerentúli területeiket, Európában belül találtak maguknak újabb kereskedelmi zónát. Az európai gazdasági és politikai integrációjának gondolata aztán az 1980-as évek vége felé került elő, amikor a Szovjetunió hanyatlásnak indult, és még nyilvánvalóbbá váltak a Kelet és Nyugat közötti életszínvonalbeli különbségek. Bár az EU a kolonizációt helyettesítette, működése egészen más alapokon nyugodott, hiszen tagjai formálisan egyenlőnek ismerték el egymást, politikai és gazdasági súlyukra való tekintet nélkül. Az EU 21. századi bővítései valójában nemcsak a hidegháború szakadékát szüntette meg, hanem az egykori tengeri hatalmak, az I. világháború győztes országai és a győzelmüknek

köszönhetően létrejött kelet-európai nemzetállamok közötti választóvonalat is. Általánosan elfogadott igazsággá vált, hogy a nemzeti liberalizálódás természetes végállomása a „visszatérés Európába”.

Ukrajna azonban az első olyan ország, amely korábban, 1917 előtt a Szovjetunió területéhez tartozott, és amely az EU-ba kívánkozik. Ugyanakkor Ukrajna négy uniós tagországgal is határos, és akárcsak a 70-80-as évek szovjet csatlósai, fogyasztói társadalommal rendelkezik. 2013-ban a társulási szerződés aláírásának kilátásai azért voltak oly népszerűek Ukrajnában, mert az emberek a jogállamiság felé való elmozdulás garanciáját látták benne – szemben az oligarchák kezében összpontosuló hatalommal. Közben azonban az orosz külpolitika is irányt váltott, és az európai integrációs projekt felbomlasztását tűzte ki célul. Oroszország is felismerte, hogy a civil társadalom, a jogállamiság és Európa kölcsönösen erősíti egymást, de ebben nem támogatandó irányt, hanem ellenséget vélt felfedezni. Putyin rávette az akkori ukrán elnököt, Viktor Janukovicsot, hogy ne írja alá az egyezséget az EU-val. Ugyanakkor Szergej Lavrov orosz külügyminiszter a rivális orosz projekt, az Eurázsiai Unió számára szeretne volna megnyerni Ukrajnát. Az első orosz reakció – a tüntetők gyalázása és az ukrán kormánynak ígért pénz a tiltakozók visszaszorítására – azonban visszafelé sült el, és kitért a forradalom. Az erre adott orosz válasz – a Krím-félsziget megszállása és annektálása – az ukrán állam bedőlését kellett volna, hogy eredményezze. Amikor azonban ez sem következett be, Oroszország szeparatistákat kezdett el támogatni Luhanszk és Donyeck körzetében, és saját csapataival is erősítve azokat. Ennek következtében több ezer ukrán állampolgár vesztette már életét, és több mint egymillió lakosnak kellett elhagynia otthonát.

Az orosz invázió az ukrán közvéleményt még inkább az európai integráció gondolata felé tolta, az uniós tagság azonban szuverén és működő államiságot kíván meg. Az európai integráció és a dezintegrációra való törekvés között alapvető különbség van a gyenge államokkal való politikai és retorikai bánásmódot illetően. Az EU passzívan bátorítja a reformot a jövőbeli tagság kilátásba helyezésével, ezzel szemben Oroszország elnyomja az ilyen államokat, és retorikájában is leigázza őket (pl. azt állítva, hogy Oroszország és Ukrajna lakossága „egy nép”). Míg az EU politikai etikettje szerint felnagyítja a tagállamok egyenlőségét, az

orosz propagandisták az ukrán állam gyengeségeit hangsúlyozzák, és nem ismerik el az ukrán nemzeti identitást és történelmet. Az Unió szerint a civil társadalomra szükség van az egészséges politikai élethez. A Majdanon történt események a civil társadalom megnyilvánulásai voltak: szabad akaratukból gyülekező emberek tiltakoztak a jogállamiság nevében a kiszámíthatatlan (diktatórikus, polgárait legyilkoló) állammal szemben. A Majdan szellemisége az önrendelkezés, a nemzeti identitás és a politikai normák mellett tette le a voksát. Ezzel szemben az orosz reakció szerint a civil társadalom nem más, mint egy fedőnév az ellenséges globális befolyásra, egyfajta világszintű összeesküvésre. Putyin egyrészt hagyományos koloniális retorikát használ hagyományos koloniális háborúja igazolására Ukrajna ellen, másrészt azt mondja, hogy a háború a nemzetközi amerikai konspiráció elleni fellépés.

Az Ukrajna és az Európai Unió elpusztítására irányuló orosz projekt egy alternatív világtrend jegyében tulajdonképpen nem meglepő. Kérdés, hogy valóban a dezintegráció áll-e az oroszok érdekében, de az bizonyos, hogy ami a Majdanon történt, Oroszország szemszögéből a propagandáról, az összeesküvésről és a birodalomépítésről szólt. Oroszországnak már korábban is sikerült a koloniális és a dekoloniális retorikát egyesítve politikai sikereket elérni, ahogyan Ukrajna is volt már máskor is a világtörténelem fontos színtere. A kérdés már csak az, hogyan jön ki az ukrán állam ebből a konfliktusból: szuverenitását megerősítve, majd az európai integráció részévé válva, vagy pedig az orosz hierarchikus rendszerbe betagozódva.

Az új gazdasági elit kialakulása Szerbiában

Lazić, Mladen: The Making of a New Economic Elite in Serbia = Südosteuropa, 63,4.no., 531–548. p.

A cikk szerzője új kutatási adatok alapján elemzi a szerb gazdasági elitet: összetételét, fő jellemzőit és fejlődését a szerb rendszerváltás során. Ennek kapcsán röviden bemutatja a társadalmi-politikai változások

folyamatát Szerbiában az 1980-as évektől kezdve napjainkig. Szerbia társadalmi átmenete a szocializmusból a kapitalizmusba immár negyed évszázada tart. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság részeként Szerbia társadalmi viszonyai meglehetősen eltértek a tipikus szocialista parancsuralomtól. A gazdaságban egyfajta „szocialista piacgazdaság” alakult ki, amely ha korlátozott formában is, de autonómiát biztosított a vállalatoknak, a dolgozók számára beleszólási jogot adott a döntésekbe, és lehetővé tette a kisebb magántulajdont a mezőgazdaságban és a szolgáltatói szektorban. Ugyanakkor a gazdasági és társadalmi termelés egy formálisan egységes, kollektív tulajdonosi nomenklátúra irányítása alatt zajlott. A politikában a területi decentralizáció hatására – különösen Tito halála után – nyílt verseny indult a hatalomért a nomenklátúra különböző (centralista, illetve republikánus) frakciói között. Az adott rendszer keretei között azonban, ahol nem léteztek liberális-demokratikus játékszabályok, a győztesek „mindent vittek”, míg a vesztesek pozíciója vagy egzisztenciája veszélybe került. Noha a kulturális kapcsolatokat egyfajta tolerancia jellemezte a „devianciákat” és a „nyugati eszméket” illetően, a szocialista rendszer alapjait ez nem rengette meg.

A jugoszláv szocializmus sajátos jellege jelentős mértékben meghatározta gyors felbomlásának forgatókönyvét. Az 1980-as évek vége felé úgy tűnt, hogy a korábbi piaci tapasztalatok, különös tekintettel a nyugati országokkal folytatott, fejlett árukereskedelemre és a több száz ezer külföldön dolgozó jugoszláv vendégmunkás tapasztalataira, problémamentes átmenetet biztosítanak majd a kapitalizmusba. Ugyanakkor Szerbiában az öngazgatás hagyományai miatt a piacgazdaságra való áttérés vontatottan haladt, és az országot addig irányító réteg továbbra is jelentős befolyást tudott gyakorolni az eseményekre. A „társadalmi tulajdon” képlékeny gyakorlata miatt könnyen át lehetett alakítani a vállalatokat magáncégekkel, minimális áron (vagy ellenérték nélkül) hosszú időre vagyonhoz juttatva ezzel a nomenklátúra tagjait. A privatizált cégek dolgozóinak saját tulajdonjogukról alkotott ideológiai illúziói azonban gyakran akadályozták a piaci szabályok szerinti működésre való átállást. Az ország gazdasági összeomlása, nemzetközi elszigeteltsége és a 90-es évek pusztító háborúi mellett a fenti tényezőkre vezethető vissza, hogy Szerbiában a mai napig nem fejeződött be a priva-

tizáció. Számos nagyvállalat még mindig állami kézben van, ráadásul többségük rosszul teljesít a piacon.

Érdekes adalék, hogy mivel Szerbiában magasabb volt az életszínvonal, mint kelet-európai szomszédjainál, a szocialista berendezkedésnek még a 80-as évek felé is volt létjogosultsága az alacsonyabb társadalmi osztályok körében. Slobodan Milošević ezért is tudott tömegeket maga mögé állítani nacionalista és szocialista elemeket is tartalmazó retorikájával: a régi nomenklátúra nem a rendszerváltást, hanem az államiság megőrzésének fontosságát helyezte a középpontba. Ezért aztán – a gazdasági rendszerváltást másodlagosnak beállítva – az a csoport, amely már a szocializmus idején is a „reformokat” képviselte, ráadásul a nemzeti érdekeket is védelmezte, úgy tudott fellépni, mint a változások végrehajtására leginkább alkalmas társaság. Így a többi volt szocialista országgal, illetve jugoszláv köztársasággal ellentétben, Szerbiában a 90-es években is a régi gárda maradt hatalmon, és egyfajta „felülről jövő forradalmat” vezényelt le. Örökségként egy Milošević által vezetett, szigorúan szervezett hierarchiát, valamint a legfontosabb gazdasági erőforrások, az állami apparátus és a média feletti kontrollt hozták magukkal.

A régi rezsim hatalomban maradásának és változatlan gazdasági és kulturális dominanciájának legszembetűnőbb következménye a nemzeti jövedelem drámai visszaesése volt (1990-ben Szerbia GDP-je valamivel több, mint 5000 USD/fő volt, míg 1995-ben 2000 USD/fő, 2010-ben pedig 4000 USD/fő). Másrészt az átalakulás (szándékos) akadályozása a nomenklátúra tagjainak előnyökhöz juttatása érdekében jelentősen lelassította a közjavak privatizációját. Így egy viszonylag gyors kezdet után az 1994-ben hozott törvény nemcsak megakasztotta a folyamatot, hanem gyakorlatilag semmissé tette a korábbi eredményeket. Ebből kifolyólag 2001-re Szerbia tőkéjének 42,67%-a állami tulajdonban volt, további 33,8%-a pedig „társadalmi tulajdonban”. Az, hogy az állami tulajdonban maradó vállalatokat nem sikerült átstrukturálni, egyéb súlyos konzekvenciákkal is járt. Amikor Szerbia nemzetközi elszigeteltsége véget ért 2000 után, ezek a cégek beruházási tőke nélkül (legyen az hazai vagy külföldi), illetve elavult technológia, hatalmas munkaerő-feltesleg, versenyképtelen termékek és politikailag kinevezett vezetés mellett léptek be a piaci versenybe. Az elkerülhetetlen, óriási veszteségeket

állami támogatásokból próbálták fedezni, amelyeket pedig egyre csökkenő (minimál) bérek, növekvő adók és külföldi eladósodás árán tudtak előteremteni. Szerbia a gazdasági és társadalmi regresszió ördögi körébe került.

Politikai szempontból a blokkolt kapitalista átalakulás legfőbb hatása a politikai verseny feltételeinek szembeszökő egyenlőtlensége lett: a hatalmon lévő párt (Szerb Szocialista Párt) az állami apparátus, az állami gazdasági erőforrások, a média feletti kontroll vagy épp közvetlen manipuláció segítségével biztosította be a győzelmét a választásokon. Ráadásul egy demokratikus hagyományokat nélkülöző országban a politikai ellenfelek ellenségként való beállítása nem ideig-óráig szólt, és bármilyen eszközt szentesített. Szerbia liberális-demokratikus politikai berendezkedése tehát kezdettől fogva több sebből vérzett, és még Milošević bukása után tizenöt évvel sem konszolidálódott a helyzet.

A vontatott átalakulás következményei a társadalmat is erősen sújtották: tömeges elszegényedés és a szűk politikai elit kivételével az összes társadalmi csoport életszínvonalának zuhanása következett be. A szocializmushoz képest nőttek a társadalmi egyenlőtlenségek, miközben az állam jóval kevesebb segítséget tudott nyújtani a lakosságnak az alapvető élelmezés, lakhatás, egészségügy és oktatás terén. A romló életkörülmények és a megfelelő ellenzéki pártok hiánya miatt a lakosság nagy része ideológiailag a patriarchális tradicionalizmus és az autoritarianizmus felé fordult a még mindig jelen lévő nacionalista érzelmek mellett.

A posztkommunista átalakulás egyik jellemzője, hogy az elsődleges tőkefelhalmozás már a kapitalisták megjelenése előtt megtörtént, azaz ami korábban állami kézben összpontosult az uralkodó csoport irányítása alatt, átkerült magánemberek vagy –cégek tulajdonába. A vagyon újraosztása a korábbi nomenklatura tagjai között minden kelet- és közép-európai ország életében jelentős szerepet játszott. De Szerbia – Oroszországgal együtt – még ebből a mezőnyből is kiemelkedik: a szerb nagyvállalatok tulajdonosainak kétharmada politikai vagy gazdasági „vezető” volt korábban, a családtagjaikat is ideszámítva. Szerbia posztkommunista átalakulásának első szakaszában az új gazdasági elit három csoportból tevődött össze: a volt nomenklatura tagjaiból (ők voltak többségben), a „háborús vállalkozókból” és azon középosztálybeli

személyek, akik középvezetők, illetve sikeres kis- és középvállalkozások vezetői voltak. A gazdaság harapófogóba került a korábbi tervgazdálkodás és a továbbra is fennmaradó állami irányítás, illetve az új piaci szabályozások között. Ez a helyzet azt is jelentette, hogy a működés játékszabályai jelentősen eltértek a tipikus piacgazdaságtól, mivel a sikeres tőkefelhalmozás inkább politikai, mint gazdasági vállalkozó szellemet kívánt. Egyes kutatók ezt politikai kapitalizmusnak nevezték el.

1995-ben a daytoni békeegyezmény aláírása után a rendszerváltás felgyorsult. A háború vége és a szankciók feloldása jelentősen leszűkítette az illegális tőkefelhalmozás lehetőségeit, és a nemzetközi kereskedelem beindulásának köszönhetően a törvényes rend is kezdett megszilárdulni. A korábbi nomenklatúra tagjai addigra már befejezték az elsődleges tőkefelhalmozást, és most szerették volna intézményes keretek között is bebiztosítani a vagyonukat. 1996 és 2000 között történt meg az új rendszer kialakulásának második szakasza: egyre nyilvánvalóbbá váltak az ellentétek az államot irányító politikai elit és az új gazdasági elit között. Ez utóbbi soraiban egyre több lett a középosztálybeli szakember és vállalkozó. A gazdasági elit még nem volt elég erős ahhoz, hogy konfrontálódjon az állammal, de érdekei egyre inkább összhangba kerültek az ellenzéki pártokéval. Amikor a NATO-bombázások hatására 1999-ben Szerbia katonailag összeomlott, az ellenzéki erők végre egyesültek, és támogatta őket az új gazdasági elit, a Nyugat és a középosztály tömegei. 2000-ben Milošević rezsimjének megdöntésével kezdetét vehette a kapitalista piacgazdasággá alakulás harmadik szakasza.

A belső átalakulás persze ezek után sem volt zökkenőmentes, de összességében elmondható, hogy az új évezred első évtizedében jelentős előrelépést sikerült elérni a liberális-demokratikus rend megszilárdításában. A viszonylag masszív állami szektor ellenére a gazdaság túlnyomórészt piacgazdasággá alakult, és egyre inkább betagozódott a nemzetközi export-import forgalomba és pénzmozgásokba. A társadalomban folytatódott a kapitalista osztály megszületése, amely összetételében egyre hasonlóbbá vált a többi volt szocialista ország gazdasági elitjéhez. A patriarchális tradicionalizmust felváltotta a liberálisabb politikai gondolkodás, bár a gazdasági válság idején a kapitalisták még mindig az államtól várták a problémák megoldását. Sajnálatos módon

a 2008-ban kezdődött gazdasági világválság társadalmi hatásai rávetültek a szerb politikai életre. A közvélemény az új kapitalista osztályt tette meg bűnbaknak a romló életszínvonal miatt, ez a helyzet pedig aláásta a kapitalista rend megszilárdulásának és a gazdasági elit konszolidációjának folyamatát, mivel ez utóbbi hagyományosan a politikai hatalomhoz kapcsolódik Szerbiában. Mindez pedig duplán megnehezíti a válságból való kilábalást.

Pethő-Szirmai Judit

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

A kolozsvári magyar színház történetéből

Bartha Katalin Ágnes: Színházi professzió és presztízs Kolozsváron a 19. század utolsó harmadában= Erdélyi Múzeum. 2015. 3. sz. 45–78 p.

A tanulmány a Kolozsvári Nemzeti Színház – mint az első magyar nyelven játszó kőszínház – történetét vizsgálja mind intézményi működés, mind pedig a színészi mesterség hivatássá válása, vagyis a színházi szakma szempontjából.

Az 1792-től folyamatosan működő Kolozsvári Nemzeti Színház Erdély központi fontosságú színházi intézménye volt. A Pesti Magyar Színház (1837), a későbbi Nemzeti Színház megnyitása után veszített ugyan központi jelentőségéből, de a vidéki társulatok között mégis meg tudta őrizni különleges helyzetét, és a nehézségek ellenére, néhány jeles igazgató irányításával, egyenletesen kiemelkedő műsort tudott produkálni az egész század során. Kiterjedt forrásokra alapozva a színház és a színházi professzió társadalmi-gazdasági-kulturális átrendeződésének árnyaltabb képét kívánja nyújtani a szerző, mint az eddigi színház-történeti tanulmányok és kézikönyvek. Forrásai: a színügyi választmány működésének korszakra vonatkozó, fennmaradt iratai, jegyzőkönyvei, szabályrendeletek, törvénykönyvek, igazgatói és titkári levelezések, színházi leltárak, gazdasági vonatkozású akták (főkönyvek, naplók, forgalmi és vagyoni kimutatások), személyzeti ügyek aktái (szerződések, fizetéslisták, levelezések, pereskedések), színházi zsebkönyvek, népesedési és foglalkozási statisztikák, kortárs leírások.

A kiegyezést követő évtizedek a magyar színházi kultúra kivételesen dinamikus korszakát jelentették. A színház mint intézmény lépést tartott a dualista államrendszer által létrehozott nagyszabású politikai, gazdasági és társadalmi változásokkal. Pl. az országos vasúthálózat

kiépülése során 1872-től a Nagyvárad–Brassó vasútvonal egyik legfontosabb állomása Kolozsvár lett. Ez, közvetve, a művészi igények emelkedését is előidézte, hiszen jelentősen növelte a színtársulatok mozgékonyosságát. Így juthat el Gustavo Salvini (1897 február) és olasz társulata Erdély különböző városaiba megismertetve az olasz színház verista játéknyelvét, a színészi alakítás jellemteremtő erejét a szakmával és a közönséggel egyaránt.

A Kolozsvári Nemzeti Színház intézménytörténetét három fő korszakra tagolja a szerző, melyek három kiemelkedő színházi egyéniséghez köthetők: Fehérváry Antal vállalkozó igazgató (1866–1872), Korbuly Bogdán intendáns (1874–1878), Ditrói Mór vállalkozó igazgató (1887–1897).

1867 nemcsak politikai korszakhatár. A színházi ügyek országos szinten a belügyminisztérium irányítása alá kerültek, a színielőadások engedélyezése a helyi törvényhatóságok jogköre lett a korábban a Pest-Budán székelő Helytartótanács helyett. Erdélyben a színház ügyeit a színházi választmány intézte, folytatva az arisztokrata pártolás hagyományait. A színházi választmányt a szabadságharc után rövid időre megszüntették, de 1853-ban gróf Mikó Imre elnökletével újjáalakult, így az intézményi struktúra tekintetében folyamatosság volt. A társulatok működését tekintve az egy személy által összetartott társulati működés váltotta fel a korábbi évadonként változó együtteseket. Fehérváry Antal öt és fél éven át igazgatta a színházat jó színvonalon, választmányi segéllyel. Őt követően Korbuly Bogdán intendáns, mint a kolozsvári hitelbank és zálogkölcson társulat igazgatója, Erdély egyik leggazdagabb embereként saját vagyonát sem sajnálva állt a színház élén. Az általa felépített nyári, favázas színpad a társulat kolozsvári állandósítását célozta. Ditrói Mór szintén választmányi segéllyel igazgatta a kolozsvári társulatot. Működése az intézmény egyik fénykorát jelentette, kiváló színészeket ismert fel és nevelt ki ebben az időszakban.

A színiügyi választmány (korábban színházi bizottmány) a színház szakmai vezetői fölött álló, azok munkáját gazdaságilag, szakmailag ellenőrző csoportot jelentett, élén a választmányi elnökkel. A választmányt és elnökét a felügyelő hatóság (korábban az erdélyi országgyűlés, majd a Helytartótanács és a kiegészítéstől a belügyminisztérium) nevezte

ki, és a város életében kiemelkedő fontosságú személyekből állott, akik közé az arisztokrácia tagjai, nagybirtokosok, a város értelmiségi elitjéből származó közigazgatási, törvényhozási és tanügyi magas rangú funkcionáriusok tartoztak. A választmány üléseinek fennmaradt jegyzőkönyvei és egyéb iratai alapján körvonalazható a feladatkörük, melynek ellátása ráfordításokat, erőforrásokat igényeltek úgy mint: pénz-és reáltőke mellett emberi munka, vállalkozói ismeretek és készségek, információk és mindezek kamatoztatása.

A választmányi gazdálkodás elsősorban a színház vagyonának kezelését jelentette a színház működése érdekében. Már 1854-ben, Mikó Imre indítványára, egy színházi alaptőke létesítését és egy sikeres gyűjtő tervet dolgozott ki a választmány. A színházi kultúra közösségi támogatását alátámasztó érvek egyik leghangsúlyosabbika a nemzeti presztízs érve volt.

Az alaptőke kezelése mellett a választmány költségvetési terveket dolgozott ki együttműködve a pénztárossal, felülvizsgálta az igazgatói számadásokat, képviselte a színházat a belügyminisztériumnál, 1866-tól folyamatosan sikerült biztosítani a színház normatív támogatását, melyet 1870-ben kaptak meg először a király udvartartási javadalmának művészi célokra átengedett pénzalapjából, mint a királyné adományát: 15000 forintot. A színházat a város is segítette faanyaggal. A választmányi akták szerint a színházban állandóan beruházásokat, karbantartásokat kellett végezni. Gyarapították a dráma- és zeneműtárat is.

A választmány egyik legfontosabb és egyben legkockázatosabb feladata a megfelelő színigazgatók révén kiemelkedő színvonalú társulati működést biztosítani a városi közönség számára. 1871-től drámbíráló bizottságot állítottak fel az új darabok elbírálásához. Az erdélyi színtársulatot, az évek során változó összeggel folyamatosan segélyezték, és kiemelkedő művészi teljesítmény elismerésére egyénileg is támogattak egy-egy színházi személyt. Anyagilag segítették és szervezték a vidéki fellépéseket. A jegyárak és bérletek árának megszabását is a választmány engedélyezte, a családi páholybérletek ügyét is szervezték.

Fehérváry Antal, Korbuly Bogdán és Ditrói Mór tevékenységének részletei a választmányi pályázat felhívásából, az igazgatók és az inténdánsok üzleti, gazdasági levélváltásaiból, színházi zsebkönyvekből, szí-

nészekkel kötött szerződésekből, fizetési listákból bontja ki a szerző. Ezek alapján elmondható, hogy Fehérváry működése alatt a színház épülete megújult, fűthetővé vált, a nézőtér kibővült és patkó alakúvá lett. Nyaranta Erdély több városában játszottak. A színészet önszerveződésének következtében megteremtették a nyugdíj és önszegélyezés pénzügyi garanciáját. A társulat mobilitása az állandósulás felé mozdult a szigorú szerződések ellenére is, amely profizmust várt el a színészektől és egyéb színházi dolgozóktól egyaránt. A személyzeti fizetések listája valamint a költségvetési tervek igen jól szemléltetik a színház működési struktúráját, színvonalas és sok műfajú repertoárját.

Korbuly Bogdán intendatúrája alatt a társulat száma és összetétele azt mutatja, hogy a színház az opera társulat megerősítésével kívánt működni. Az 1873-as kolozsvári színházi törvénykönyv részletesen taglalta a színészek kötelességeit, a próbákon, a színpadon és a színházon kívüli viselkedés szabályait. A vétségekért, mulasztásokért befizetett díjak a nyugdíjalapot gazdagították.

A magyar színészet hivatássá válásának folyamatában kulcsfontosságú volt a Színészeti Tanoda (1865) létrejötte mellett a színészet erkölcsi, anyagi és szociális érdekeinek védelmét szolgáló Magyar Színészekelvelzet (Országos Színészegylet) megalakulása 1871-ben. Feladata a vidéki színjátszás működési szabályrendszerének kidolgozása és érvényesítése volt. A színészek piaci megszervezése is egyre nagyobb erőfeszítésbe került, hiszen a Magyar Színészet 1873-as Évkönyve szerint 850 színész volt a pályán. Ez a szám az úgynevezett karszemélyzetet (kórus-tagok, sűgő, karnagy, festő, ruhatárnok, pénztárnok, táncosok) is tartalmazta, akik alkalmasint statisztaszerepet is betölthettek. Az országban utazgató társulati tagokkal az intendáns vagy a titkár levelezett, de 1870-ben megindult *A Színpad*, az Első Magyar Színházi Ügynökség hivatalos közlönye. Ennek lapjain nemcsak színészeket közvetítettek a kolozsvári társulathoz, hanem külföldi és magyar színjátékszövegek és színpadi zeneművek közvetítését is vállalták, melyeket a szerzőktől, jogdíj fejében, megvásároltak. Ezen kívül jelmez és díszlet cseréket is közvetítettek az ország színházai között.

A színház tagjai a színészet mellett házi szerzőként, fordítóként, színre alkalmazóként is közreműködtek, sőt még a szerepmásolást sem

tartották rangon aluli munkának, természetesen megfelelő javadalmazás fejében. Korbuly igazgatása alatt 58 új színművet, 133 fordított művet és 20 új operát és operettet mutattak be. Alighanem Korbuly Bogdán volt az első ember, aki színházi tevékenységéért nemesi rangot kapott.

Ditrói Mór 1887-ben vette át a színház igazgatását, aki Bölöny József országgyűlési képviselővel és intendánssal közösen szervezte a színház életét. Színészi törzsgárdát alakítottak ki, új díszleteket rendeltek, a ruhatárat felfrissítették, új színdarabokat szereztek be. Ditrói új próbastílust, lendületes vezetést alkalmazott az együttes játék, a jó kritika, a közönség meglegedésére. Néhány év múlva azonban Ditrói és Bölöny viszonya megromlott. Bölöny a belügyminiszterhez címzett levelében kifejti a vállalkozói rendszer hátrányait és lemondásának elfogadását kéri. Bölöny lemondását elfogadják, a vállalkozói rendszer azonban marad, de a vállalkozó igazgató és az intendáns jogköreit és kötelességeit - pontosabban és szigorúbban-szerződésben körülhatárolják.

A Ditrói-korszak értékes művészi lendületet hozó korszak volt. A közkedvelt műfajok mellett magyar dráma ciklust szervezett. 48 napon át 48 magyar drámát játszott a társulat, emellett külön Jókai-, Csíky Gergely- és Madách-ciklust is szervezett, melynek koronája az *Ember tragédiája* volt (Kolozsvár 1887; Nagyvárad 1890) páratlan fényre és sikerrel. Az 1894/95-ös évadban pedig Shakespeare -ciklust szervezett, 17 különböző Shakespeare dráma előadássorozattal. A téli főszezonban minden évben operát is adtak elő. Műsoron volt: a *Traviata*, az *Álarcosbál*, az *Ernani*, a *Zsidónő*, a *Hunyadi László*, a *Bűvös vadász*, a *Parasztbecsület* és a *Bajazzók*. Neves vendégművészek rendszeresen szereplői voltak a kolozsvári színpadnak: Jászai Mari, Prielle Kornélia, Márkus Emilia, Csillag Teréz, Szigeti József, Náday Ferenc, Újházy Ede. Ditrói úgy tudott színvonalas műsort teremteni, hogy a színház pénzügyi forgalmát évről évre növelte.

A három korszak intézményi stratégiáját vizsgálva látható – állapítja meg a szerző – hogy a választmányi politika egyre inkább leválik a szakmai döntésekről. A döntéshozás inkább a szakmai kézbe kerül, a választmány feladata pedig, a színház fenntartó-ellenőrző ügyelete valamint a kapcsolódó számadások elvégzésére szűkül.

Ezekben az évtizedekben zajlik a színésztársadalom, illetve a szakma profivá válása is. A szerző bőségesen adatulva (emlékiratok, levelek) rajzolja fel a színészek számának növekedését, piaci megszerveződését, a színészi fizetésből való megélés problémáit, a színészek és színésznők iránti társadalmi elvárásokat, a megbecsültségük kettősségét, munkajogi helyzetüket (szerződések), illetve a társadalmi felemelkedésük lehetőségeit.

Cholnoky Olga

KISEBBSÉGI POLITIKA

Politikai nézetek Apor István leveleskönyvében

Papp Kinga: Az önreprezentáció formái Apor István leveleskönyvében = Erdélyi Múzeum. 2015. 3. sz. 20–32 p.

Papp Kinga kutatása az önreprezentáció formáit vizsgálja a kora újkori misszilisekben, amelyekben gyakran olvashatók olyan részek, amelyekben a levélírók tisztességüket, hazafiságukat, hűségüket hangsúlyozzák. Ezekben a szövegekben az írók újra és újra megalkotják önmagukat és ezek az énképek, identitás- és magatartásformák az egyéni szerepköröktől függően változhatnak, – ahogy ez a szociálpszichológiai szakirodalomban is megfogalmazódik – és nemcsak írásban nyilvánulhat meg, hanem az egyének életvitelében és tetteiben egyaránt.

Azok az emberek, akik hatalommal és befolyással bírnak, mindig is nagyobb szükségét érezték az én-megformálásnak, önreprezentációnak. A kellő hatás elérése érdekében az egyes helyzeteknek megfelelő színlelés, a megtévesztés minden lehetséges eszköztárát is felhasználták. Machiavelli, Lipsius, államelméleti művei, valamint Grotius, Castiglione és Torquato Accetto munkái is tanúskodnak erről. Ezek a szövegek pedig nemcsak az uralkodói könyvtárakban voltak jelen, hanem a nagyobb erdélyi nemesek könyvtáraiban is fellelhetők voltak.

Apor István, az Erdélyi Fejedelemség alkonyán közszereplő, a székely primorok közé tartozott, a Habsburg-berendezkedés idején nagy befolyásra és vagyonra tett szert. Személye azonban igencsak elmarasztalt vagyoszerzési eljárásai valamint felekezeti és politikai beállítottsága miatt. Ezt a képet nagyban befolyásolták kortársai Bethlen Miklós és Wass György önéletírása illetve naplója továbbá Apor Péter *Methamorphosis Transylvaniae*ja és Cserei Mihály históriája. Legnagyobb érdeme, mindezek mellett, azonban tagadhatatlan nevezetesen egyház-

politikai tevékenysége a Katolikus Státus megerősödésében, a püspöki intézmény visszaállításában, valamint az erdélyi románoknak a katolikus egyházzal való egyesülésében.

Apor István saját szövegei alig ismertek, személyével keveset foglalkozott a szakirodalom, kivéve Biró Vencel 1935-ös kutatásait, melyből kiindulva vizsgálja Papp Kinga Apor István elfeledett leveleskönyvét, amelyben megőrződtek az 1696–1701 között, kincstárosként küldött leveleinek másolatai.

A leveleskönyv ma a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán található, a Korda család hagyatékában, más Apor iratokkal együtt. Feltehetően Apor harmadik felesége, Farkas Zsuzsanna révén, aki korábban Korda Zsigmond felesége volt. A kötet 933 oldala több kéztől származó másolatban tartalmaz leveleket, különböző összeírásokat, beadványokat, kezesleveleket, káptalanok listáit, fizetési kimutatókat, az erdélyi posták útjainak összeírásait. A szövegek elsősorban Apor nevében íródtak, de vannak beadványok és esküszövegek a Katolikus Státus, szászok, reformátusok, erdélyi román papok nevében is.

A címzettek között megtalálhatók a bécsi udvar előljárói, az udvarban tartózkodó erdélyi nemesek és tisztségviselők. A szövegek nyelve vegyesen latin és magyar, többségében latin. A kutatás szempontjából természetesen az erdélyieknek küldött levelek a legizgalmasabbak.

A kutatás kiinduló tétele az, hogy a levelek olyan retorikai erudícióval megfogalmazott elbeszélések, amelyek minden esetben egy konkrét címzettnek szólnak, Ezenkívül azonban minden levélíró számíthatott arra, hogy misszilisei másokhoz is eljuthatnak, ugyanis a kora újkori szövegekből kiderül, hogy előszeretettel másolták le egymás leveleit és küldték tovább másoknak is. Mindezek mellett annak a kockázata is megvolt, hogy a levél bármikor illetéktelen kezekbe kerülhetett, tehát nagyon bizalmas dolgokat postai úton nem közöltek.

Apor István leveleiben inkább a közélet, a publicus eseményei érhetők tetten,

Apornál – akárcsak több katolikus kortársa esetében – az önreprezentáció leginkább életének a Habsburg fennhatóság időszakában volt jelentősége. Gyakran érték támadások, ismételten szándékainak tisztességességét kellett igazolnia. Gyakran élt a *simulatio-dissimulatio* nyúj-

totta lehetőségekkel, (Vigh Éva tanulmánya) melyek a társadalmi érvényesülés legfontosabb eszközeinek számítottak.

Imázsépítésének gyakori látványos megnyilvánulásai a dühkitörései egyik – másik ellenfele miatt. Ilyenkor saját igazát hangsúlyozza, jellemét igazolja és másokat is felhasznál céljai véghezvitelére, nevének fényezésére. Legádázabb ellenfelének Bethlen Miklóst tartotta, akivel a tordai malom tulajdonjoga fölötti pereskedésen kívül felekezeti ellentétei is voltak. Apor minden tőle telhetőt megtett, hogy egy-egy megüresedett tisztségbe valamelyik katolikus hívét helyeztesse, valamint a katolikus egyháznak egyre több privilégiumot szerezzen az uralkodótól. (Hevenesí Gyula jezsuita házfőnöknek írt levelei). Gyulaffy László halálakor, 1699-ben a katolikusok egyedüli erdélyi védelmezőjének mutatja be magát. Ezt sikerrel teszi mindaddig, míg Ludwig Albert Thavonath a Cameratica Commissio vezetőjeként Erdélybe nem érkezik és nemcsak hogy semmibe veszi Apor javaslatait és véleményét, hanem nyomozást indít ellene. Sok munkával, szerencsés döntésekkel és kapcsolatokkal megszerzett pozíciójáról nem szívesen mond le. Nyomást próbál gyakorolni Hevenesire, hogy annak bécsi kapcsolatai révén intsék meg Thavonathot. Későbbi leveleiben egyre inkább áldozatként mutatja önmagát és arra kényszerül, hogy igazolja magát a hírnevén esett csorba miatt. Üldöztetését, szenvedését katolikus hitével magyarázza és leveleiben a felekezet mártírjaként mutatja be magát. Összeesküvést sejtet maga ellen, melyben Bethlen Miklós mellett azok is részt vettek, akiket ő segített tisztségükbe. Soraiban tükröződnek a 16–17. század politikai nézetei valamint az, hogy a társadalmi nyilvánosságban csak a jó hírnév a fama bona megtartásával lehet vezető politikus valaki. Ezzel is magyarázható a korabeli főúri levelezések egyik gyakori toposza, miszerint egymást tudósítják a kortársaik róluk kialakított véleményéről, vagy figyelmeztetik egymást, hogy a róluk szóló fama nem túl pozitív bizonyos körökben. Bethlen Miklós emlékiratának második része *A jó hírről, névről vagy emlékezetről* címet viseli.

A bona fama mellett kulcsfontosságú volt a jól értesültség. Apor leveleiből kitűnik, hogy ezért sok mindent meg is tett. Lekötelezettjeit helyezte olyan pozíciókba, ahonnan elláthatták őt hírekkel. Több ízben küldött szemrehányó levelet Dőry László kincstári ágensnek Bécsbe, hogy nem elég serény a tudósításban.

Kálnoki Sámuel kancellárhelyetteshez huszonnégy levél van a leveleskönyvben. Apor bizalmasaként kezelte Kálnokit, akihez rokoni kapcsolatok is fűzték, de mégsem volt a kapcsolatuk zökkenőmentes, mivel az alkancellár nem mindig úgy járt el, ahogy Apor szerette volna. S bár Apor István tetteit a haza és a katolikusok védelmével igazolja nem sikerül lepleznie, hogy mennyire fontosak voltak számára az anyagi javak. Kálnokival folytatott levelezése a *simulatio* működésének is jó példái. Leveleiben Bethlen Miklóshoz gyakran kapcsolja a labirintus képzetét, mellyel hangsúlyozni kívánta Bethlen képmutató, manipulatív jellemét, amely szerinte megtévesztette és ezzel befolyásolta az udvari embereket. Leveleiben gyakran hangsúlyozza, hogy ő nem politikus, holott sokszor viselkedik politikusként a színlelés eszközeit használva. Leveleiben a hatalmaskodó, panaszkodó, alázatos, fondorlatos, kegyeskedő, ironikus nagyúr egyaránt megjelenik. Megpróbálja mindenkivel a helyzetének és személyének megfelelő hangot megtalálni, és az elvárásoknak megfelelően mutatkozni. Heves természete és gyakran kétes pénzszerzési eljárásai miatt azonban újra és újra szüksége volt önképének erősítésére illetve mások által való pozitív megerősítésére. Állandóan terveket szőtt, embereket mozgósított, és amikor az udvartól Erdélybe rendelt felettesek ezt megakadályozták, riadót fűjt. Katolikus érdekeket szolgálva, igazi hazafinak tartotta magát, visszautasítva a szabadságharcban való részvételt vagy a lázadás bármilyen formáját. Inkább kapcsolatok révén akart érvényesülni, a más felekezetűeket ellenfélként kezelve. Leveleskönyve igen jól illusztrálja azt, hogy az erdélyi nemesek kapcsolati hálójuk segítségével milyen érdekrendszerek mentén, miként igazgatták saját és hozzátartozóik sorsát Erdélyben, a 17–18. sz. fordulóján.

Cholnoky Olga

Az orosz politikai élet Putyin alatt

Pavlovsky, Gleb: Russian Politics Under Putin – The System Will Outlast the Master = Foreign Affairs, 2016. May-June, 10–17. p.

A szerző 1996-tól 2011-ig tanácsadóként dolgozott a Kremlben Borisz Jelcin, Vlagyimir Putyin és Dimitrij Medvegyev elnöksége alatt. Ennek ellenére – saját bevallása szerint – még ő sem látja át az Oroszországban jelenleg működő hatalmi mechanizmusokat. Az elmúlt évek során Oroszország működése olyan mértékben leépült, hogy az már-már a létezését veszélyezteti. A szerencsétlen katonai akciók és rossz döntések sorozata, valamint a politikai trükközés romba döntötte az országot, és nemzetközi elszigetelődéshez vezetett. Egyesek szerint a probléma gyökere az önkényuralomban rejlik, vagyis abban, hogy mostanra Putyin és a Kreml teljesen eggyé vált, és nyilvánvaló személyi kultusz épült ki. Ez azonban önmagában nem magyarázat Oroszország külpolitikai tévelygésére: a Krím-félsziget 2014-es lerohanására és annektálására vagy a kockázatos szíriai katonai beavatkozásra 2015-ben.

A valóság az, hogy a „mindenható cár” imázsával ellentétben Putyinnak nem sikerült bürokratikus szempontból olajozottan működő önkényuralmi államot kiépítenie. Ehelyett létrehozta a „szisztéma” egy sajátos változatát. A *szisztéma* egy olyan komplex döntéshozatali és hatalomirányítási gyakorlat, amely már régóta jellemző az orosz politikai életre és társadalomra, és amely magát Putyint is túl fogja élni. Putyin rendszerének első verzióját „irányított demokráciának” nevezték, és 2000-től 2012-ig tartott, vagyis Putyin hatalomra kerülésétől Medvegyev négyéves elnökségének utolsó évéig. Ebben az időszakban a döntéseket a hatalmi piramis csúcsán hozták meg, és onnan juttatták tovább „függőlegesen” lefelé, a szövetségi szintről a regionális és helyi szintekre. Amíg ez az irányított demokrácia volt érvényben, a vagyonos piaci szereplők tudták, hogy ha egy szerződés vagy üzlet kellően magas szintet érintett, fel kellett keresniük Putyint, hogy jóváhagyja a projektet. Harmadik elnöki ciklusára azonban Putyin egy újabb bizonytalansági tényezőt iktatott be a folyamatba: visszavonult elefántcsonttor-

nyába, és most már azok sem tudják pontosan, mit vár tőlük Putyin, akik személyesen találkoznak vele.

Ez az új kormányzási stílus parancs és irányítás helyett közvetettségen és értelmezésen alapul. A javaslatok jóváhagyása „*otmaskák*” formájában történik, amelyek zöld utat adnak az egyes „elfogadható” (*priemlemo*) projekteknek, ezek azonban nem utasítások, inkább csak engedélyek. Világos vezetői akarat híján Putyin függőleges hatalmi tengelyének közepe és alja bizonytalanul tapogatózik, hogy miként nyerhetné el a vezér kegyeit. Ezért van az, hogy Oroszország jelentős megmozdulásai ritkán származnak közvetlenül Kremlből; sokkal inkább egyfajta versengés eredményei a hűségüket bizonyítani akaró Kreml-közei csoportok között.

Ezt a dinamikát láthattuk az ukrajnai események kapcsán is. Miközben a Krím-félsziget bekebelezése pontosan kidolgozott katonai hadművelet volt, Ukrajnában hiányzik a koordináció az orosz felépésből. 2014 elejétől különböző orosz érdekcsoportok aktivizálódtak a Donbasz térségben, ukrán üzletemberekből lett Kreml-barát politikusok támogatták a központi kormány elleni megmozdulásokat, és több ezer önkéntes lépte át a határt, hogy csatlakozzon a szeparatista milíciákhoz. Putyin azonban itt sem adott világos útmutatást arra vonatkozóan, hogy hogyan tovább, és ennek súlyos következményei lettek.

Putyin soha nem fedi fel valódi céljait. Jelenleg például nyilvánvalóan a 2018-as elnökválasztásra készül csapatával. Putyin 2000-ben váltotta Jelcint az elnöki székben, és azóta is ugyanazzal a csapattal dolgozik: gyakorlatilag ők kormányozzák Oroszországot. Soha nem mondanak ellent Putyinnak, aki egyébként nem stratégiai tanácsot kér tőlük, csak a konkrét műveletek részleteit szereti megvitatni velük. Döntései mindig egy adott helyzetre reagálnak, nincsenek távlati célok, csupán újabb és újabb akut „fenyegetések”, amelyeket el kell hárítani.

Putyin uralmának egyik kulcsfontosságú pillére az ún. „kurátorok” jelenléte a Kremlben. A kurátorok olyan félhivatalos személyek, akiket keresztül az állami kormányzás megvalósul: politikai bürokráták, a Kreml által felhatalmazott „projektfelelősök”, akik személyes ügynökeiken keresztül járnak el. A kurátor nyilvánosan nem felel az ügynökei tetteiért, az ügynökök pedig csak addig követik az instrukcióit,

amíg személyes érdekük úgy kívánja. Ha azonban a kurátor ellenállásba ütközik, szabadon megbüntetheti az engedetlen ügynököt akár bürokratikus eszközökkel, akár úgy, hogy lecseréli. A kurátorokkal azonban az a probléma, hogy sokkal könnyebb őket szabadjára engedni, mint kézben tartani – amint azt a Donbasz-konfliktus eseményei is demonstrálták (pl. a malajziai légitársaság gépének lelövése, amelyet követően a kurátorok képtelenek voltak hazavinni a korábban az oroszbarát milíciákhoz csatlakozott embereiket). A kurátorok ugyanakkor időnként egymás tyúkszemére is lépnek. Pont a maláj gép lelövése után, amikor Moszkva felismerte, hogy vissza kell fognia a beavatkozás mértékét, Putyin Vlagyiszlav Szurkovnak, egy újabb kurátornak adott diplomáciai felhatalmazást, hogy állítsa helyre a rendet Donbaszban. Emiatt Szurkov ugyanolyan fontos szerephez jutott, mint Szergej Larkov orosz külügyminiszter, aki viszont a minszki fegyverszünet aláírásán munkálkodott. Ez feszültséghez vezetett Putyin két erős embere között, hiszen ha béke van, Putyin kevésbé támaszkodik Lavrovra, tehát valójában Lavrov érdeke a katonai eszkalálódás veszélyének fenntartása volt (persze annak bekövetkezése nélkül).

A *szisztema* a szovjet érában az állam, a kommunista pártapparátus és a nép közötti kapcsolatra utalt. A szerző szerint a *szisztema* egy olyan hatalomgyakorlási stílus, amelyben az ország népe – akarata ellenére és jogai sárba tiprása mellett – csupán eszköz a vezetők kezében. A *szisztema* mélyen gyökerezik az orosz kultúrában. Lényege, hogy az államnak joga van minden nemzeti – akár állami, akár magán – erőforráshoz korlátlanul hozzáférni egyfajta állandó szükségállapot kihirdetésével, amelyben a társadalom minden rétege – vállalkozások, társadalmi és etnikai csoportok, nagyhatalmú klánok és bűnözői csoportok – köteles hozzájárulni a Kreml által „sürgös állami problémának” nevezett helyzetek megoldásához. Putyin kormányzása alatt az üzlet és az állam megbonthatatlan, korrupt egységgé olvadt össze.

A *szisztema* rövidtávon akár hatékony is lehet – a korrupció ellenére. Legszenbetűnőbben az orosz parlament felső háza, a Föderációs Tanács működésében mutatkozik ez meg, a testület ugyanis olyan tagokból áll, akik intézményi, regionális és üzleti érdekeket testesítenek meg, és egymással versengő „projekteket” terjesztenek elő. Egy-egy

győztes projekt egy időre monopolhelyzetbe hozza az egyik tanács- tagot, aki a profitból juttat valamennyit lekötelezettjeinek is. Érdekes módon, noha az oroszok szívből elítélik a korrupciót, a *szisztémát* megvédik és büszkéek a rugalmasságára, hiszen úgymond mindent el lehet intézni a maga módján.

A *szisztéma* ilyen szempontból rugalmas ugyan, de egyvalami nem változik: a hatalmon lévők csoportja. Hiába fejlett és alaposan kidolgozott például az orosz választási rendszer, mégis teljesen haszontalan; a választás csupán egy költséges rituálé, ahol valójában minden a színpalak mögött és a szereplők feje fölött dől el. Ami Putyint illeti, először valóban nagy többséggel választották meg az emberek, így legitimitása racionális-törvényes tekintélyéből fakadt. Később azonban már karizmatikus tekintélye is lett, vagyis az emberek már-már mágikus képeséget kezdtek neki tulajdonítani, mint olyan személynek, aki akárhányszor megnyerhet magának bármilyen hivatalt. Ezt az imázst azonban lassan kikezdi a valóság, hiszen most már az orosz átlagemberek is a saját bőrükön érzik a gyengélkedő gazdaság és a romló rubel kellemetlen kihatásait.

A Putyin-korszak kezdetén a Kreml a nyersanyagokra tett fel mindent. Az energiaárak emelkedése, így a fellendülés azonban nem tartott örökké, és a Kremlnek figyelemelterelő hadjáratba kellett kezdenie. Ekkor jöttek a külföldi „kalandok”: Ukrajna, Szíria, most pedig az orosz-török feszültségek. A Donbasz-konfliktus azonban rámutatott a *szisztéma* hiányosságaira: ti. hogy képtelenek valós döntéseket hatékonyan végrehajtani. Amikor fájni kezdtek az ukrajnai helyzet miatti nyugati szankciók, Oroszország előremenekülést keresve Szíria felé fordult, hiszen a *szisztéma* nem teszi lehetővé a meghátrálást. A Kreml pedig már nem tesz különbséget elemzés és propaganda között, mintha részben magát Putyint is beszipantotta volna a fiktív valóság.

A *szisztémában* a kormányzás nem az adott normák közötti döntéshozatalt jelenti, hanem a normák kijátszását és megkerülését informális csatornákon és homályos „zöld jelzéseken” keresztül. Ez azonban egyre aggasztóbb túlkapásokhoz vezet (pl. Anna Politkovszkaja, Alexander Litvinenko vagy Borisz Nyemcov meggyilkolása), amelyek már-már Putyint is elbizonytalanítják. Ez utóbbi eset után például Putyin több

napra el is tűnt a nyilvánosság szeme elől. Miközben Putyin csapata nagyon találékonyan tette rá a kezét a magán erőforrásokra és sajátította ki az orosz politikát, fogalmuk sincs, mitévők legyenek, ha Putyin nincs a képben. De minden valószínűség szerint, ha a vezér megy is, a rendszer marad: akárki kerül is majd hatalomra Oroszországban, csak a *szisztémán* keresztül fog tudni kormányozni.

Pethő-Szirmai Judit

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Nemzeti liberálisok és örököseik: a közép-európai liberális párthagyomány sajátos fejlődése 1867-től 1918-ig

*Mulej, Oskar: National Liberals and Their Progeny – Approaching the Peculiar
Developments in Central European Liberal Party Traditions, 1867–1918 = Acta Poloniae
Historica, 111, 2015, 57–81. p.*

Ez a dolgozat a liberalizmusban a 19. század végétől a 20. század elejéig a közép-európai pártpolitikában bekövetkezett strukturális és ideológiai átalakulásokat elemzi. A Habsburg Monarchia Lajtán inneni területeinek cseh, német és szlovén nyelvű régióira koncentrálnak röviden tárgyalja a császári német, magyar és lengyel galíciai kontextust is. Az ideológiák, szervezett politikai mozgalmak és politikai nyelvhasználatok közötti kölcsönhatás érdekessége az volt, hogy hogyan változott a nemzeti liberális hagyományokon belül a nemzeti és a liberális komponensek viszonya. 1900-ra a nemzeti vonulat láthatóan fölénybe került a liberálissal szemben: a nacionalizmus egyre intenzívebbé vált, és új, agresszívabb formában jelentkezett. A századfordulótól kezdve ezért tényleges liberálisok helyett helyesebb a liberalizmus örököseiről beszélni a pártpolitika szintjén. A közép-európai nemzeti liberálisok nacionalista fordulata a századfordulón tetőzött, majd tovább fejlődött a két világháború közötti időszakig. A klasszikus liberális alapelvek részleges elvetése egyértelműen megkülönböztette a közép-európai liberalizmust az akkori nyugati liberalizmustól. A közép-európai liberalizmus fejlődését annak iránya teszi specifikussá: míg Nyugaton a liberalizmus a szociális irányba fejlődött tovább, Közép-Európában a liberalizmus antiliberális és radikálisan nacionalista eszméket tett magáévá, és ezzel részben eltüntette a liberális hagyományokat.

Mind ideológiai, mind politikai párthagyományi szempontból elmondható, hogy Közép-Európában egy erre a régióra jellemző liberális alakult ki a 19. században. Ebben az időszakban a „nemzeti” szó még többé-kevésbé egyet jelentett a „liberális”-sal. Közép-Európában a nemzeti újjáéledési és egyesítési mozgalmakat elsősorban a liberálisok vezették. A szabadságot mint a liberálisok legfőbb központi politikai ideálját főként a nemzet szabadságaként értelmezték, a nemzetet pedig „kollektív személyként”. A nacionalizmus egybeforrt a polgárság, a limitált kormányzat, a szabad kereskedelem, az önrendelkezés, az ész, a haladás, az individualizmus, a civilizáció és a polgári társadalom fogalmával is. Az alkotmányos rendért, a polgári szabadságjogokért és a törvény előtti egyenlőségért való küzdelem kéz a kézben járt a nemzetépítési projektekkel. A nemzeti liberálisok a 19. században a modernizáció motorjának tartották magukat, és arra törekedtek, hogy modern, középosztályon alapuló polgári társadalmat alakítsanak ki, a nyugati (főleg brit) gazdasági fejlettség mintájára. A nemzeti gazdaság megerősítését kulcsfontosságú lépésnek tartották a nemzet konszolidációja és az általános modernizáció felé vezető úton.

A Habsburg Monarchián belül a liberális politika fejlődése elválaszthatatlan volt a nemzeti mozgalmaktól, ezért számos nemzeti liberális tradíció alakult ki egymással párhuzamosan. Elsőként a német jelent meg, mivel Ausztria német területe volt gazdaságilag és kulturálisan a legfejlettebb. Magyarországon is hamar szárba szökken a liberalizmus, méghozzá a „dzsenti liberalizmus” formájában. Nemzeti érzelmű középosztály hiányában egy speciális ideológia fejlődött ki a liberális nemesség, különösen a földbirtokos dzsenti köreiből, amely a „tiers état” szerepébe bújik bele. Ez a fajta liberalizmus mindhárom rivális magyar pártra jellemző volt 1867 után. 1875-től kezdve mind Tisza Kálmán, mind Deák Ferenc pártja egyetlen domináns pártba tömörült: a Liberális Pártba. A korlátozott választójogok és a választási kerületek „ügyes” átrajzolásának köszönhetően a magyar liberálisok a 19. század végéig biztos többséget élveztek. Hasonló jellegű dzsenti liberalizmus alakult ki a lengyel Galíciában is. A cseh liberálisok is gyorsan követték a németeket, bár az ő fejlődésük akkor ért a csúcra, amikor az osztrák-német liberalizmus már hanyatlóban volt. A szlovének, akik gaz-

daságilag kevésbé fejlett területen éltek és társadalmukban nagy arányt képviselt a parasztság és az alsó középosztály, csak később léptek a politikai színtérre: csak az 1890-es években jelentkezett egy teljesen független szlovén liberális párt.

Habár a liberalizmus és a nacionalizmus már kezdettől fogva magától értetődően összeforrt, a 19. század jelentős részében a nacionalizmus nem jelentett ellenséges érzelmeket más nemzetiségek irányába, sőt viszonylag befogadó és toleráns jellegű, azaz liberális volt. A német liberálisok szemében a liberalizmus egyet jelentett németséggükkel, de a németséget a kultúrából és a „Bildung”-ból, nem pedig az etnikai gyökerekből származtatták (így pl. a németajkú zsidók jelentős számban képviselték magukat az osztrák-német liberális pártban). Azt is fontos hangsúlyozni, hogy az Ausztriában működő egyes nemzeti liberális pártok többnyire hűek maradtak az egyesült alkotmányos Ausztriához, mivel ebben látták pl. a szláv népek szabad kulturális és politikai fejlődésének zálogát. Ausztria egyéb nemzetiségi csoportjainak nemzeti liberális mozgalma szintén a német példát vette alapul, ugyanakkor egyre inkább konfliktusba is került vele annak paternalista attitűdje miatt.

Az 1870-es évekig a nemzeti liberális csoportosulások Ausztriában egységesek voltak a szervezettségüket illetően is. Az 1867-es alkotmány – a magyar kiegyezés pedig különösen – minden nemzetiség számára nagy előrelépés volt, és a Habsburg Monarchiában győzedelmeskedett a liberalizmus. Ugyanakkor az elkövetkező évtizedekben különböző folyamatok zajlottak le, amelyek megbontották a liberális egységet és eszmerendszert. Ezek a folyamatok a következők voltak: 1. Az 1873-as tőzsdekrachot követően csökkent a bizalom a liberális gazdasági elképzelések iránt. 2. A politika egyre inkább a tömeges politizálás felé mozdult el (más társadalmi osztályok képviselői is bekerültek a képviselőházba). 3. Ideológiai diffúzió és átalakulás következett be a liberális mozgalmon belüli radikálisabb irányzatok térnyerése, majd hatalomátvétele miatt; elveszett a liberális identitás, és egy hangsúlyosabban nacionalista identitás váltotta fel. 4. A liberális mozgalmak sokfelé szakadtak. 5. Nem sikerült a „becsületen” alapuló pártokat modern politikai tömegpártokká átalakítani.

A politikai részvétel kiszélesedett, és intenzitása egyre nőtt a férfiak általános választójogának 1907-es bevezetéséig. A liberálisok először próbáltak ellenállni a változásoknak, mivel érzékelték az „alulról jövő” nacionalista tömegek nyomását, amely a hatalmukat fenyegette. Az első látható törésvonal az 1870-es években jelent meg a liberalizmus jobb- és baloldali irányzata között. Ausztriában, főleg a németajkú liberálisok körében a korábbi liberális iskola konzervatív és elitista hozzáállását sok kritika érte a radikálisabb fiatal generációk részéről, ami fokozatos nacionalista fordulatot idézett elő. 1900-ra már egyértelműen előtérbe került a „nacionalista-nemzeti” vonulat a „liberálissal” szemben. Maga a nacionalizmus is radikalizálódott, és megjelentek benne a rasszista elemek.

Az 1880-as évektől 1910-ig tartó időszak vízválasztónak bizonyult a nemzeti mozgalmak és eszmék történelmében: egy új, illiberális nacionalista ideológia foglalta el Közép-Európa politikai színpadát, amely elutasította a liberalizmust, és egoizmussal, materializmussal, kozmopolitanizmussal és a nemzeti ügyek elhanyagolásával vádolta azt. A liberális politika átalakulásáról árulkodott azon új elnevezések megjelenése is, amelyek lassacskán felváltották a „liberális” szót a különböző közép-európai pártok nevében, úgy mint „progresszív”, „szabadság” és „szabadelvű”. Új politikai stílus honosodott meg, amelynek retorikája elsősorban az érzelmekre és nem az értelemre igyekezett hatni széles tömegek bevonásával. Az új nacionalisták többnyire megtartották az alapvető liberális jelszavakat (pl. szabadság és haladás), de a liberális szellemiséget már nem. A nemzeti liberális spektrum rendkívül töredezetté vált, különösen az ausztriai németek esetében, majd ezt követték az 1897-es és 1907-es jelentős választójogi reformok. Még Magyarországra is igaz volt, hogy miközben a rendkívül korlátozott választójognak köszönhetően a liberálisok biztos kézzel őrizték hatalmukat, a liberális párt politikája egyre nacionalistább lett a 19. század végére, és jellemző volt rá a nemzeti kisebbségek elnyomása és erőszakos elmagyarosítása.

A századfordulótól kezdve liberálisok helyett inkább csak a liberalizmus örököseiről lehet beszélni. Ezeket a pártokat vegyes ideológiai elemek keveréke jellemezte; egymás mellett élt bennük a kispolgári radikalizmus, a nem marxista típusú szocializmus, a nacionalizmus és

a liberalizmus maradványa. A századforduló politikai életére jellemző volt továbbá az ún. politikai táborok kialakulása. Ezek a táborok politikai pártokat és más, terepmunkát végző szervezeteket tömörítettek. A három nagy tábor a következő volt: a katolikus konzervatívok (politikai katolicizmus), a marxisták (szociáldemokraták) és egy ideológiai szempontból kevésbé jól körülírható csoport, a liberálisok, progresszívek és szabadelvűek, avagy a nacionalisták. Az egyes politikai táborok szorosan kötődtek konkrét társadalmi és kulturális körökhöz is, különösen a liberalizmus örökösei. 1918-ra a liberális tábor annyira sokféle frakciót foglalt magába, és annyira eltávolodott a liberális szellemi hagyománytól, hogy a közös nevezőt már csak a nemzeti eszmék, illetve a klérusellenesség és az osztályharc-ellenesség jelentette. A klasszikus liberális alapelvektől részben Nyugat-Európában is eltértek az akkori liberális pártok, a közép-európai liberalizmus azonban egészen sajátos irányban fejlődött tovább, és amint láthattuk, ez a liberalizmustól homlokegyenest eltérő és radikális nacionalista eszmék hirdetéséhez vezetett.

Pethő-Szirmai Judit

Székelyek az I. világháborúban

Nagy József: A cs. és kir. 82. „székely” gyalogezred az 1916. évi Bruszilov-offenzíva idején=Székelyföld, 2016. 20. évf. 8.sz. 5-15.p.

A címben szereplő idézőjel magyarázata: A Monarchia hadvezetése rendszeresen és tudatosan cserélte a különböző ezredek állományát, amit egyrészt a rendkívül súlyos emberveszteségek indokoltak, másrészt a kevésbé megbízható nem magyar anyanyelvű katonákat a magyar ezredekbe osztottak be, és így kerülhettek románok a székely gyalogezredbe, ahol 1916-ra részesedésük a teljes állományból már 23%-ra rúgott. A háború kimenetele 1916-ban még nem dőlt el: Németország nagy erővel indított offenzívát Verdunnél a franciák ellen, a Monarchia pedig az olasz hadszíntéren indított támadást (igaz, ezt a harcoló alakulatok egy részének orosz frontról való átirányításával oldotta meg,

gyengítve ezzel az ottani véderőt). Ezek után Franciaország és Olaszország együttesen kérte az oroszokat – már 1916 tavaszán – egy átfogó tehermentesítő támadás indítására a keleti fronton, így 1916. június 4-én Bruszilov tábornok négy hadserege indított nagy erejű támadást Volhíniában a központi hatalmak ellen. (A Balti-tengertől az arcvonaltól központi részéig német csapatok védekeztek, délebbre az osztrák-magyar csapatok Bukovináig. A két haderő vegyes köteléket alkotott, a központi hatalmak a keleti hadszíntéren 1,0 millió katonával rendelkeztek, Oroszország 1,7 millióval).

A székelyudvarhelyi 82. „székely” gyalogezred 1916. május 26-án érkezett a luck-olykai hídfőállásba, ahol felváltotta az addig ott védekező csapatokat. A keleti arcvonaltól lapályai és mocsarai nem kedveztek a védelemnek, az állások gyakran beomlottak, mert itt kevésbé terjedt el a nyugati fronton kialakított betonbunkerek rendszere. Az oroszok hatalmas túlereje, az állandó és nagy erejű tüzérségi és géppuska-támadások miatt a 82. gyalogezred állománya rövid időn belül 5330 főre olvadt, és a személyi állomány pótlása következtében az eredetileg 90%-os székely-arány jelentősen lecsökkent. (Noha a tisztikart többségében magyarok alkották, de sokan a Monarchia különböző területeiről verbuválódtak.) Ráadásul az oroszok tüzelése éjszaka sem szünetelt, hogy kifárasztásuk az ellenséget. A föld alatt lapulva eltöltött hosszú idő alatt sok ember idegei felmondták a szolgálatot és megőrültek. Június 4-én reggel az orosz tüzérség felismerhetetlenné lőtte a székelyek vonalait, az orosz tisztük pedig parancsot kapott a támadásban hátramaradó orosz légénység megsemmisítésére. Noha a székelyek hősiességgel harcoltak – pl. Kricsa Andor gyergyószentmiklósi zászlós 20 emberével állásából kirohanva visszafoglalta és fél órán át visszatartotta az orosz tömeget, időlegesen tehermentesítve zászlóalját -, de június 5-én délutánra elfogyott a székelyek lőszere, így már nem tudták kellő erővel zavarni az oroszok felvonulását. A székelyek végső kitartásra kaptak parancsot, azonban a felmentő támadás nem következett be a Landwehr ezredek visszavonulása miatt. A székely gyalogezred állománya 718 (!) főre zsugorodott, és ekkora veszteséget székely alakulatok még soha nem szenvedtek el. A megmaradt katonákból Labutka őrnagy vezetésével zászlóaljot szerveztek, őket egy lengyel tábori vadászzászlóaljjal egészítették ki. A kime-

rülség, az éhség és az állandó egyenlőtlen küzdelem nyomán a 82. ezred lélekszáma tovább olvadt, mindössze 511 főre. Végül június 11-én Nowy Dvornál kiérkezett Erdélyből egy menetzászlóalj 702 fővel, a legénységet összekeverték és két zászlóaljat szerveztek.

A székelyek utolsó leheletig tartó helytállását később sokan Leoniász király spártai katonáinak hősiességével állítják egy sorba, viszont az orosz katonai sikerek következményének tekinthető Románia 1916 őszi átállása az antant oldalára, és a védtelenül maradt keleti magyar határon való betörésük Erdélybe.

Cholnoky Győző

Adalékok a lengyel – orosz ellenségeskedéshez és a török nacionalizmushoz

Blaszczyk, Arkadiusz Christoph: Von duchi'nszczyzna bis zur Sonnensprachtheorie. Über die Verflechtungen zwischen polnischem Anti-Russismus und türkischem Nationalismus = Zeitschrift für Ostmitteleuropa Forschung. 2016.2. no.215–240 p.

A Török Birodalomban száműzetésben élő és ott „meghonosodó” lengyelekről, leszármazottaikról és családjaikról szóló esettanulmányokra támaszkodva, ez a cikk azt mutatja be, hogy a szokatlan tudást hogyan lehet sikerrel átadni vagy új formába önteni kulturális „köztes” személyek által. Ez utóbbiak kulturális kontextusok (hálózatok) közötti laza kötelékei (Mark Granovetter) a tudás átadása és adaptálása során olyan kreatív teret nyitottak meg, amely mentes volt mindkét kontextus (pl. tudományos körök) tudáskontrolláló erőitől. Így az átadott vagy módosított tudást vagy nem tartották furcsának a befogadó kontextusban, (mivel eredete miatt inkább értékesnek gondolták), vagy pedig csak idővel vált azzá azáltal, hogy eredeti kontextusában furcsának nyilvánították. Az így felszabadult tudás bizonyos körülmények között nagy társadalmi és politikai jelentőségre tehet szert az új kontextusban. Ezt a folyamatot jól illusztrálja Franciszek Henryk Duchiniński (1816-1893), Mustafa Celaleddin Paşa / Konstany Borzęcki (1826-1876), fia Enver Paşa

(1856-1928) és ez utóbbi veje, Samih Rifat (1874-1932) története. Ők jelentik a kapcsolatot a duchińszczyzna (később pejoratív szó Duchiński elméleteire) és az úgynevezett „napnyelv elmélet” között, miszerint a török ősi emberi nyelv, és azokból az első hangokból ered, amelyeket az emberek a Nap láttán hallattak. Duchiński, egy ellentmondásos megítélésű legyen antropológus és történész, aki 1849-1856 között Konstantinápolyban élt, azzal próbálta meg ellensúlyozni az orosz pánszlávista ideológiát, hogy azt állította, az oroszok barbár „turániai” trónkövetelők és az „árja” szlávság jogtalan kisajátítói. Duchiński turánizmus koncepciója az ottománokat/törököket is magában foglalta, bár – különösen a krími háború idején – ez utóbbiak védelmére kelt azzal a felkiáltással, hogy ők civilizáltabb nép. Ezt azzal magyarázta, hogy „muszkákkal” ellentétben a törökök sosem voltak arra kényszerítve, hogy faji természetüktől idegen életmódot vegyenek át. Konstanty Borzęcki/Mustafa Celaleddin, akinek meglehetősen elszigetelt lázadóként a többi lengyel születésű lázadótól eltekintve nem volt más társasága, megkérdőjelezte és átdolgozta Duchiński turánizmus elméletét. Borzęcki számára az árjak és a turániak valójában egyazon fajhoz tartoztak, sőt azt állította, hogy a törökök képviselték az ősi európai civilizációt, (amely természetesen nem tartalmazta az oroszokat). Borzęcki kibővítette Duchiński nyelvészeti érvelését, és egy áltudományos elméletet alkotott a török nyelv ősi jellegével kapcsolatban. Fia, Enver átvette ezt a megközelítést, Enver veje, Samih Rifat pedig a Török Nyelvi Társaság első elnöke lett. Rifat alapító tagja volt annak a mozgalomnak, amelynek köszönhetően a napnyelv elmélet 1936-ban Törökország állami doktrínájává vált. Ahogy ezen példákban is kitűnik, az identitásbeli konfliktusok megoldása fontos motivációs erő lehet a kultúrközi kapcsolatok kibontása és a továbbadott tudás átalakulása során.

Pethő-Szirmai Judit

RESUME

Barna BODÓ

Possibilities for Szeklerland's Autonomy

Szeklerland – and its Hungarian inhabitants – was a part of the Kingdom of Hungary from the 11th century. Szekler Hungarians living in the territory of the Principedom of Transylvania, which became independent after the defeat at Mohács (1526), were among the constitutive nations of the estates (they did not pay taxes, not even to the king). On the administrative level, Szeklerland did not belong to the other Hungarian counties: so-called „seats” operated in its territory with their own local administration (till 1876), and in exchange for their collective rights, they assured the military defence of the eastern borders. Ever since the political changes of 1918, Szeklerland has been a part of Romania (except for the period between 1940 and 1944). Today it comprises Harghita, Covasna and partly Mureş counties. According to 2014 census data in Romania, it has a population of about 860 thousand, of whom 71.72% are Hungarians.

At present, two principal factors stand in the way of Szeklerland's autonomy: on the one hand, the elite of the mainstream Romanian society regards ethnic Hungarians living here as potential or „covert” Hungarian citizens, which goes back to the fact that politico-historically, Romanians have always defined themselves as a nation versus Hungarians. On the other hand, no other ethnic minority living in Romania has raised the idea of autonomy, thus it is articulated as a „Hungarian issue”. These two factors have gravely inhibited the effective implementation of autonomy.

Iván HALÁSZ

The Slovakian Parliamentary Elections of 2016 and Ethnic Hungarian Parties

Out of the two ethnic Hungarian parties of Slovakia (Híd – Most Hungarian-Slovakian mixed party and MKP, the Party of the Hungarian Community), it was the mixed party that made it into the Parliament at the 2016 general elections with 14 mandates. This time MKP did not succeed, the main reason for which lies in the political dividedness of the Hungarian community. MKP has lost its earlier hegemon role in the purely Hungarian settlements. As for Híd–Most, it failed to achieve a position for itself comparable to that of RMDSZ in Romania (Democratic Alliance of Hungarians in Romania).

Béla POMOGÁTS **István Széchenyi's Instructions**

Count István Széchenyi (1791-1860), the „greatest Hungarian” (an epithet given to him by Lajos Kossuth, which he himself refused), the initiator and the most prominent figure of the national liberal reform movement, and the founder of the Hungarian Academy of Sciences called for comprehensive civil transformation. In his book entitled *Hitel* (Credit), he advocated the introduction of crediting as the main tool of modern economy. He oversaw the launching of steam navigation on the Danube and on Lake Balaton, the regulation of the River Tisza, the construction of the Danube–Tisza canal, the building of the Chain Bridge and – mostly on English models – the introduction of numerous technological and organizational innovations.

The texts published here represent a selection of Széchenyi's writings on national and ethnic policies that are still relevant today because the ideas expressed in them – unfortunately – have still not materialized in the East-Central Europe of the 21st century. Széchenyi proposed a policy of patience on behalf of the state-constitutive – dominant Hungarian – nation in the first half of the 19th century that would assure the creation and operation of local governments legally guaranteed for the ethnic minorities living in the state's territory.

Mária GYETVAI **The Nationality Problem in 1848. The Széchenyi–Kossuth Debate**

Napoleon was defeated, but not the ideas of the French revolution. The Congress of Vienna re-established the old order, but it could not be upheld for long. In the face of industrial development and the consequent social changes – an emerging proletariat and a growing bourgeoisie striving to have more power – liberalism could not be stopped. It was spreading rapidly throughout the continent. Although Hungary was very much of a feudal state at the time, these new ideas found their way into Hungary, too. The first proponent of liberal reforms was an aristocrat, Count István Széchenyi who had travelled extensively in Europe and had become aware of the growing gap between his homeland and Western Europe. He believed that economic, political and social reforms should proceed slowly and carefully in order to avoid the potentially disastrous and violent interference from the Habsburg dynasty and the country's nationalities. They amounted to half of Hungary's total population and – especially Serbs and Romanians – saw the Hungarian strive for freedom as an opportunity to realise their own separatist designs. Széchenyi conducted a long and heated debate in the press with the leader of the radical liberal opposition, Lajos Kossuth over various issues. The main bone of contention between them was the relationship of Hungary with the Habsburgs and the nationality issue. Széchenyi feared that the galloping nationalism of Kossuth and his followers would turn both Austria and the nationalities against Hungary and make them join forces to defy the common enemy. Hungary, he maintained, could not by any means win a two-front struggle if Russia should intervene. He proved right. On the other hand, Hungary's struggle with its nationalities could only be postponed, but not avoided.

Zsuzsa SZEBENI

The Circumstances and Background of the Evolution of the Transylvanian „Blue Bird” Style in Scenic Design in the Hungarian Theatre of Kolozsvár

The present treatise, include memories about, Transylvania's famous theatre historian József Kötő. Born in 1939 and died in Kolozsvár, 2015 dramaturg, theatre historian, transylvanian politician. The dramaturg of Kolozsvár, (Cluj) Hungarian Theatre, Romania, where he also holds the position director between 1986-1990. He has DLA in the Babeş-Bolyai University in the Department of Theatre and Television, and become the teacher of the institute. Published several important volumes about the Transylvanian theatre history: for example *The Hungarian Theatre of Cluj (Kolozsvár magyar színháza)* with co editors Lajos Kántor 1992, and the most impressive theatre lexicon of Transylvania's theatre history. *Performing people in Transylvania (Színjátszó személyek Erdélyben 1919-1940.* Polis. Kolozsvár 2009.)

In his works he described detailed the special features of Transylvanian style which appeared, on the stages on the first decade of 20th century. The name of the style is after the famous symbolist play „The Blue Bird” by Maurice Maeterlinck presented by the Ballets Russes. The style in Transylvania based on the main ideas of „arts and crafts” style and applied them on special way using the Transylvanian folkloric treasure. The Transylvanian style inovated and reborned the whole stage design, and play writing of Transylvania, especial in the Theatre of Kolozsvár. The main representatives of the style were writers as: Károly Kós, Áron Tamási, József Nyírő, Jenő Szentimrei, Sándor Kacsó, and fine artista as: Károly Kós, Miklós Bánffy, Rezső Haáz, Sándor Róth, Demian Tassy, Sándor Rajnai, Emil Z. Vásárhelyi.

A SZEMLE ROVAT FORRÁSAI

Acta Poloniae Historica
(Lengyelország)

Erdélyi Múzeum
(Románia)

Foreign Affairs
(Amerikai Egyesült Államok)

Slavic Review
(Amerikai Egyesült Államok)

Südosteuropa Mitteilungen
(Németország)

Südosteuropa
(Németország)

Székelyföld
(Románia)

Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung
(Németország)

E SZÁMUNK SZERZŐI

GYETVAI Mária

külpolitikai szakértő, Budapest

HALÁSZ Iván

jogász, politológus MTA Társadalomtudományi Központ
Jogtudományi Intézet

POMOGÁTS Béla

Széchenyi-díjas irodalomtörténész, Budapest

BODÓ Barna

politológus, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

SZEBENI Zsuzsa

színháztörténész, Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet,
Budapest

